

СУЧАСНІСТЬ

В. Вовк: Любовні листи княжни Вероніки до кардинала Джованнібаттісти — В. Безрудько: Нейтрино залишається в серці — 3 антології єгипетської літератури — В. Бикав проти політичних наглядців — Нові інформації про арешти на Україні — А. Карий: Проблеми міст України і Радянського Союзу — Ю. Семенко: Журналістична діяльність І. Франка — І. Кошелівець: По Центральному масиву — Критика і бібліографія — Огляди, нотатки — Зміст журналу «Сучасність» за 1966 рік

12 (72)

ГРУДЕНЬ 1966

Кубійович Володимир, Маркусь Василь: Дві енциклопедії, стор. 146	3,80	1,00

Легенда і дійсність, збірка статей (в укр., рос., англ. мовах), стор. 80	2,50	0,75
Маркусь Василь, Пеленський Ярослав: Питання національної політики в СРСР, стор. 110	2,50	0,75
Мосендз Леонид: Волинський рік, поема, стор. 80	0,50	0,15
Петров Віктор: Українські культурні діячі УРСР 1920-1940, стор. 80	2,50	0,75

Позиції українського визвольного руху (передрук підпільних статей), стор. 140	0,50	0,20
Полтава Леонид: У вишневій країні, новелі, стор. 40	0,50	0,20
Прихотько Віктор: Під сонцем Поділля, спогади, стор. 158	1,00	0,25
Рахманний Роман: Кров і чорнило, стор. 140	2,50	0,75
Гебет Лев: Формування української нації, стор. 60	0,50	0,15

Самостійність, орган УГВР (передрук підпільного видання), стор. 188	0,50	0,20
Симоненко Василь: Берег чекань, стор. 224	10,00	2,50
Соловей Дмитро: Політика ЦК КПРС у плануванні розвитку та промислових кадрів на Україні, стор. 108	2,50	0,75
Соловей Дмитро: Українська наука в колоніальних путях, стор. 276	5,00	1,50

Спомини чотового Островерха, стор. 168, (III)	2,00	0,50
Франко Іван: Про соціалізм і марксизм, стор. 260	10,00	2,50
Хрін Степан: Зимом в бункрі, (спогади-хроніка), стор. 142	2,00	0,50
Хрін Степан: Крізь сміх заліза (спогади), стор. 160	2,00	0,50
Чапленко Василь: Чорноморці, т. I, стор. 192	0,50	0,20
Шерех Юрій: Не для дітей, стор. 416	14,00	3,95
Шерех Юрій: Прощання з учора, стор. 52	0,50	0,20

Замовлення слати на адреси:

„Prolog“ Inc.
875 West End Ave, Apt. 14 b
New York, N. Y. 10025
U S A

„Sucasnist“
8000 München 2
Karlspl. 8/III
Bundesrepublik Deutschland

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

12 (72)

ГРУДЕНЬ 1966

РІК ВИДАННЯ ШОСТИЙ

Видає: Українське товариство закордонних студій

Р е д а к ц і я :

Іван Кошелівець (головний редактор), Богдан Бойчук, Богдан Кравців,
Кирило Митрович, Роман Рахманний, Дарія Ребет, Володимир Стахів.

Редакція не приймає статей, не підписаних автором. У справі незамовлених
та неприйнятих статей не листується.

Редакція застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.
Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди
редакції.

Gemäß des Gesetzes über die Presse vom 3. Oktober 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäß der
Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. Februar 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.
München 2, Karlsplatz 8/III (Telephon: 59 46 67)
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer: Roman Tymkewycz

Druck: Buchdruckerei und Verlag «BIBLOS», G.m.b.H., München 13, Heßstr. 50-52

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

ВІРА ВОВК: ЛЮБОВНІ ЛИСТИ КНЯЖНИ ВЕРОНІКИ ДО КАРДИНАЛА ДЖОВАННІБАТТИСТИ

Тільки в Ваших обіймах
Місце спочинку Вероніці,
Вона — не свята, признається.
Але як би їй потім
Перед Вами гнути коліно
Їй грати побожний театр
Для сторінніх?

*

Я повинна була в Вероні
Прийти на світ. Так каже
Мое ім'я. І в Вероні раз
Сталася та зворушлива історія...
Але про неї Вам годі писати,
Ви — лиш холодний вогонь,
І вірність для Вас — абстрактна.

*

Знаю, мій Друже, Ви зобов'язані
Пасти далекі череди
Розсіяних островів
І робите це запопадливо
В домі Ваших знайомих.
Напевно в дозвільних хвилинах
Граєте в шахи з панною дому
І відмовляєте разом
Вервицю вечорами
В затишних покоях.
Тим часом я тут нудьгую,
Тижнями жду на листа.
Не знаю, чому так набридли
Мені ці дворяни,
Що лижуть підметки моїх черевиків.

*

У мене бажання, мій Друже,
Щоб Ви поклали руку з п'ятьма перснями
В Bocca de la Verità
І відповіли на мої питання.

*

Ваш родич Макіявеллі
Не зовсім мене вдовольняє,
Але в нього принаймні
Послідовність ідеї.
Між звичками — певно найгірша:
Престолінійність.
Таку я науку винесла
З Ваших учинків.
Прямий характер ціниться
Теоретично.
В жінки він радше небажаний.

*

Світ наш, Друже, вживає
Чоловічу мораль:
Що мужчині вигідне —
Пристойне.
Проблема: тіло мужчини,
Що ж там жіноча душа!
Завжди її занехаювали
Різні релігії,
Брали її в полон
Різні культури,
Мохаммеди, Старі Завіти.

Коли рабиня повстане —
Заволодіє!

*

Жінка, яка без любови
Заміж виходить, схожа на ту,
Що закупила тісні черевики
Останньої моди.
Тому я не дам своєї руки
Будь-кому, щоб Вас покарати.

*

Наполітанці вішають
Вілізну через дорогу.

Мандрівник зараз згадає,
Хто мешкає в хаті.
Так і в мене пісні —
Хоругвами душі.

*

Друже, добрий смак проявляється
Не в тому, що хто набув, лише в тому,
Чого хто не має й не хоче мати.

*

Недавно вранці, над Тібром,
Поблизу Старого Лука,
Трапив мене повний погляд
Його оксамитних очей.
Тепер я його пізнала
З напнятої в рамах канви:
Юного Рафаеля.
Такому ось Херувимові
Була б за модель на Мадонну
Навіть Вероніка радо.

*

Друже, не соромно Вам
Бути ревним до Рафаеля
І зраджувати подругу Вашу
Навіть не з Сапфо?

*

Друже мій, я зробила
Велику похибку, що розповіла
Вам про свій біль.
Немає на світі
Ворога більшого жінці, ніж чоловік.
Ви відчували міць надо мною
Й погордили слабою.
Спасибі Вам. Я позбиралася:
Знов я спокійна й горда,
Зайві мені вже Ваші втішання.
Що ж Ви могли зробити
З моїм безумним коханням?
Бог його знає.
Може — стати святим,
Може, відкрити
Нові зоряні системи
Або принаймні нову теорію

Гри на вієлі. Ви не зробили нічого.
Вам були невідгдні
Мої одверті слова;
Моя любов — надто простацька
Надмір непорочна.
Що Ваша знайома римлянка
За мене щедріша — не сумніваюсь,
Бо мое тіло відає
Тільки обличчя місяця,
Коли купаюся серед миртів
І солов'їного співу.

*

Отож і добре: коли Вам заважко
Вганятися за кометою,
Чому не розшукаєте зірки,
Позбавленої чудес,
Яку лежачки зможете досягнути руками?

*

Іноді жінка ревнива,
Бо в чоловіків
Часто поганий смак:
Буває таке, що заміняє конвалію
На бараболяний цвіт.

*

Коли над Вашим домом
Гнеться веселка, мій Друже,
Звісно: це не Ваша заслуга.

*

Друже мій, не даремно
Сни нам говорять.
Цієї ночі Вас обвинула
Липкими ногами медузи
Страшна м'ясожерна квітка.
Стережіться подібних квіток:
Вже не буду Вам посилати
Віщих, біблійних снів.

*

Інколи серед сліз і гіркоти
Я таки мушу всміхнутися,
Що Вероніка вчила моралі
Кардинала. Гірко прийшлося

Платити мені за ті лекції:
Безсонними ночами, самотою,
Нудьгою. Але найгірше за все
Ваша байдужість,
Ваша глумлива погорда,
Вдягнена в альбу невинну.

*

В голові під тюрбаном часто
Не знайдеш мозку,
Іноді під короною
Нема короля,
Не доглянеш монаха
Не в одній рясі.
Тому вже вибачте, Друже,
Я вмію дивитися вглиб.

*

Богомолець Микола, патрон моряків,
Повіз мене в Грецію.
Я знаю, це втеча від Вас.
Але тут у Гелладі,
Замість кадити давнім богам,
Шукаю Вас по іконах.
Всіляких святих зустрічала,
Тільки не рідного Друга:
Пустельник Онуфрій прикрив
Свою наготу бородою
Ще довшою, ніж коса
В моєї тітки Люкреції;
Блаженна Марина вхопила
Біса за чуб, щоб добити молотом.
Славна Марина! Тут же Еротас
І дві невідомі ще пристрасті
Паляться в пащах акул,
Граючи на тамбурині, розі й вієлі;
Ось Христофор Песиглавий;
Ось і Сусанна й цікаві старці;
Але де ж віднайду я Вас
Побожний мій Друже?

*

Ти хочеш, мій Друже, для себе трагічної маски —
(Тіяра личить тобі, й плющове листя, я знаю),
Але не вистачать кучері й лук твоїх губ рівномірний,
Щоб поцілунком на них сперлись поетки уста.

*

Я думала, Друже, сидіти спокійно в театрі
І розглядати, як інші грають кохання та гнів.
Ти мене кличеш на сцену. Що ж тобі з мого акторства?
Маска сховає правдиве: погляд, усмішку, сльозу.

*

Мій Друже, в житті,
Як хтось не доріс до своєї
Трагічної ролі, мусить
Носити кумедну маску.

*

Ви хочете знати все,
Що мені миле й неміле:
Інквізитори не милі мені,
Не милі іконоклясти.
Любі грецькі маленькі базиліки,
Віслюки, мандаринки й діти;
І Ви, мій Друже, маєте честь
Бути в їх колі.

*

Елевсіс морщить озерний повк,
Шуварі шелестять прочанське,
Левадія лагодить срібло й тканини,
Горобина стигне краплями крові
В городі Піндара.

*

Регочеться Сфінкс.
Ніхто ж не знає,
Що жде на нас
На зупливі трьох доріг.

*

В ранішнім сонці я входжу
В пропілейську неділю.
Ніке й Партедон проти сонця,
Тиміян з капітелів!
Ерехтейон дрижить з перемоклими
Каріятидами, що не скидали
Хітонів, заки пірнули
В бурю. Вітрища з вежі
Злетіли крилатими нетлями

Сушити їм плаття.
Запах вина живичного,
Гамір ярмарку, де торгують
Уламками триптихів і волічковими
Фартухами з Арахови,
Й мир елевсійський
Цвинтаря з вазами побіч Тесея
Ситить богів.

*

Я принесла нещедру, обкраяну жертву.
Кому любий такий дарунок?
Важко жити по-божому,
З байдужих речей читати
Його непрозору волю.
Ще більше, коли Він уплів
У ті речі наші серця.

*

Що значить мій біль,
Усі ці криві дороги
Перед Панкратієм, що поставив мене
Між альфу й омегу?

*

Христос триобличний
Проглянув усі мої розміри.
Я навколішках відчула
Мир у душі.

*

Діогена премудрість:
Чим більше ти викидаєш,
Тим кращий у тебе лад.

*

Листкові колонові мітри
Стрясають росу.
Я йду говорити сама
З батьками богів.
Упало між нас мандаринкою
Ваше ім'я,
І Зевес обернув мене
Пожадливою дитиною.

*

У Пірені, де сповідалася
Ляїс у Діогонеса,
Друже, я Вас пожадала.
Гриміло здалека слово Павла
Й корінтійські кришило колони.

*

Сьогодні я гостею в Афродіти
На Акрокорінті.
Друже, Ви не відчуєте
Свіжости цього тіла
Й поцілунків, диких фіялок,
Що їх я сховала для Вас.

*

У сіро-жовтому камені
Кубляться хижі орли,
Зійшли перші квіти
На скелі Пітії.
Кітарон зносить мед і отари,
Саламінська затока
Міниться перськими лезами.
Нічого не скажеш мені,
Німий Аполлоне?
Мій крик не добіг до тебе?
Святинні колони —
Струни розбитої ліри.
Вечір лягає в колиску ротонди.
Простір тягне мене
За бовваніючі гори.

*

Соняшні пальці перебирають
Аполлонову ліру колонну.
Лехейон провадить до моря,
Мій шлях — через море.

*

Чим більше я Вас пожадаю,
Тим далі втікаю від Вас.
Як добре, що конкістадори відкрили
Новий шлях до Індії.

*

Чим глибша людина, мій Друже, —
Спроможніша страждати:
Бо приязнь, неначе відкряти
Кромку свого «я» й прийняти
Кухоль чужого «ти».

*

Якби я була святою, тоді
Все розв'язалося б просто:
Вам була б я рукою в пітьмі,
Зірницею духу.
Чи мою жертву, таку неповну,
З пристрастей і несміливости
Викине Бог на смітник?

*

Шляхетний не той, хто без провин,
Лиш той, хто страждає над ними.
Могутній, хто поборов себе —
Це мій заповіт для Вас.

*

Отож: Ваша вірна подруга
Змінила парчу, чілець і палац
На шорстку, роботящу рясу.
Певно, що з мене не буде ніяк
Блідої черниці.
Я надто на те покохала
Земні плоди.
Одне: я не вмю малим вдовольнятися
Й вибрала, між багатьма, дорогу
Що княжні пристойть.

*

Каліма Кімбая, Сіну,
Чібча, Муїска, Даріен —
О, ви народи, що в вухо
Кличете рондадори!
Ви, що куєте богам
Коштовні прикраси
Й на випуклі Анди кладете
Чари в данині!
Вам я несу свій хрест.

*

(Скорбна Мати з Юкатану)

З бородавок вулканів — дим вужами
 Майоліковий тьмарить обрій,
 І кухоль-груди черпне болю
 Струмків незнаної землі.
 Ось вона йде, і чорний омофор
 Спливає на пребіле плаття,
 А хрест долонь несе сухоти,
 Мов причастя.
 Під луком брів щось світиться
 Таке дзвіничне,
 Здається, там, де ступить, протираються
 Святі джерела,
 І люди й звірі йдуть побожно пити
 Йорданську воду.

*

Як Ваша мовчанка — челюсть ночі,
 Я виповнила її своїми світлами.
 Чую, як ходять рисі, гуде водоспад,
 Де вранці живуть ластівки й веселка.
 Відтворюю лист, що стільки разів
 Вам переписувала.

*

Тут матері завішують дітям
 Золоті диски при вході шатер,
 Щоб вітер їх колихав і наводив
 Сон на дитячі вії.
 Тут окаріни й дзвіночки з мушель
 Правлять за наші лютні та гусла.
 Так далеко, мій Друже,
 Розвів нас наш Бог, щоб наші дороги
 Не схрестилися більше ніколи.

*

Я заміняла прозорий фаянс
 На посуд з мальованих гарбузів,
 Я заміняла свою діядему
 На волічковий, барвистий вінок.
 Тепер довкола мене гуляють
 Не тонкошкірі, чемні дворяни,
 А дітвора, розмальована
 Витинаними валочками.

*

Я бачила нині друзів:
Собаку й хлопчика коло церкви,
Прикритих одним плащем.
Ви розумієте, Друже:
Тому я виходжу в місто
З кишенями, повними ласоців.

*

Корови, витяті з кольорової тиші
На олив'яному озері.
Одна парагвайська ніч під повнею
На обсаджених помаранчами вулицях.
Одна вілла з високою стелею,
Зо стінами в вибляклих фресках.

*

Іде град,
Ідуть лами й осли.
Йде доля.
Землетрус в Арекіпі,
Холодний вітер на Андах,
Гаряча й лінива Такна
З алямедою пальм.
Сині, рожеві, помаранчові
Вовняні понча:
Сьогодні беруть за очі,
Завтра стирають взуття.

*

Далеко поніс мене вітер
За обрій — підніжки вулканів,
Де церкви виглядають старші,
Ніж вік їх.
Свята індіанська скарбниця
Вигасла в гирлі кратера
Й засяяла на хребті Монсеррату.

*

Сріблом чорніють озера
В засніжених кратерах.
Труба повітряна танцює
На плоскогір'ї.
Ріки — змії отруйні
Метаються десь по розколинах.
Гарячі джерела — живчик землі

Під синіми евкالیптами.
Не знаю, де більше золота:
В сонці чи в кукурудзі,
Але напевно боги втілилися
В земну кераміку toritos de Pucará.

*

Байдужосте вигаслого вулкана,
Чи подивляти тебе, чи жаліти?
Ти не спроможна на зло,
Але де твоя лиходійна краса?

*

А може Ви граєте цю святотатську ролю,
Щоб Вероніці було неважко
Вас назавжди забути?
Коли це істина, Вежо на скелі,
Стелю Вам гілкою пальми своє волосся на стежку.

*

Може, моя буде такою
Могила синькована
В обгородженому кладовищі.
Посадіть на ній арон червоний.

*

Мені принесли
Срібні ложки й пави
На заціпки.
Я поклала їх, як амулети,
Коло віттаря.
Там стояв наївний святий
З цяткованим поросям,
І я прохала в нього пробачення
За марні дари.
Коли я переїздила
Під мережаними бальконами,
Мені чомусь видавалося,
Що це востаннє.

ВІКТОР БЕЗРУДЬКО: НЕЙТРИНО ЗАЛИШАЄТЬСЯ В СЕРЦІ

(Закінчення)

16. ЯК НАПИСАТИ РОМАН? ДУЖЕ ПРОСТО

Вечеряли ми з Прюстом у буфеті готелю. Дуся вже вивчила наші смаки. Ми щодня відчуваємо насолоду від страв. Кажуть, що шлях до серця мужа лежить через кухню. Але чому тільки мужа? Я бачив, як після кожного сніданку чи обіду очі Прюста спалахують. Він, може, й не закоханий у Дусю. Напевне, ні. Але кожна смачна страва наводить його на гріховну думку. Дуся вже знала: її стріли відскакують від мого серця, як горох від стіни. Але вона, як і кожна порядна дівчина, не втрачала надії, що коترась стріла таки досягне мети, викличе коли не пожежу, то хоч спалах у якомусь з наших двох сердець. Найприємніше в світі — перемагати. Не тільки на футбольному полі, а й на тій довгій ниві, яка зветься життям. Дуже приємно перемагати в коханні. Дуся таку перемогу здобуде. Неодмінно здобуде.

Ми їли смажену рибу, холодець з хрінном і біфштекси. Прюст порушив правила, які вивішені на стінці — він приніс пляшку коньяку.

— Знаєте, такий день сьогодні, такий великий день. Я досі не можу все це усвідомити. Бути свідком такої події! Я вважаю: сьогодні трапилася подія, мабуть, рівнозначна тій, коли Гагарін уперше облетів навкруги Землі або Леонов уперше вийшов у космос. А може, сьогоднішня подія ще знаменніша? Як гадаєте? Ні, мабуть, тут не можна проводити аналогію.

Я відмовився пити. Мені не можна було пити коньяк. Я про це сказав Прюстові. Адже Іван може відчути, що після коньяку в мене щось таке дивне діється в мозкові. І в нього теж це почнеться.

— Ах, так, так. Бачите, а я про це не подумав. Власне, мені дуже хочеться почути від вас розповідь про Івана. Як він там?

Я розповів про перші кроки робота.

— Чудово! Я перекоаний, що на планеті Ікс він покаже, які ми тут люди на Землі. Знаєте, я заздрю вам. Дуже заздрю. Адже, по суті, це ви будете там — на другій планеті. Дозвольте випити? Між іншим, коньяк на мене не впливає. Тобто, він діє

тільки як збуджувач. Я ніколи від нього не п'янію. Мушу знову до вас звернутися. Розумієте, у мене нічого не виходить. Нічого зараз не клеїться, нічого не лягає на папір. Усе розвалилося і не тримається купи...

Прюст говорив і махав руками. З виделки злітали шматки біфштекса. Крихти сипалися на підлогу.

— Сьогодні я запитую у Карася: скажіть, хтось заважав вам у роботі над створенням штучного мозку? Хтось ставив вам ломаку в колесо? А він відказує: «Ніяких перешкод не було. Тепер, — каже, — наука в нас на такому п'єдесталі, що ніхто не наважиться її зняти звідти». Уявляєте — ніяких перешкод!.. Ну, я ще вип'ю з вашого дозволу... А як же я виведу конфлікт у новому романі? Немає боротьби — немає конфлікту. А коли так, то немає сюжету. Немає на чому виявити характери героїв. Усе розвалюється на шматки. . .

Раптом Прюст зробився сердитим. Він дивився на мене таким поглядом, ніби це я був у всьому винен. Ніби це я «розвалив» його роман і знищив усі конфлікти. Мені хотілося чимсь зарадити великому письменникові.

— А ви не зважайте на Карася. Немає приводу для суму. Коли конфлікт відсутній у житті — його вигадують на папері. Можу підказати. Є один учений — новатор, а другий — консерватор. Новатор вигадує мозок, а консерватор не вигадує нічого і ще заважає новаторові. Новатор щось таке загвинчує, а консерватор щось таке відгвинчує. Гармонія! Консерватор — старий, новатор — молодий. Новатор гарний на обличчі, йому щастить у житті і в коханні, а консерватор прожив життя марно і ніколи не зазнав, що таке любов. Усе це можна вивернути навпаки. Але не поспішайте вивертати. Вивернуте використаєте в іншому романі.

Прюст підхопився зі стільця. Він тримав виделку в руці і штрикав нею в повітрі.

— Чудово! Справді чудово! Тепер буде роман. А потім — п'єса. А потім — кіносценарій. Напевно буде. Знаєте, я не хочу з вами розлучатися. Ви даєте наснагу моїй фантазії, моему творчому баченню світу.

Він поглянув на виделку. Помітив на ній шматочок риби. Полюхав її і проковтнув.

— А ви про сучасне село не пишете? — запитав я.

— Звичайно ж, пишу. Про село треба писати. Це зараз дуже потрібна тема — село. У мене лежить незакінчений роман. Але я його закінчу.

— Дуже добре. У вашому романі про село приїжджає солдат з фронту? Його обирають головою колгоспу? Його кохана вийшла заміж? І він закохується у заміжню жінку. Так?

— Ні, такий роман у мене вже є. Може, читали «Зорі над левадами»?

— Тоді в новому романі на село повертається дочка голови колгоспу...

— Помиляєтеся. Приїжджає син.

— Приїжджає син. Він закінчив інститут.

— Ветеринарний, — уточнює Прюст.

— Сперечається з своїм батьком, який не хоче будувати господарство по-новому.

— Помиляєтеся знову. Батько не хоче осушувати болото.

— Тоді колгоспники обирають сина головою.

— Цілком точно.

— Дівчина, яку кохав син, перед тим, як поїхати вчитися, вийшла заміж.

— Так. За найближчого друга того сина.

— Тоді син покохав жінку агронома.

— Ні. Жінку лікаря.

— А та, перша його кохана, яка вийшла заміж, зараз ще кохає вашого героя?

— Звичайно. Сильно кохає. Не знаходить собі місця в селі.

Але дозвольте, звідки ви все це знаєте?

Я засміявся. Мені було дуже весело. Я не хотів казати, звідки мені відомі такі таємниці творчої лябораторії письменника.

Прийшла Дуся, вона, як завжди, стала біля столу і запитала:

— Ви задоволені?

Ну, звичайно ж, Прюст сказав:

— Мені все це нагадує ресторан у Празі. Ах, Дусю, я ніколи не забуду ваших біфштексів!

— А мені досить уявити, що все це готували ваші руки, і я вже стаю гурманом. Треба швидше звідси їхати. Бо коли й далі ви так нас годуватимете — доведеться кинути все і поселитися в Чмихалівці, — сказав я.

Дотеп мені не дуже вдався. Але Дуся усміхалася, затуляючи свої покривлені зуби.

Коли я повернувся до котеджу, Іван поглянув на мене осмисленим поглядом людини. Він узнав багато цікавого за перші години свого життя.

17. ПРЮСТ І РОБОТИ

Я прокинувся пізніше, ніж треба. На цілу годину пізніше. Іван сидів біля мого ліжка і дивився на мене осмисленим поглядом.

— Доброго ранку, Іване!

Він мовчав. Я своєю думкою не віддав йому наказу, як треба

відповідати. Він мовчав. Мені стало боляче. В думці я промовив відповідь. І тоді Іван привітав мене.

- Тепер ти кожного ранку будеш мене так вітати, гаразд?
- Гаразд, — відповів Іван, — кожного ранку буду тебе вітати.
- Ти втомився, Іване?
- А що таке втомився?

Я пояснив. Але, напевне, не переконливо. А може, він не знає, що таке втома?

- Зараз я почувую себе чудово, — сказав я.
- І я чудово.

Ми з Іваном вийшли на галявину. Я почав робити зарядку. Іван робив ті самі вправи. Він присідав, махав руками. Потім ми побігли. Іван біг поряд зі мною. Нам було весело, і ми сміялися, не знаючи чому. Взагалі я люблю сміятися. Треба, щоб Іван не перехопив цієї поганої риси моєї вдачі, а то й там, на іншій плянеті, він весь час сміятиметься, і ті живі істоти, які населяють її, подумують, що у нас на Землі люди тільки те й роблять, що сміються без упину. Яке в них лишиться враження? Може, їм не схочеться прилетіти на нашу Землю, де живуть самі тобі сміхачі?

Я розповів Іванові, що таке трава, ліс, показав синичку і ворону. Він з цікавістю дивився на все. Мені хотілося, щоб він запитував, але він не запитував. Сприймав мої розповіді, як кінцеві думки. У нього ще не було потреби запитувати. Він ще не міг спокійно думати. Він не цікавився нічим. Не було в нього дитячої допитливості, жадоби все взнати. Мене це турбувало. Адже коли не розбудити в ньому цікавості, — не буде з нього людини.

Ми повернулися до котеджу. Я ввімкнув магнетофон. Іван байдуже сів на своє місце і взяв до рук дротини. Мене вразила така байдужість. Ні, щось не так ми робимо. Щось не продумане до кінця. Після сніданку я сказав про це Прюстові.

— Справді, коли нічим не цікавиться людина — їй кінець. Це ви дуже мудро підмітили. Скажімо — коли я не буду цікавитися життєвими явищами, то я писатиму тільки критичні статті. Так, так, юначе. Нам, письменникам, іноді роблять закиди, що ми не знаємо життя, а критикам такого закиду ніхто не робить. А вони іноді стоять дуже далеко від життя. Дуже далеко.

На нараду до Карася прийшла також Інка. Спершу доповів я про свої спостереження, потім говорила Інка. Вона сказала:

— Я дуже люблю свою Марію. Вона ще така дитина. Сьогодні вже перейшла в десяту класу, а досі не знає, що таке хустка, що таке вікно, що таке небо і зірки. А як звучить музика? Я пробувала їй співати. Вона зовсім байдужа до пісні.

Взяв слово Прюст.

— Пізнавати світ не можна поза життям. Коли в школі первачок бачить перші літери М і А, то з цього робить слово «мама».

А первачок вже знає, що таке мама. Він, ідучи до школи, знає, що таке стіл і пташка, що таке дерево і дорога. Бо він це все побачив і сприйняв. Нам треба перебудувати систему. Ми повинні почати все спочатку. Спробувати треба зробити навпаки — наші роботи знають занадто багато. Ті знання у них не відбереш. Тому треба зараз знайомити їх з речами, які нас оточують. Екскурсії потрібні. Екскурсії в життя.

— Але у нас обмаль часу. За півтора місяця ми повинні закінчити всю підготовку, — сказав Карась. — Я думаю, що не слід зменшувати навантаження на мозок. Треба дати навантаження на практичне пізнання світу. Для цього є вільних від навчання чотири години на день. Тут ми повинні покластися на наших вихователів.

Отже, нарада не дала нам рецептів. А які рецепти повинні бути? Хто може сказати, що саме треба роботам? На мій погляд, головне — розбудити в них дитячу допитливість, дитячу цікавість.

Ми поверталися до котеджу з Інкою.

— Тобі не скучно, Інко? — запитав я.

— З Марією? Ні. Мені дуже весело з нею.

— У тебе прокинулося материнське почуття, правда?

— Ти дурний.

— Це я знаю.

— Мені дуже цікаво. І дуже чомусь боляче, — сказала Інка.

— Мені теж. Тут у нас є щось спільне. Знаєш, чому боляче? Тому, що ми відчуваємо — не справжні вони люди. Правда?

— Я вже себе переконала. Для мене Марія справжня.

— Ти думаєш — вона твоя дочка, так?

— Так.

— Мені теж хотілося, щоб Іван був моїм сином. Знаєш, інстинкти сильніші за нас.

— То в тебе інстинкти? Ти поганий, Вадиме. У тебе інстинкти є.

— Згоден. Я поганий. Але ти не краща.

— Ну?

— Адже ти не хочеш мої інстинкти знищити.

— Хочу.

— Тоді давай зустрічатися. Заочно ти цього не зробиш.

Інка поглянула на мене і засміялася. Вона обома руками розкуйовдила мое волосся, засміялася і сказала:

— Доведеться тобі самому боротися з ними.

— Це тому, що тобі ще немає двадцяти?

— Можливо.

— А після двадцяти ти допоможеш мені?

— Ну, який ти. Після двадцяти я буду солідна, розважлива.

Я замовк. Мені стало сумно. Знову Інка піде. Знову я буду страждати. Достоевський колись мене переконав: у стражданнях

теж є радість. Але я волів би пізнати ту саму радість іншим шляхом. Без страждань. Без туги.

Інка сказала:

— Облишимо ці розмови, Вадиме. Порадь краще, як мені далі бути з Марією.

— Тобі легше, ніж мені. Жінки ж від природи дуже допитливі та цікаві. Давай спробуємо знайомити їх з речами наочно. Я думаю, що тоді в мого Івана виникне цікавість.

— Я вже навчила Марію одягатися, зачісувати волосся. Але вона не запитала, для чого це потрібно. Вона все робить, як машина, а не як людина. У неї щодня однаковісінькі рухи. Вона свою зачіску викладає з цілковитою точністю.

— Дуже гарна якість. Вчи її, а то там, на Іксі, перукарні може й не бути. Може, там взагалі люди лисі?

— Або такі руді й нечесані, як ти.

Інка помахала мені рукою і побігла до свого котеджу. Хоч вона могла б ще йти зі мною хвилин п'ять. А вона побігла.

Десь о другій годині я ввімкнув магнетофон. Іван байдужими очима поглянув на мене.

— Як почуваш себе, Іване? — запитав я.

Але я марно чекав відповіді. Іван дивився на мене байдужими очима. Він не знав, що відповісти.

— Ходімо в ліс.

— Ходімо, — мовив Іван.

Це було перше слово, яке він сказав без мого наказу.

Ми вийшли на просіку. Я обняв Івана за плечі. Він поглянув на мене здивовано.

— Так ходять найближчі друзі, — сказав я.

— Друзі? Я щось таке пригадую. Друзі, це в тій книжці, що про космонавтів. Там є таке слово — друзі.

— Про небо ти читав?

— Небо. Знаю небо. Це багато повітря. Атмосфера, стратосфера, космос.

— І про Землю ти знаєш, правда?

Іван сказав, скільки кілометрів має Земля по екватору, які є полюси, які є материки і океани. Він це знав, але він не бачив Землі. Він не уявляв, що ми зараз ідемо по тій самій Землі, яка є округлою, і яка крутиться навколо сонця і навколо своєї осі.

— Дядя Тигр! Дядя Тигр! — почув я голос Зюзі-Музі. Він біг щодуху. Він дуже давно не бачив мене.

Нічого не допомогло — я махав хлопчикові руками, мовляв, не можна зараз до мене. Але він сказав:

— А чого не можна? Ти боїшся, щоб я з Іваном не розмовляв? А я хочу з ним розмовляти. Це татків Іван чи твій?

— Мій.

— Неправда, татків. — Зюзя-Музя взяв Івана за руку. — Здоров!

Іван був вражений. Він подивився на мене, потім на хлопчика, потім — знову на мене. Він щось намагався сказати.

— А хіба бувають... Хіба є великі і маленькі люди? — запитав Іван.

Зюзя-Музя засміявся. І, кепкуючи, промовив:

— Ха, такий ти великий, Іване, а й досі не знаєш, що є маленькі люди. Вони називаються дітьми.

— Ти — діти?

— Я дитина. А ти теж дитина. Тільки велика.

Іван глянув на мене. Він, напевне, помітив, що я дуже щасливий. Мені й справді було весело. Нарешті з'явилось те, чого я так довго чекав — цікавість. Нарешті Іван перестав бути машиною для сприймання інформації.

Зюзя-Музя сказав:

— Давай гратися.

Іван знав, що це таке — гратися. Він дивився запитливо на хлопчину.

— Я буду ховатися, а ти мене шукай.

Зюзя-Музя побіг, гукаючи, щоб Іван заплющив очі. Але Іван дивився йому вслід. Коли хлопчик зник за стовбурами дерев, Іван, оглядаючись на мене, пішов його шукати. Я вирішив не втручатися. Іван обійшов кілька дерев і побачив Зюзю-Музю. Він щось вигукнув і кинувся до нього.

— А в кляси ти вмієш грати? — запитав хлопчина. Він почув свою зверхність. В його великих очах світилася і цікавість, і глузливість.

Іван не вмів грати в кляси. Це розсмішило Зюзю-Музю. Але він не міг тут навчити свого партнера. Скрізь була трава. Кляси не намалюєш.

Зюзя-Музя раптом схопився за голову і вигукнув:

— Ой, що тепер буде. Я ж до Інки йшов.

— А чого тобі до Інки? — поцікавився я.

— Мені? Так я ж брат. Я скучив за нею.

— Ти її любиш, Інку?

— А ти?

— Передай їй вітання від мене та Івана.

Хлопчик побіг. Іван дивився йому вслід. Мені здалося, що в очах у нього майнув жаль. Не можна позбавляти навіть роботів чудесних дитячих почувань. А що вони будуть згадувати колись? А які в них будуть найщасливіші роки, коли не знатимуть вони дитинства? І, крім того, мені здається, не треба так ізольовано виховувати роботів. Сидячи в кімнаті, не знаєш світу.

До нашого котеджу наближався Прюст. Він зараз вирішував якусь дуже складну проблему. Він жив своїми образами. Він

ішов, і образи йшли поруч. І він з ними вів розмову, сперечався, доводив, погоджувався, любив, ненавидів.

Прюст підійшов зовсім близько до нас і лише тоді помітив, що потрапив до забороненої зони. Він зніяковів:

— Пробачте. Я не винен. Все так сталося несподівано.

Я запропонував Прюстові побути з нами.

— Познайомтеся з Іваном. Ви, здається, маєте дуже близьке відношення до нього.

— А як же імпульси? — запитав Прюст.

— Зараз матимете нагоду переконатися, чи вони стійкі.

Прюст трохи боязко простягнув руку, Іван дивився на нього, не знаючи, що робити. Я в думці наказав йому подати руку і назвати своє ім'я.

Прюст не знав, з чого розпочати розмову. Довелося мені піти назустріч. Я наказував Іванові, я думав, а Іван говорив.

— Як ви себе почуваете? Мені здалося, що ви про щось мріяли, коли йшли до нас? — запитав Іван.

Він говорив моїм голосом. Навіть інтонації зберіг мої. Тому Прюст поглянув на мене, потім на Івана і ще більше розгубився. Я його розумію. Вперше йому доводиться розмовляти з роботом.

— Я? Як я себе відчуваю? Я себе відчуваю досить добре. Між іншим, ви правду сказали — мене привели сюди мої герої. Але я не знаю, що з ними робити.

— Чому ж? Хіба ви не володієте їхніми долями? — запитав Іван.

— До деякої міри, звичайно, володію. Я можу їх не пустити на папір, коли вони задумують зробити якусь дурницю. Але вони також володіють мною. Мої герої завжди якісь запальні і думки в них іноді такі, що мене в піт кидає.

— А ви їх на папір, оті думки. На папір. Нехай будуть такі, як є, — порадив Іван.

Прюст здивовано поглянув на мене. Чи це я говорю, чи це говорить Іван? Він переконався, що я мовчу.

— Все це так. Але ви забуваєте, що потім буде редактор. Він тоді моїх героїв візьме та й заріже.

— Ну, знаєте, це коли ваших героїв ріжуть, то як же бути початкуючим письменникам?

— А ви б могли написати роман? — несподівано запитав Прюст. — Написати так, як ви сприймаєте світ? Адже ви тільки напівлюдина.

— Я справжня людина, — заперечив Іван.

— Справжня? А ви вмієте почувати?

— Коли ви вмієте, то чому ж не вмію я? Але мої почуття ще не народилися. Їх ще не розбудили. Я, наприклад, відчуваю, як жарко в лісі.

— Найвище почуття це кохання. Так?

— Звичайно. Але не те, що в книгах деяких літераторів. Коли б таке було справжнє кохання, люди б стали пісними, як пиріжки з капустою.

— Ви так вважаєте? Дивно. Ви, здається, вже маєте середню освіту.

— Так.

— То ви вже прочитали клясиків?

— У нас клясиків не читають. У нас клясиків проходять за програмою.

— А які у вас особисті уподобання?

Я не витримав і засміявся. Прюст здивовано поглянув на мене. Він так і не взяв, що розмовляв зі мною, що робот ще є тільки машиною для сприймання інформації і відтворення її. Мені не хотілося про це казати, бо тут був Іван. Я попрохав Прюста зачекати. В кімнаті Іван слухняно сів на своє місце і взяв до рук дроти. Сьогодні він знайомиться з теорією Айнштайна.

Прюст чекав мене на лавочці біля клена. Він був дуже збуджений. Ще б пак! Вперше розмовляти з роботом. Він сказав мені:

— Людина повторює себе вже багато сторіч. Кожне нове покоління вище за те покоління, яке дало йому життя. Тепер настає нова ера. Людина тепер буде повторювати себе в штучній людині. — Він чекав, що я скажу. Але я мовчав. Мені хотілося слухати думки відомого письменника. — Буде час, коли людина змусить роботів працювати на себе. А сама віддасть себе тільки насолоді життя. Як ви гадаєте?

— А не здається вам, що тоді буде багато ледарів на Землі? Ледарів, п'яниць і ще розпусників та наркоманів. Заберіть у людини працю — і все буде знищене.

Прюст простягнув руку до мого гудзика. Зараз він подасть мені його і я подякую йому.

— Знаєте що, — сказав я Прюсту, — давайте порушимо вказівку Караса і підемо до Інки та Марії? Згодні?

— Ходімо.

Інка і Марія сиділи в кімнаті і про щось дуже жваво розмовляли. Побачивши нас, Інка спершу замахала руками, мовляв, не йдїть сюди, а Марія нам дуже привітно всміхалася. Марія дивилася на мене з невимовною цікавістю. Вона запитала:

— Ти Вадим?

— Так.

— Дуже приємно з тобою познайомитися. Я знала, що ти такий. Що чуб у тебе рудий, що очі в тебе сірі, навіть фіялкові. Що ти дужий і мужній.

Я дивився на Інку. Вона злякано поглядала на Марію. Ні, Інка їй зараз не віддавала наказу. Вона злякалася тих слів, що говорила її вихованка.

Прюст запитав:

— Як у вас ідуть справи?

Він сподівався, що відповідь Інка, але відповіла Марія:

— Дуже добре. Тільки нудно. Знаєте, набридло мені сидіти в оцій кімнаті. Доки це триватиме?

Знову заговорила Марія, без наказу Інки.

— Мені хотілося б з вами порозмовляти, Маріє, — сказав Прюст.

— І мені цікаво, — відповіла Марія.

Вони пішли, Марія та Прюст, а ми з Інкою лишилися в кімнаті. Інка помітила, що я дуже вражений тим, що почув.

— Ти справді зараз не наказувала Марії? — запитав я.

— Ні. Вона вже не потребує наказів.

Інка пояснила мені, що вона почала багато розповідати, показувати Марії і та ніби ожила, стала надто цікавою. Не можна втримати її в кімнаті. Вона хоче все побачити і взнати.

Ми знайшли Марію та Прюста в лісі. Вони йшли і розмовляли. Очевидно, Прюст розповідав їй щось надзвичайно цікаве. Марія сміялася. Сміялася голосом Інки. Коли ми підійшли, Прюст сказав:

— Знаєте що — потрібно кінчати з ізоляцією. Я доповім про це Карасю. Мені сумно, що дві такі чарівні дівчини, Марія та Інка, сидять у цьому будинку і не бачать світу.

Марія весело застрибала на одній нозі. Вона сказала:

— Ви чарівний, Прюсте.

А я думав про свого Івана. Чому ж він досі такий? Чому досі його ніщо не цікавить? Може, Інка правду каже? Він учить зараз теорію Айнштайна, а ще не бачив, як росте хліб, як цвіте калина. Не бачив, як будують завод і який з себе паровоз.

18. У ЛЮДИНИ Є СЕРЦЕ...

Відцвіли сади. Відgrimіли в районній газеті «Чмихалівська Зоря» зведення про весняну сівбу, а тепер про надій молока grimлять. На газонах зацвіли квіти. Якісь дрібненькі, голубі і жовті. Увечорі, спеціально для закоханих, розплющує вінця матіола і резеда. Я закоханий. Тому для мене вони розкривають вінця. І тоді огортає мене сум. Тоді я заздрю роботам, які ніколи не визнають, що таке кохання і які воно приносить страждання людям.

Ми з Іваном ідемо мимо капустяних газонів. Передвечір'я. Ще матіоли, резеда та інші квіти не розкрили пелюсток. Вони тримають свої запаси пахоців на вечір. І добре роблять. Увечорі мене тут не буде. Хай інші страждають, коли є такі закохані в містечку. Напевно, є. Без кохання не було б цього містечка науки. Та й самої науки теж не було б. А може, це високі слова та й

тільки? Може, все було б і без тих прекрасних почуттів? Цілком можливо — було б. Але воно не здавалося б таким гарним, таким потрібним людям.

Я по-справжньому полюбив свого Івана. Іноді він мене дивує — він усе робить так, як я. В нас зовсім однакові рухи рук. Наші кроки однакової довжини. Коли Іван напружено думає, він правою рукою гладить скроні. Виявляється, я роблю те ж саме.

Сьогодні в мене сумно на душі. Іван ступає поряд. У нього опущена голова. Руки закладені за спину. Він іноді дивиться на небо. Я спостерігав за ним і знаю — це я такий зараз.

— Іване, ти знаєш, що таке почуття?

— Знаю, — відповідає Іван. — «Почуття — вогонь», сказав Белінський.

— Цілком згодний. Але бувають почуття, схожі на попіл.

— «Тільки ті почуття святі, які пройшли горнило років, випробувань і не кінчилися», сказав Герцен.

— А коли вже є почуття, а горнила років немає? Як тоді бути? Чи вони справжні чи ні? — спробував я сперечатися з Іваном.

Він на хвилину замислився. Він думав, мій хороший Іван. Це радувало мене.

— «Почуття, які перебувають у полоні грубої, практичної потреби, мають лише обмежений зміст. Забита турботами людина, що живе бідно, не сприймає навіть найпрекраснішого видовиська». Так сказав Карл Маркс.

— Не цитуй. Ліпше сам подумай. От я зараз закоханий. У мене прекрасні почуття. Чи треба їх піддавати горнилові років? А коли ж насолоджуватися щастям?

Іван думав. Він опустив голову і думав. Нарешті він усміхнувся, подивився на мене з жалем і мовив:

— Хілон сказав: «Не бажай неможливого». Менедем сказав: «Не бажай того, чого не треба бажати». Або ось що сказав Ціцерон: «Менше сумуй, коли не одержиш того, чого бажаєш».

Мені стало боляче за Івана. Я зідхнув, мабуть, дуже сильно. Іван поглянув на мене і запитав:

— Чого ти так багато випускаєш повітря з легенів? Дихати людина повинна ритмічно. Повітря треба подавати в легені рівними дозами.

Мене огорнув сум.

— Послухай, Іване, а ти не можеш сам мислити? Спробуй зробити свої висновки з того, що ти знаєш. Весь час живуть на світі мудрі люди. Вони іноді висловлюють вагомні думки, але висловлюють зовсім не для того, щоб інші повторювали, а для того, щоб усі люди навчилися самостійно мислити. Згоден?

— Не розумію, для чого кожен буде по-своєму мислити, коли вже є чудові думки?

Чубарик, безперечно, погодився б з цим твердженням. Дуже

багато людей все життя мислять думками геніїв, а самі здаються малими. Є такі, що проголошують довжелезні промови, насичені цитатами і чужими думками. Їх друкують у газетах, а люди все одно думають: це ще не геній. Як переконати Івана, що людина повинна самостійно мислити?

— Розумієш, Іване, у людини є серце.

— Головний орган кровообігу, — уточнив він.

— Але цей головний орган кровообігу здатний закохуватися. І я зараз закоханий. Мені здається, що світ без неї не може існувати. Усі скарби, які є на Землі, тепер належать їй. Я віддав їх тій дівчині.

— Інці? — запитав Іван.

Запитання було таке несподіване, що я зупинився і вхопив Івана за петельки.

— Скажи, звідки ти взяв її ім'я?

— З першої хвилини нашого знайомства з тобою, ти передав його мені. І воно не дає мені спокою. Я не знаю, що таке кохання. Скажи мені, що це таке?

Нарешті — перемога. Мені хотілося зараз обійняти Івана. Він запитує. Він хоче знати те, чого немає в його магнетофонних плівках. Він уже не машина. Може, ще не людина, але вже не машина.

— Я не можу тобі пояснити. Це складне почуття, яке рухає людство вперед. Той, хто кохає, надзвичайно щасливий. А коли й вона відповідає жагучим почуттям — більш нічого не потрібно людині. Вона щаслива. А коли людина щаслива, вона здатна на все.

— На що вона здатна?

— Я переконаний, що космічні кораблі зробили закохані люди, що тебе зробили теж закохані. Розумієш, щастя породжує великі ідеї і дає наснагу перетворити їх у дійсність. Ну, а нерозділене кохання таке, як у мене, породжує тільки сум.

— «Щастя є насолода без каяття», сказав Толстой.

— Толстой правильно сказав. Він багато дечого правильно говорив, наш Толстой.

— «Коли егоїстичне щастя є єдиною метою життя, то життя дуже швидко виявляється позбавлене мети», сказав Роллян.

— Все це так, Іване. Великі люди правильно говорили. Але кожна людина кохає по-своєму. В цитату всіх почуттів не записнеш.

— Ти дуже кохаєш Інку?

— Дуже.

— То в чому ж річ? Що тобі ще треба — кохай.

— Але вона мене не кохає.

— Чому?

— Напевне, я недостойний її кохання. У мене поганий характер.

— А кохають тільки тих, у кого хороший характер?

— Не знаю.

— Дивно. Ти ніколи не діждешся її кохання?

— Ніколи.

— Я допоможу тобі.

Нарешті Іван вирвався з полону цитат.

— Дякую, друже, але ти нічим мені не зарадиш. Так влаштоване людське життя.

— Я ще не розумію вашого життя. Я багато знаю про нього, а ти відкриваєш мені зовсім нове. Чи є якісь межі пізнання?

— Немає. Коли б такі межі були — життя б припинилося.

Ми йшли лісом. Скісне вечірне проміння сонця запалило траву на галявині. Я впав у той сонячний вогонь і заплющив очі. Так мені було гарно. Іван сів біля мене.

— Ти відчуваєш красу, Іване?

— Красу? А що це таке, краса?

— Бачиш, як чудово грають барви на галявині?

— Бачу. Це красиво?

— Надзвичайно.

Іван поглянув на мене здивовано. В його очах була іронія. Я не хотів йому пояснювати. Буде час — все сам зрозуміє. Я заплющив очі, і тої ж хвилини переді мною з'язилася Інка. В голубій спідниці. В білій найлоновій блюзці. Вона стояла, усміхнена і прозора, як нейтрино. Вона нічого не говорила мені. Вона стояла і дивилася в небо. Звідти приходять на Землю нейтрино. Могутне, нестримне в своїх прагненнях, завжди рухливе нейтрино. Я, мабуть, довго милувався Інкою. Раптом я почув:

— Це була вона? — запитав Іван.

Я поглянув на нього. Мені стало шкода, що він прогнав від мене нейтрино.

— Вона. Ти бачив її?

Іван хитнув головою.

— Нейтрино. Крізь кожен квадратний метр Землі в одну секунду проходить близько десяти мільярдів сонячних нейтрино, — сказав Іван.

Я довго сміявся. Іван, напевне, вперше подумав, що я дуже легковажна людина.

— А мене, брате, вілїлило тільки одно нейтрино. І воно залишиться там на все життя. Ти щасливий, Іване. Ти полетиш на планету Ікс і ніколи не визнаєш людських страждань.

— А для чого мені туди летіти? — запитав Іван. — Мені й тут гарно.

— Для того тебе створили. Ти там розповіси про нашу Землю, допоможеш тим живим створінням зрозуміти наш світ.

А нам — розповіси про їхнє життя. Ти довго легітимеш. Коли ти прилетиш туди, мене вже не буде на Землі. Але ти житимеш замість мене. Це дуже цікаво, Іване. Ти перший відкриєш людям шлях на іншу планету.

— Я там буду сам?

— Ні. З Марією.

Іван замислився. Він дивився в небо і думав. Я не наважувався перешкоджати йому. Але мені дуже хотілося знати, які думки хвилюють його зараз.

19. КАПУСТА З СВОЇМ ХРИЩЕНИМ

Я полюбив Івана, хоча й не знаю, хто він мені — син чи друг? Ні, не друг. Який він мені друг, коли має мій характер. Це я в сконцентрованому вигляді.

Сьогодні стало відомо, що за тиждень ми розлучимося з роботами. Мене огорнув смуток не тільки тому, що я маю розлучитися з Іваном. Смуток огортав мене, бо я лишу тут Інку? Як це — лишу? Ні, цього не буде. Я не можу поїхати звідси. Не можу і все. Хто мене покарає за це? А-а, є ще Золотий Зуб. Є в мене ще обов'язки, які я повинен виконувати перед суспільством. Суспільство мене вчило? Вчило. Тепер ти вже навіки зобов'язаний йому служити.

Поїду я чи не поїду? Я намагався вирішити цю задачу, але не зміг. Іван запитав мене:

— Чому ти сумуєш?

— Друже мій, причин для суму багато.

— Я знаю їх.

— Справді?

— Скоро ми з тобою розлучимося. Так?

— Так.

— І крім того, ти розлучишся з Інкою. Ти не скажеш, що я помилився?

— Ні.

— Ти сьогодні зустрінешся з Інкою? — запитав Іван.

— Так. Буде нарада в Карася. Я її побачу.

— А мені не можна на нараду? Я також хочу побачитися з Інкою.

— Не можна.

— Ти мене залишиш самого?

— Так треба.

— А чому мене не хоче бачити Карась? Адже він мене створив?

— Він створив. Я сьогодні у нього запитаю, чому він не йде до тебе.

— А хто тебе створив? — несподівано запитав Іван.

— Батько та мати.

— Вони також не хотіли бачитися з тобою?

— Я був дуже маленьким, Іване. Ти тільки розплющив очі і вже почав говорити, а я два роки ріс, а вже потім вимовив «мама».

— Дивно.

— Ти за два місяці закінчив школу, університет і зараз вже опановуєш техніку водіння космічного корабля, а я вчився шістнадцять років. Але мені ще й зараз не дозволяють керувати космічною ракетою. Уявляєш, який ти щасливий?

— Ні. Я хотів би бути справжньою людиною.

— Не сумуй за цим, Іване. Ти кращий за багатьох справжніх людей.

— Це ти так думаєш, тому, що я схожий на тебе?

Я засміявся. Іван таки спіймав мене. Але його мій сміх не спантелечив. Він мовив далі:

— Мені здається, що краще бути найгіршою людиною, ніж найкращим роботом.

— Чому ти так думаєш, Іване?

— Тому, що в мене немає власного я. Ти мене називаєш Іваном, але я ж цілковита твоя копія. У мене немає власних почуттів. Я живу твоїми.

— А навіщо вони тобі? Ти вважаєш, що мої почуття до тебе не пасують, що вони погані?

— Та ні. Ось ти радий, що побачиш сьогодні Інку. Мені ця радість передалася, але ти побачиш її, а я — ні.

— Я розумію тебе, Іване. Але ти мусиш заспокоїти себе думкою, що незабаром ти будеш потрібніший людям, ніж я. Ти і Марія першими побуваєте на іншій планеті. Ви перші розповісте людям Землі про життя далекої планети. Від вас чекатимуть звістки щодня, а коли такі звістки приходитимуть, то буде свято для всіх людей. А що таке я? Нічого ще я не зробив такого, щоб мене любили люди.

— Я ніколи не повернуся на Землю?

— Чому ж. Можливо міне півтораєста років, люди полетять на планету Ікс і заберуть тебе.

— Тоді я побачу тебе та Інку?

Я не відповів на його запитання. Неправду казати я не мав права.

— Я зараз мушу йти, Іване. Сьогодні у тебе останній сеанс по теорії космонавтики. А завтра ми будемо вільні від навчання. Підемо з тобою пізнавати життя. — Я подав Іванові дрогоїни з контактними пристроями і ввімкнув магнетофон.

Я не йшов, я біг до третьої лябораторії, де сьогодні має відбутися нарада. Там я зустріну Інку. Але в лябораторії був тільки

Прюст. Він не одразу помітив мене. Він дивився крізь мене кудись дуже далеко. Нарешті наші погляди зустрілися.

— Ну, ну, розповідайте, як справи. Ви знаєте, — я пишу. Я скористався вашими порадами і пишу. Новий роман. Все тепер на місці. Є сюжет. Ви знаєте, що таке сюжет? Є конфлікт. Страшний конфлікт. А образи! Які образи! Вони мене переслідують вдень і вночі. Буде трилогія. Надзвичайно цікаво. Дуже шкода, що вас немає біля мене. Я мушу комусь весь час розповідати. Така звичка у мене. Як вибалакаю все — пишеться дуже легко. Вдома я катую дружину. А тут нікому розповісти. Спробував розповідати Дусі. Нічого путнього не виходить. Вона дуже багато запитує.

— Вам треба вдома мати робота, щоб йому розповідати. Як ви гадаєте?

— Чудесна думка. Це було б ідеально, — я міг би розповідати йому і вдень, і вночі. Я написав би тоді дуже багато романів.

Ми так і не скінчили розмову. Ми її не скінчили, бо прийшла Інка. Вона одягнула голубу сукню. Вона, напевне, знала, що в ній вона мені найбільше подобається. Нейтрино ж голубе! Мені сьогодні здалося, що Інка якось особливо дивиться на мене. Ще ніколи на мене так не дивилися дівчата.

Я залишив Прюста. Я взяв Інку за руку і пішов з нею в найвіддаленіший куток лабораторії.

— Інко?

— Що?

— Чому ти зараз така?

— Яка?

— Не знаю.

— Я теж. Мені здається, що я тебе сто років не бачила.

— Справді?

— Ні, не справді. Це я тільки-що вигадала.

— Сьогодні увечері ми зустрінемося?

— Ні.

— Мама?

— Мама. Вона сказала, щоб я на нараді на тебе не дивилася, щоб я дивлася на підлогу або на стелю.

— Ти їй пообіцяла не дивитися на мене?

— Я сказала, що на підлозі немає нічого цікавого. Я сказала, що дивитимусь на Прюста.

— Тоді сьогодні увечері я до тебе прийду.

— Ні.

— Прийду.

— Зараз я про це скажу татові.

— Облиц. Я не боюся твого тата. Він гарний чоловік. І, крім того, він на моєму боці.

— Ти так думаєш?

— Авжеж!

— Помиляєшся.

— Хочеш, я запитаю в нього?

Інка засміялася.

— Про віщо ж ти в нього запитаєш?

— Скажу: я хочу зустрітися з вашою донькою. Ви дозволите?

— Дурнику...

— Це я дурник?

— Еге, ти. Ти дурник. Хіба можна мого тата про таке питати?

— А ти знаєш, що він відповість?

— Ні.

— «Не заперечую». Ось що він відповість.

— Звідки ти знаєш?

— Є такі речі, які пояснити не можна. А ти мені скажи, що він говорив про мене.

— З мамою?

— Хоча б з мамою.

— Говорив, що ти хороший хлопець.

— Ви з мамою не погодилися?

— Ні.

— Інко, кажи правду.

— Правду? Я мовчала, а мама говорила з ним.

— Я сьогодні піду до твоєї мами.

— Ха!

— Не будь дівчиськом.

— Це я дівчисько? Я ж істота, — жартує Інка.

— Коли не віриш мені, то дівчисько.

— Не вірю. Облишмо цю розмову. Ти мені скажи таку річ — мене згадує твій Іван?

— Дуже часто.

— Щось таке коїться з Марією. Вона мені не дає спокою. Вона хоче бачитися з тобою. Ти мене розумієш?

Я засміявся. Я так голосно сміявся, що на мене почав озиратися Прюст. Оце справді діла пішли — мене згадує Марія, а мій Іван згадує Інку. Тепер мені все ясно. Тепер я знаю, що мене кохає оця дівчина, що Нейтриню нікуди не полетить від мене. Але чому ж так тривожно в мене на серці? Тепер я знаю: наші роботи стали людьми. Невже ми з Інкою розбудили в них наші людські почуття? Адже це не передбачено ніякою програмою, ніякими плянами. Що нам далі робити? Інка стояла біля мене, не розуміючи, чому я раптом замовк. А що я можу їй сказати, Інці? Що?

— Все загинуло, Інко. Все. Знай — Іван також поривається зустрітися з тобою.

Прийшов Карась. У строкатій тенісці, він знову здався мені спортсменом-важкоатлетом. Карась з цікавістю поглянув на ме-

не та Інку. Він весело усміхнувся нам. Йому дуже хотілося щось нам сказати, але не міг. Тут був Прюст. Тільки пізніше я зрозумів, що саме хотів сказати нам Карась. Адже в наших кімнатах були встановлені мікрофони і пристрої для пересилання телесигналів. Наші розмови з роботами записувалися на плівку. Карась усе знає. Може, він, побачивши наші розгублені обличчя, хотів заспокоїти? А може, пожартувати?

— Ось що я маю вам сказати, друзі мої. Сьогодні одержано телеграму з космічного центру. Нас повідомили, що космічний корабель готовий до вильоту. Нас просять на протязі п'яти днів закінчити підготовку роботів.

Я, а за мною Інка, сказали, що програму закінчено. Власне, сьогодні наші роботи проходять уже теорію космонавтики. Це тільки перші уроки, бо решту вони мають вивчати безпосередньо на макеті космічного корабля.

— Отже, на протязі п'яти днів Іван та Марія мусять знайомитися з життям, — сказав Карась. — Подумаємо, що нам слід робити.

Прюст додав:

— Я гадаю, що треба поговорити з ними. Мені, у всякому разі. Ви дозволите? — звернувся він до Карася.

— Будь ласка. Я переконаний, що тепер уже ніякі сторонні імпульси не зможуть зашкодити нашим роботам. Ви що думаете з цього приводу? — запитав Карась у мене.

— Мені здається, це так і є. Скажіть, а на цьому наша місія кінчається чи нам доведеться супроводжувати роботів на космодром?

— Гадаю, що доведеться. Я прохатиму дозволу на це. А ти, Інко, хочеш побувати на космодромі?

— Дуже.

— А ви? — запитав Карась у Прюста.

— Звичайно, звичайно. Адже це дуже цікаво. І, крім того, мені просто необхідно там побувати. Знаєте, не все завжди точно уявиш. Треба дещо бачити і на власні очі.

— Отже, маємо п'ять днів. Я гадаю, треба піти з космонавтами-роботами на будівництво заводу біологічного корму, поїхати в колгосп, ну і потім — у столицю.

— Скажіть, а як ми це зробимо? Разом вони їздитимуть, Іван та Марія, чи окремо? — запитав я.

— Звичайно, разом. Їм разом доведеться працювати в космосі, то хай звикають до цього на Землі, — сказав Карась. — А чому у вас виникло таке запитання?

Я мовчав. Я не знав, як сформулювати відповідь.

— Те, що вас турбує, Вадиме, мені відомо. Але я вважаю, що немає підстав для хвилювання. Все стане на своє місце. І ви також.

І я стану на своє місце? Здорово сказано. Ніби я зараз ще не на своєму місці, а на чужому. Або ні. Може, він натякає на те, що скоро я поїду до Золотого Зуба і там буде моє справжнє місце? Напевно, так і є.

Я тоді не знав, як я глибоко помилявся. Зовсім не те хотів сказати Карась. Зовсім не те.

Наша коротенька інформаційна нарада вже могла б скінчитися, але раптом підвівся Прюст і запитав:

— У мене зовсім стороннє питання. Воно не стосується нашої роботи, нашої програми. Але мені конче необхідно знати. Можна запитати? Мене надзвичайно цікавить, чи можна зробити роботів талановитими. Ну, скажімо, художниками, композиторами, письменниками. Чи можна їм передати талант? Як ви гадаєте?

Карась поглянув на мене. Мовляв, ану, лишень, що ти думаєш з приводу цього?

— Я гадаю, що можна. Але цей талант буде талантом тієї людини, яка його передасть. Робот точно відтворюватиме здібності його вчителя. Та я не певний, що це так.

— Чому ж? — запитав Карась. — На мій погляд, відповідь ваша просто клясично точна.

— Ні. Справа в тому, що ми всі помилялися. Наші роботи можуть почувати так, як і ми. Отже, коли є почуття, то воно має народжувати і незалежні від людини думки.

— Але почуття роботи відтворюють тільки ваші? — запитав Карась.

— Безперечно, так. Проте я не знаю, чи оті почуття не можуть зміцнитися самі. Чи вони не можуть самі виникати і розвиватися.

— Не можуть. Це я вам точно скажу, — ствердив Карась.

Інка дивилася на мене осуджуючим поглядом. Вона міцно стиснула свої уста. Дивне буває у неї обличчя, в моєї Інки, коли вона ось така серйозна і дивиться на мене поглядом судді, який виносить смертний вирок. Вона не гарна. Вона тоді не схожа на нейтрино.

Раптом до кімнати прибіг Зюзя-Музя. Він став на порозі, важко дихав і говорв:

— Тату, Тигре... біжіть туди... там.

— Що таке, Варяг? Ти нам ясно скажи.

— Ой, та біжіть туди швидше. Там Іван... він сидить на дахові... Біжіть... він кидає цеглу... швидше.

Я не чекав, що далі скаже Варяг. Я зірвався з місця і побіг. Ще ніколи в житті я так швидко не бігав. Десь далеко позаду бігли всі інші, навіть Прюст.

Але хоч як я намагався випередити всіх, до котоджу ми прибігли разом з Карасем.

Ми зупинилися на деякій відстані від будинку. Ми були вражені: на дахові стояв Іван, розламував руками бовдур і жбурляв цеглу на землю. При тому він мутикав якусь пісню.

— Іване, злазь, негайно злазь сюди.

Іван поглянув на мене і гукнув дуже голосно. Голос був не мій:

— Іди ти к бісу! Набрид.

— Іване, друже, що ти говориш?

— Іди під три чорти! Ходи собі там, а мені й тут добре.

Карась дивися на мене. Він був дуже вражений. Він також нічого не розумів.

Я пішов до кімнати. Біля столу сидів Капуста. На столі — порожня пляшка і огризок огірка. Капуста клював носом. Його котячі вусики були підкручені. Я вхопив Капусту за плечі і почав трясти.

— Не повернулася... Кинула... Сам лишився... А що? Може, мені самому погано? Ось пішов і випив з роботом...

Нарешті Капуста мене впізнав.

— А, це ти, бусурмане! Заховали робота від мене. А хто ім'я дав йому? Може, ти? Я тоді сказав, щоб Іваном назвали. То я йому хрищений батько. А коли хрищений, то хто мені заборонить випити за його здоров'я? Ну, веди мене до Карася. Думаєш, я так і злякаюся Карася.

Я виніс Капусту надвір. Він не пручався. Він белькотів:

— Зробили людину, а пити не навчили. Дурні. А він там, на плянетах, говритиме, що тут, на Землі, всі такі тверезі та гарні. А всі ж п'ють. Всі п'ють, тільки щоб ніхто не бачив. Тепер він скаже про це на інших плянетах. Хай правду знають і там.

Я поклав Капусту на траву, побіг до колонки, наточив води і вилив йому на голову. Це допомогло. Я бачив, як виходив хміль з голови Капусти.

Карась був надзвичайно спокійний. Він дивився на Капусту, на Івана, але думав про щось своє. Раптом він сказав:

— Чудесний експеримент. Мозок п'яної людини збиває стійкість первісного імпульсу. Імпульсу, який уже став стійким. Вадиме, змусьте Івана повернутися на землю. Капуста хай буде тут.

Я наказував Іванові негайно злізти, але це не допомогло. Тоді сказала Інка:

— Іване, друже, я прошу тебе: йди до нас.

Іван підкорився. Він спустився до ганку, повис на руках і легко стрибнув на землю. Він дивився на Інку, на мене. Здається, свідомість повернулася до нього. Я думкою наказав йому йти до кімнати. Він одразу підкорився.

— Мені здається, що треба вдавати, ніби нічого не сталося, — запропонував Карась. — Так буде краще. Але експеримент цікавий. І потім ви помітили — Іван не виконав вашого наказу, а підкорився вимозі Інки. Це теж дуже цікаво. Правда ж?

Запитання адресувалося мені. Але я волів би на нього не відповідати.

20. ЧУБАРИК ХОЧЕ В КОСМОС? НІ.

— Так от, товариші, я запросив вас для дуже важливої бесіди. — Чубарик на мить замовк, оглянув нас крицевим поглядом, мовляв, зрозумійте всю відповідальність того, що я вам кажу, і мовив далі: — Я, як член комісії і голова профкому, маю до вас, власне, не до вас усіх, а до роботів, або навіть до Івана та Марії ряд запитань.

Мене та Івана гіпнотизувала кругла, біла, зовсім лиса голова Чубарика. Інка та Марія ніби не помічали тієї голови, вони щось шепотіли одна одній на вухо. Така необачність!

— Ну, от ви, — Чубарик показав пальцем на Івана, — що ви там будете робити на плянеті Ікс?

— Виконуватиму програму, — відказав Іван.

— Яку програму?

— Її зараз уточнюють і формулюють. А що ви будете робити на Землі?

Такого запитання я не чекав від Івана. Справді, що робитиме Чубарик на Землі?

— Я? Це ви мене питаєте? Поперше, я буду задавати питання, а вам слід відповідати.

— Це так зветься бесіда?

Молодець Іван! Ти справжній молодець!

— Звичайно. А коли ви так уже хочете, щоб я проявив гнилий лібералізм, то я відповім: на Землі я буду працювати з кадрами. Кадри вирішують усе.

— А кадри без вас не можуть працювати?

Чубарик пополотнів. Обличчя його вкрилося краплинами поту. Він люто дивився на Івана, потім на мене. Це, звичайно, я винен. А хто ж виховав з робота такого нахабу?

— Не можуть. Це ясно. Я маю таке запитання: що ви зробите, коли з'явитесь на плянету Ікс? Що ви перш за все повинні зробити?

— Я так гадаю, що слід поспробувати, чи твердий ґрунт під ногами. А що б зробили ви?

Чубарик розгубився. Він зовсім не підготовлений до такого запитання. Та, напевне, він ніколи не уявляв себе десь на іншій плянеті. Найбільшу відстань від Чмихалівки Чубарик долав легко. Це щорічні подорожі до чудодійного Цхалтубо лікувати старий, як світ, радикуліт. А в нього зараз питають, що б він зробив, потрапивши на іншу плянету.

— Мені здається, що я, як і всякий командировочний, перш

за все знайшов би ту організацію, де я повинен відмітити посвідчення. Аякже! Треба ж встановити число та день прибуття.

Мені хотілося сміятися. Але я стримався. Сміятися в кабінеті начальника відділу кадрів це все одно, що плакати на весіллі.

— А як його порахувати, день та число прибуття? — запитав Іван. — Адже ми летітимемо сто земних років.

— Ну, це вже дрібниці. А скажіть, будь ласка, ви, — звернувся Чубарик до Марії, — як вам уявляється життя на невідомій планеті?

— Я ще не намагалася уявити. Головне, щоб не було скучно, як у цьому кабінеті. Мені хотілося б одразу взнати все про тих істот, які там живуть.

— Наприклад, що б ви хотіли взнати? — запитав Чубарик.

— Які вони? Люди вони чи, може, великі жуки? Уявіть, може, там розумні комахи. Що тоді? Як з ними жити нам, людям? Вони літають, а ми будемо ходити.

Звідки така думка у Марії? Може, Інка їй підказала? Але ні. Я бачив — Інка зараз також з подивом дивиться на Марію.

— Комахи? Не може того бути, щоб комахи. А як вони нам передають радіосигнали, комахи? — дивувався Чубарик. — Ні, якщо там є хтось розумний, то тільки люди. Тільки такі, як ми, люди. А про комах немає потреби зараз говорити. Це реакційна теорія.

Запала коротенька пауза. Чубарик збирався з думками. Нарешті він поглянув на Івана і запитав:

— А що ви розповісте про нашу Землю тим розумним істотам? Що ви їм таке скажете?

— Перш за все, що Земля наша кругла, що вона має постійну орбіту навколо Сонця, що люди вже літають у Космос, а їй досі не знають з чого побудоване ядро Землі, що є на Землі Чмихалівка, де нас зробили люди . . .

— І про мене скажете? — жартома запитав Чубарик.

— Неодмінно. Про нашу сьогоднішню бесіду.

Відповідь, очевидно, дуже сподобалася Чубарикові. Він був задоволений. Його лисина заблищала на сонці. Взагалі, він зараз весь блищав. І скельця окулярів блищали, і лисина блищала, і очі блищали. Він міг би зараз стати взірцем блискучої людини, яка дуже задоволена життям.

Іван раптом підвівся і сказав:

— Я гадаю, наша бесіда вже закінчена. Давайте підемо звідси.

— Ні. Не закінчена, — заперечив Чубарик.

— Я не розумію вас. Ви хочете бесідувати, а я не хочу. Що ж нам робити?

— Але . . .

— Ми ж тут люди рівні. Чи не так?

— Звичайно, рівні. Але існує якась дисципліна. Відповідаль-

ність, наприклад, теж існує. Я, наприклад, можу вас запросити на бесіду і ви повинні прийти.

— А чому?

— Ну, як вам сказати. Ви повинні мені на деякий час підкоритися. Я виконую свої службові обов'язки. Існує такий порядок, що менший підкоряється старшому.

— А звідки це відомо, що я менший?

— Але ж ви тільки напівлюдина.

— Гаразд. Я напівлюдина. Але я буду летіти на нову планету, а не ви. Чому? Чому напівлюдина полетить, а людина сидітиме отут у кабінеті? Може, ви мені відповісте?

— Кожен виконує те, що йому доручено.

— Але мені не доручали розмовляти зараз з вами.

— Слушайте, це вже занадто. Зрештою, вам, напівлюдині, треба з винятковою повагою ставитися до справжньої людини. Я можу змусити вас робити те, що схочу.

— Немає логіки у ваших думках. Ви мене можете змусити робити, що схочете, але і я можу вас змусити.

— Ні.

— У нас же на Землі рівність і братерство. А коли так, то ніякого примусу не повинно бути.

Я милувався з свого Івана. Мій характер! Але чому це змовк Чубарик? Він розгубився? Ні, такі, як Чубарик, ніколи не втрачають здорового глузду. Я помітив, як він дивиться на мене. Так і є. Зараз почнеться атака.

— Це ваша школа виховання? — звернувся він до мене.

— Моя. Вам не подобається?

— Ми на цю тему з вами окремо поговоримо.

— Є така думка, що наші космонавти цілком готові до тих випробувань, які їх чекають. Є ще така думка: вони гідні нас, людей Землі.

Чубарик поглянув на мене дуже серйозно. Принаймні, так мені здалося. Він був вражений. Він ще не знав чому, але одразу змінив свій настрій.

— Справді, є така думка?

— Звичайно. Досить тверда і переконлива. Отже, нам тут немає чого марнувати час.

— Хібащо так. Коли є така думка, тоді все ясно.

— Мені нічого не ясно, — раптом втрутилася в розмову Марія. — Мені не ясно, чому я обов'язково повинна летіти? А коли у мене немає ніякого бажання кидати Землю? Ви що скажете, Вадиме?

— Треба.

— Я цього не розумію. Чому треба мені, а не Чубарику?

— Маріє, зараз Чубарик потрібний на Землі. Без нього нічо-

го на світі не встоїть на своєму місці. У його руках кадри. А там, на Іксі, він зараз не потрібний.

— Це я не потрібний? — люто поглянув на мене Чубарик. Потім поступово до нього дійшов зміст моїх слів. — Звичайно, я дуже потрібний саме тут. Звичайно, ви маєте рацію. А тобі, дівчино, треба викинути з голови пусті думки.

— Вони не пусті. Я хочу бути разом з Інкою і Вадимом.

— Ну, це вже дитяча примха, — не здавався Чубарик. — Ти полетиш. І там розповіси, яка то сила на Землі жінка. Вона рівноправна, ця сила. Вона має в нас усі права.

Інка кинула на мене погляд. Не витримала. Адже ми домовилися нічого не думати один про одного в присутності Івана та Марії. А вона поглянула на мене, і я бачив — той погляд перехопив Іван. Він підвівся і пішов до Інки. Він сів біля неї. Мені на серце впала краплина болю. Невже ця краплина є ревнищами? Добре, що вона маленька, тая краплина. Але що це, Марія йде до мене? Так і є. Вона сіла біля мене дуже близько, потім піднесла руку до мого чуба і розкуйовдила його. Вона запитала:

— Тобі неприємно?

Дивна річ — вона, Марія дивилася на мене такими ж очима, як Інка.

— Що це тут відбувається? запитав Чубарик. Він навіть підвівся з стільця.

Можливо, ще трапилися б якісь події в цьому кабінеті, але несподівано на порозі з'явилися Карась і Прюст. Професор був схвильований. Він тримав у руках блянк телеграми. Він трохи похмуро дивився навколо.

— Шукав скрізь вас. Ледве знайшов. Дуже важливе повідомлення. Астрономи встановили, що найбільш сприятливий момент для запуску космічного корабля наближається. Точно я не знаю, коли має бути старт. Але ми повинні завтра зранку доставити наших космонавтів на космодром. Вертольот буде о десятій ранку.

Карась сів на стілець. Сьогодні він був утомлений. Поглянувши на Марію та Івана, він сказав:

— Що ж, винен перед вами. Я гадав — матиму час, щоб ближче познайомитися з вами. Але ось ця телеграма. Ходімо зі мною. Нам треба поговорити і попроситися.

Ми пішли вулицями містечка. Попереду, обійнявши за плечі Івана та Марію, Карась. Позаду — ми з Інкою та Прюстом. Прюст мовчав. Він також був трохи сумний. Він мовив:

— Ну, от і все. Тепер нам доведеться тільки думати все життя про долю Івана та Марії.

Карась говорив. Він не турбувався, чи чуємо ми його, чи ні. А може, він хотів, щоб ми його слухали?

— Я не був з вами. Мені дуже хотілося бути біля вас. Але я не міг заважати справі тільки тому, що люблю вас. Та я вас ба-

чив і чув. Я бачив на телеекрані кожен ваш крок, я чув усі ваші розмови. Вони записані на магнетофон. І я тепер знаю, що ви є майже справжніми людьми. Ви дуже близько стоїте біля людини. Я прошу вас тепер: бути завжди, за всяких умов — людьми. Гадаєте, це лірика? Ні. Це не лірика. Я повинен вам це сказати. Мине ще кілька днів і світ заговорить про вас. Кожне слово, яке прийде від вас звідти, з далекого, холодного космосу, з далеких галактик, кожен ваш сигнал — буде святом на Землі.

— А нам неодмінно треба летіти туди? — запитала Марія.

— Неодмінно.

— А мені так подобається наша Земля.

— Можливо, ви ще повернетесь на неї. Але коли? — про це зараз навіть гадати не можна. Зараз люди тільки намагаються пізнати Всесвіт. Ви їм допоможете в цьому. Ви зробите багато, ще ніхто не зробив стільки для науки. А як повернетесь — Земля, всі люди світу обійматимуть вас.

— А для чого людям потрібна ота планета Ікс? — запитав Іван.

— Покищо це треба знати заради того, щоб наша наука рухалася вперед. А колись настане такий час, що людина змушена буде шукати притулку на інших планетах. Ви прокладете першу стежку до інших галактик.

— Ви наш батько, так? У всіх на Землі є батько і мати. А ви наш батько, так? — запитала Марія.

— Так. Будемо вважати, що так. — Коли Карась говорив ці слова, у нього трохи дрижав голос.

— Коли так, то вам боляче з нами розлучатися? — Я не зміг прищепити Іванові такі думки, а Інка змогла.

— Мені боляче. Дуже боляче. Я хотів би, щоб ви були зі мною. Але так треба.

— Ви знаєте, що таке кохання? — запитала знову Марія.

Карась деякий час мовчав. Він був вражений. Він тільки не виказував цього. Він навіть не озирнувся на нас. А, напевне, йому зараз хотілося поглянути на Інку. І на мене також.

— Знаю. Дуже добре знаю, — мовив він. — Ти хочеш сказати, що тобі відоме це почуття? Але ти обдурюєш себе зараз. Ти не можеш кохати.

Ми з Інкою поглянули один на одного. Не знаю, що прочитала Інка в моїх очах. А я в її очах прочитав сміх і здивування. А може, то не був сміх? Може, то так іскрилися її очі? Напевне, іскрилися. Мені зараз хотілося взяти її за руку і сказати щось дуже ніжне. Але між нами йшов Прюст. Він прислухався до розмови Карася з роботами і мовчав. Коли заговорили про кохання, він поглянув на нас. Він усе дуже добре розумів, Прюст. Бо інакше навіщо ж він так поблажливо усміхався зараз. Йшов собі тихо і раптом почув про кохання. Почув і йому стало весело.

— Ви вже вирвалися з-під впливу своїх вихователів, — вів далі Карась. — Це дуже добре, що вони залишили у вашій свідомості багато хороших якостей. Це надзвичайно добре. Але ви зараз мусите самостійно жити і мислити. Ви не піддастесь чужому впливові. Ви знаєте багато і вмієте також багато. Може, не кожна людина стільки знає і вміє. Отже, тепер вам лишається все те застосувати в дії. Людство чекає від вас подвигу. А найбільше — наша країна. А ще більше — я, Вадим та Інка, — Карась таки обернувся. Обернулися й Іван та Марія. Ми кивнули головами.

Біля котеджу зупинилися.

— Шкода, що у нас мало часу, — сказав Карась. — Мені, принаймні, дуже шкода. Я так і не встиг з вами подружити. Та що вдієш? Так сталося. Але, я гадаю, ми розлучимось завтра з любов'ю. Чи не так?

Роботи мовчали. Цікаво, що вони зараз думають?

Карась та Прюст потиснули нам руки. Ми лишилися самі. Ми стояли і дивилися їм услід.

21. ПРОЩАВАЙТЕ, ІВАНЕ ТА МАРІЄ!

... Десять годин п'ятдесят чотири хвилини.

Ще лишається чекати шість хвилин.

В бункері приглушений гомін. Скільки нас тут? Нас — кореспондентів газет, журналів, радіо та ще телебачення. А крім кореспондентів — учені, працівники космодрому, космонавти. Нас тут зараз дуже багато.

Ми стоїмо поряд — я та Інка. Я тримаю її руку. Рука іноді здригається. В очах Інки — смуток.

Ми мовчимо.

Десять хвилин тому, коли всі формальності були закінчені, коли фотокореспонденти та кінооператори вже мали залишити приміщення, Іван та Марія зажадали від начальника польоту, щоб я та Інка прийшли до них.

Обійми наші були гарячі. Марія сказала мені:

— Ти мене не забудеш, Вадиме?

— Ні.

— Дозволь мені на прощання розпатлати твоє волосся. Я ж більше ніколи цього не зроблю.

Вона не чекала дозволу. Вона розкуйовдила волосся, а потім пригладила його.

— Я завжди пам'ятатиму тебе, Вадиме. Усі двісті років, які житиму, пам'ятатиму тебе. А ти, коли цілуватимеш Інку, думай також про мене. Гарзд?

— Гарзд.

А поряд Іван прощався з Інкою. Він був мужній. Він обняв її за плечі і дивився у вічі.

— Прощавай, Інко. Може, назавжди. Я радий, що ти лишишся з Вадимом. Адже він такий, як я. Правда?

— Правда.

— А коли ти його любитимеш, то й мене також. Правда?

— Звичайно. А ти в польоті будь ніжний і хороший з Марією. Ти обіцяєш мені це?

— Обіцяю. Адже я знаю, що душа в неї твоя.

— Добре, Іване. Ми будемо дуже скучати за вами. Нам з Вадимом сумно розлучатися з вами.

... Десять годин п'ятдесят вісім хвилин.

Потім Іван та Марія прощалися з Карасем і Прюстом.

— Усе буде гаразд, дорогі мої. Щасливої дороги! — говорив Карась, обіймаючи на прощання космонавтів.

— Я певний. Я переконаний, що ви щасливо прилетите на планету Ікс. Коли б я дочекався вашої інформації! Це було б чудесно. Тоді тільки можна сказати — чи мій роман відповідає дійсності. — Прощайте, — сказав Прюст, тиснучи Іванові та Марії руки.

... Без п'яти секунд одинадцять.

Далеко, кілометрів за півтора від нас, величаво здіймається в небо космічний корабель. Я нічого не можу сказати про його технічні якості. Він дуже великий, цей корабель. Ще ніхто в світі такого не запускав у небо. Корабель стоїть на спеціальному пристрої.

... Лишилися дві секунди.

В бункері запала тиша.

Інка міцно стиснула мою руку.

Коли ми з Іваном прощалися, він прошепотів мені на вухо: «Інка буде завжди з тобою?» Я відповів: «Завжди, Іване».

... Секунда.

... Півсекунди.

Вибух!

Здригнулася Земля.

Ми бачили, як вирувало полум'я під основою ракети. Потім вона повільно рушила вгору. І раптом її огорнув дим. На якусь частку секунди весь корабель охопило полум'я. Нарешті він вирвався з нього. Тепер полум'я викидали сопла.

Корабель зменщувався. Він лишав слід з полум'я і диму. Мені здавалося, що корабель перетворився на розпечену до білого кольору величезну споруду.

Та ось минуло кілька секунд, і в небі лишився тільки білий слід. А ми всі дивилися на той слід, як на стежку, яку протоптує людина до нових планет, до нових галактик.

— Ну, от і все, — вимовив хтось у бункері.

І тоді всі загомоніли.

Ми з Інкою вирішили піти геть. Нам було дуже сумно. Інка ледве приховувала сльози. Мені хотілося розважити її.

Ми вийшли з бункера. Перед нами був степ. Без краю він, без кінця, степ. До нього доторкнулася осінь. Він був жовтий і непривітний зараз, оцей південний степ.

— Інко, я написав репортаж. Знаєш, як він починається?

— Знаю. «Ми, люди плянети Земля, є космонавтами, бо наша планета летить у космічному просторі з швидкістю тридцяти кілометрів на секунду».

— Приблизно так. Це здорово, правда?

— Правда.

Ми пішли до сопки. Вона ледве зводилася над пожовклим степом. Я ліг на жорстку, суху траву і став дивитися в небо. Інка сіла поруч. Ми мовчали. Ми думали про своїх рідних Івана та Марію. Де вони зараз?

— Вадиме, адже це ми з тобою там летимо. Так?

— Так.

— Їм там тяжко, правда? — допитувалася Інка, зазираючи мені у вічі.

— Легше, ніж мені.

— Облиш...

І тоді я заплющив очі і розповів їй усе. Я говорив, що для мене є на світі тільки одно недосяжне нейтрино, яке заповонило моє серце.

Інка мені не відповіла. Вона повільно пішла до космодрому. Пішла, не попрощавшись зі мною.

ЕПІЛОГ

Багато подій відбулося за останні три роки на небі та на Землі.

На небі: космічний корабель «Іван та Марія» вже десь виходить за межу нашої галактики. Космонавти-роботи відкрили нову туманність з велетенським ядром. Туманність рухається в напрямку Землі. Можна сподіватися, що на нашій плянеті почнеться нова аномалія — письменники-фантасти напишуть чимало трилогій і дилогій про зустріч Землі з туманністю. Іван та Марія змусили швидко битися серця астрономів, астрофізиків, астробіологів та астрохеміків — вони виявили величезну чорну плянету, яка вбирає в себе світло. Плянета зовсім не рухається, вона потрапила в те місце, де взаємно діють кілька гравітаційних полів. Деякі вчені-скептики заявили, що коли вірити повідомленням, які надходять з «Івана та Марії», то треба відкинути геть майже всі теорії та гіпотези про будову всесвіту. Тепер ніяк не можна пояснити, на скількох стовпах він тримається.

На Землі: Карась повернувся від папуасів. Він зараз працює над моделюванням клітини мозкової речовини з підвищеними засобами пам'яті. Чубарик усе ще ніяк не наважиться піти на пенсію. Він глибоко переконаний, що коли залишить свій кабінет, — наука тупцюватиметься на місці і припиниться всякий прогрес на Землі. Прюст написав три науково-фантастичні романи і на їхній основі створив чотири п'єси та два сценарії. П'єси та сценарії не поставлені. Дуся одружилася з одним любителем біфштексів і смажених карасів. Вона тепер не соромиться своїх покривлених зубів, не затуляє рота долонею. Стріли пускає тільки у серце свого чоловіка. На світ народилися Іван та Марія справжні. Дід Карась іноді досліджує розумові здібності своїх онуків і приходять до висновку (всі діди до такого висновку приходять), що його онуки будуть геніями. Інка і я поділяємо таку думку і підтримуємо її. Це тому, що останнім часом на Землі помічається різке зменшення талантів за рахунок збільшення геніїв. Зюзя-Музя, взявши, що він уже дядько, раптом став поважним, втратив будь-який інтерес до польоту на інші планети, віддавши перевагу футболу. Я, як і раніше, частенько стою на килимі перед Золотим Зубом і терпляче слухаю вказівки — пишть так, щоб не було ніякої сенсації. А Нейтрино? Де воно зараз? Так і лишилося воно в моєму серці. Навіки.

У видавництві «ПРОЛОГ» вийшла в українському перекладі повість білоруського письменника

ВАСІЛЯ БИКАВА

МЕРТВИМ НЕ БОЛИТЬ,

найвизначніший твір у радянській прозі про другу світову війну.

Ціна в США — 2,5 дол.; в Німеччині — 10 нм.; в інших валютах рівно-вартість останньої суми.

Замовлення адресувати до:

„Prolog“ Inc., 875 West End Ave, Ap. 14b,
New York, N. Y. 10025, U. S. A.

або до видавництва «Сучасність».

З антології єгипетської літератури

ЛИСТИ ДО МЕРЦІВ

З часів стародавнього Єгипту збереглося декілька листів до покійників. Це дуже своєрідні документи, які кидають світло на світогляд і вірування стародавніх єгиптян. Подасмо переклади двох таких листів.

1. НАПИС НА БЕРЛІНСЬКІЙ ТАРІЛЬЦІ

Придбана 1926 року в Каїрі тарілка з червоної глини (21 см у діаметрі, 3,8 см глибини), має всередині контури жінки, до якої звернений напис. Сам напис займає не повні два кружки на обводі терілки. Гератичне письмо напису подекуди наближається до ієрогліфічного. Жертовна тарілка (правдоподібно з XI династії) це своєрідний лист-пошання вдівця до покійної дружини. Хату покійної навістив голод чи інше якесь нещастя, а вдівець просить покійну заступитися. Напис з перекладом вперше опубліковано в книжці А. Gardiner і К. Sethe, *Egyptian Letters to the Dead*, London 1928, стор. 5-7, табл. V-Va. Новий переклад З. Шотта (1950), стор. 148.

Милість, яку дає король, і Озіріс, і Анубіс на своїй горі, щоб жертвувано шановній пані [...] ¹⁾ Тебе принесено сюди до міста вічності, ²⁾ і ти не мала жодної неприязні до мене. Коли ці удари завдані з твого відома — поміркуй, що хата з твоїми дітьми терпить велику біду. Коли ж це діється проти твоєї (волі), твій батько великий у некрополі. ³⁾ Коли ж неприязнь є в твоєму тілі, забудь її ради твоїх дітей. Будь милосердною! будь милосердною! і нехай боги цвинтаря будуть до тебе милосердні.

2. ЛИСТ ДО ПОКІЙНОЇ ДРУЖИНИ

Текст листа на папірусі (35,5 x 19,5 см) зберігається в Лейденському музеї (Лейденський папірус ч. 371) разом з жіночою статуеткою, до якої був прив'язаний згаданий папірус, коли його наприкінці першої половини минулого сторіччя придбав Д'Ана-

¹⁾ Ціле перше речення це формула жертвоприношення. Усі жертви роблено іменем царя. Ім'я жінки не збереглося крім закінчення «...чет».

²⁾ Некропіль — цвинтар.

³⁾ Може заступитись.

стазі. Як видно з тексту, папірус походить з Мемфісу, де жила й померла Анхірі, адресатка цього листа. Гератичний текст найкраще подав G. Möller, *Hieratische Lesestücke für den akademischen Gebrauch III* (Leipzig 1910), стор. 13-15, а в ієрогліфічній транскрипції з перекладом і поясненнями його опублікував A. Gardiner і K. Sethe, *Egyptian Letters to the Dead*, London 1928, стор. 8-9, табл. VII-VIII. З цього видання і зроблено переклад. З післявоєнних перекладів нам відомі переклади Ф. Лекси (1947, стор. 151-152) і З. Шотта (1950, стор. 150-151).

Зміст листа в загальному ясний, хоч у подробицях не завжди повністю зрозумілий з уваги на численні помилки в тексті. Для кращого розуміння треба пригадати, що стародавні єгиптяни вірили в те, що вороже настроєні мерці можуть спричиняти різні нещастя, включаючи й хвороби. Ці покійники виступають в цьому і в ряді інших текстів як реальні юридичні особи. Для вдівця, що його імени ми не знаємо, не підлягає сумніву, що нещастя, яке його спіткало (хвороба?), спричинене покійною дружиною Анхірі. Три роки після смерти жінки він вклав у її гробницю цей обвинувальний акт, переписаний, можливо, ним власноручно.¹⁾ Текст походить з XIX династії. Деякі місця листа вказують на те, що стародавні єгиптяни піклувалися похоронами своїх ближніх не лише з великої побожності, але й тому, щоб задовольнити мерців, адже ж ці мерці, згідно з тодішніми віруваннями, опісля могли мститися і шкодити живим.

Прекрасному духові Анхірі. Що я тобі зробив злого, що я опинився в цьому поганому стані, в якому я є (тепер)? Що я тобі зробив? Сталося, що ти наклала на мене руку, хоч я нічого не зробив тобі злого. Відколи я жив з тобою як чоловік досьогдні, що я зробив тобі, що я мав би приховувати? Ох, після того, як ти це зробила, я тебе обвинувачу. Що я зробив тобі? Що ти (?) зробила (це те), що я мушу висувати це обвинувачення проти тебе.²⁾ Що я зробив тобі? Я позиватиму тебе (...) словами моїх уст перед дев'ятірнею західніх богів і буде вирішуватися справа між тобою і мною (на підставі) цього листа, в якому є (мої) слова і послання (...).

Що я зробив тобі? Я зробив тебе жінкою,³⁾ коли я був (ще) молодий. Я був з тобою, коли я займав всілякі посади. Я був з тобою і не покинув тебе. Я не завдавав смутку твоєму серцю. І я робив це в своїй молодості, коли я займав всілякі важливі посади фараона, нехай живе в щасті й здоров'ї, і не покинув тебе, кажучи: «вона буде зі мною» — так я казав. Усе, що я заробляв і що надходило до мене, я не приймав, замість тебе, кажучи: «Я буду діяти згідно з твоїм бажанням». Глянь, (тепер)

¹⁾ A. Gardiner і K. Sethe, *op. cit.* стор. 9. На цей рід юридичних документів, на жаль, не звернув уваги І. М. Лур'є в своїх «Очерках древнеєгипетского права», Ленинград, 1960.

²⁾ Юридичний термін, яких у тексті, до речі, багато.

³⁾ Також юридичний термін, означає законний шлюб.

ти не даєш радості моему серцю. Мене будуть судити з тобою і розрізнять кривду від правди. Глянь, коли я вишколював офіцерів для (пішого) війська фараона, нехай живе в щасті й здоров'ї, і для його кавалерії, я (наказав) їм прийти, щоб впасти перед тобою на землю, і вони принесли всякі гарні речі, щоб покласти перед тобою. Я нічого не приховував перед тобою за твого життя. Я не спричинив тобі жодного терпіння, поводячися з тобою по-панськи, та й ти не знаходила, що я поведився з тобою грубо по-мужицькому, входячи у чужий дім.⁴⁾ Я не допустив, щоб якийсь чоловік крав у тебе щось з того, що я (тобі) дав. Його приношено на місце, на якому воно (мало бути). Коли мені стало неможливо виїздити, як я мав звичку, я постачав усе так, як робить той, хто є вдома. Твої масті, а також твої хліби та й твої одяги тобі приношено. Я їх не віддавав у чуже місце, кажучи: «Жінка (тут?)».⁵⁾ Так я (не) казав і не поведився з тобою грубо. Але, глянь! ти не знаєш добра, яке я тобі зробив. Я посилаю цього листа, щоб дати тобі знати, що тобі зроблено.⁶⁾

Коли ти захворіла хворобою, яку ти мала, я (покликав) верховного лікаря і він лікував (тебе) й робив усе те, про що ти казала: «Зроби це». А коли я пішов за фараоном, нехай живе в щасті й здоров'ї, на південь, і ти попала в цей стан,⁷⁾ я провів вісім місяців не ївши і не пивши по-людському. А коли я прибув до Мемфісу я попросив (відпустки) у фараона, нехай живе в щасті й здоров'ї, і я (пішов) на місце, де ти була, і дуже плакав разом з моїми людьми перед моїм помешканням. Я дав льняне полотно, щоб тебе забальзамувати, і дав випрясти багато матерії, і не вилишив нічого доброго, щоб не зробити його для тебе. Глянь, я (вже) три роки сиджу (сам) не входячи в інший дім, хоч і не годиться такому як я таке робити.⁸⁾ Глянь, я роблю це задля тебе. Глянь, ти не розрізняєш добра від зла, а тому — нехай розсудять між тобою і мною. Дивись, сестри⁹⁾ в моєму домі, а я не ввійшов у жодну з них.

⁴⁾ Себто не зраджував її, не брав другої жінки, не поведився з нею негідно.

⁵⁾ Стародавній єгиптянин мусів постачати своїй дружині запашні масті, хліб і одягу.

⁶⁾ Граматично сумнівний переклад, однак зміст ясний: перед тим пригадує чоловік Анхірі, як чемно він з нею поведився, про що вона знає. А тепер він повідомляє її, що він робив, чи то перебуваючи поза домом на службі у фараона за її життя, чи після її смерті.

⁷⁾ Очевидно, смерть. Автор листа боїться вразити покійну і вживає описової форми.

⁸⁾ Високопоставлений єгиптянин мусів мати принаймні одну жінку.

⁹⁾ «Сестра» в стародавній єгипетській мові однозначне з «любка», «коханка» або навіть «дружина».

НАПИС З ГРОВНИЦІ УНІ

Цей напис є одним із найважливіших джерел до історії та хронології VI династії. Його відкрив Марієтт у 1860 році в Абідосі, приблизно 500 км на південь від Каїру вгору проти течії Нілу. Від V династії Абідос став важливим центром почитання бога Озіріса. Кам'яна плита з написом зберігається тепер у Каїрському музеї.

Уні жив за часів перших трьох королів VI династії (Теті, Пепі I і Меренре), себто наприкінці 24 і в першій половині 23 стол. до н. е.

Напис згадує по кілька разів цілий ряд офіційних посад Уні та завдань, які йому доводилося виконувати за свого довгого життя від південних кордонів тодішнього Єгипту (поблизу Елефантіни) до території Палестини на півночі. Тут збережено також пісню, яку співали єгипетські вояки, повертаючись з переможного походу. Текст напису трохи пошкоджений і не скрізь у всіх подробицях точно зрозумілий.

Свою запопадливою вірною службою королям Уні добився дуже високої і міцної позиції при дворі та користувався винятковим довір'ям королів Пепі I і Меренре.

Викарбування на камені всіх заслуг Уні, до того ж ще й у перебільшено прикрашеній формі, давало йому, згідно з тогочасним віруванням, певність, що й на тому світі він належатиме до почту цих королів і користуватиметься їх повним довір'ям.

З напису видно, скільки енергії витрачали вищі службовці у стародавньому Єгипті для підготовки до посмертного існування. Лише дуже умовно можна цей напис назвати життєписом.

Текст часто друкувався: K. Sethe, *Urkunden des Alten Reiches v. II*, Leipzig, 1903, pp. 98-110; окремим виданням: P. Tresson, *L'inscription d'Uni*, Le Caire, 1919. З-поміж численних перекладів згадаємо: J. H. Breasted, *Ancient Records of Egypt v. I*, Chicago, 1906, §§ 291-4; 306-15 і 319-24. Останній переклад частини тексту в блискучій праці одного з найвизначніших єгиптологів, тепер уже покійного Sir Alan Gardiner, *Egypt of the Pharaohs*, Oxford, 1961. У новому виданні цієї праці 1964 року, яким ми користувалися, цей переклад поміщено на сторінках 94-97. Там же подано і коментар до різних справ, заторкнених у тексті.

Для читача, ознайомленого з слов'янськими мовами, подаємо декілька перекладів напису цими мовами: F. Lexa, *Verejny zivot ve starovekem Egypte*, v. II (Doklady), Praha, 1955, стор. 26-29; T. Andrzejewski, *Opowiadania egypskie*, Warszawa, 1958, стор. 59-66; И. С. Кацнельсон у збірнику: «Хрестоматия по истории древнего Востока», Москва, 1963, стор. 33-37 (передрук з видання 1950 року).

[Князь, намісник Півдня,] той, що (перебуває) в палаці, сторож Нехена, голова Нехеба, єдиний приятель,¹⁾ шанований Озірісом що стоїть на чолі померлих, Уні [каже:]

¹⁾ Різні титули Уні. Сторож Нехена і голова Нехеба це судові посади.

Я був дитиною, опоясаною поясом (зрілости) за панування Його величності Теті. Я мав звання завідувача майстернями. Я був доглядачем палацових орендарів... старші палацу величності Пепі. Його величність призначив мене на посаду приятеля і доглядача жерців у місті своєї піраміди.

Коли я мав звання [...] Його величність призначив мене] суддею і устами Нехена, бо він любив мене більше, ніж будь-якого іншого свого слугу. Я вів допит сам один з верховним суддею і везіром у всіх таємних справах... від імені короля, королівського гарему і шести верховних судових палат, тому що Його величність любив мене більше, ніж будь-якого іншого свого службовця, більше, ніж будь-якого іншого свого дворянина, більше, ніж будь-якого іншого свого слугу.

Я попросив у величності, мого пана, щоб мені було привезено вапняковий саркофаг з Тури.²⁾ Його величність наказав печатникові бога³⁾ переїхати Ніл з групою лодчанів [...] під його командою (?), щоб привезти мені цей саркофаг з Тури. Він (себто саркофаг — прим. перекладача) прибув з ним на великому тягаровому судні резиденції разом з своїм віком, нагробною плитою, дверима, двома (кам'яними) одвірками (?) і одною жертвовною плитою. Ніколи не було такого зроблено для жодного іншого слуги, бо я мав прихильність Його величності, бо Його величність цінував мене, бо Його величність любив мене.

Коли я був суддею і устами Нехена, Його величність призначив мене єдиним приятелем і доглядачем палацових орендарів. Я замістив чотирьох доглядачів орендарів, які там були (раніше). Я робив усе так, що Його величність був з мене вдволеній, коли я організував охорону, укладав маршрут (?) короля, чи підготовляв постій. Я робив усе так, що Його величність мене за це хвалив надмірно.

Коли в королівському гаремі велося таємне слідство проти жінки короля Уретгетеси (?)⁴⁾ Його величність велів мені увійти (в курс справи) і вести допит. Я був сам один; не було (жодного) верховного судді, жодного везіра, жодного службовця, крім мене одного, тому що я мав прихильність Його величності, бо Його величність цінив мене, бо Його величність любив мене. Це я записував з одним суддею і устами Нехена, хоч я був лише доглядачем палацових орендарів. Ніколи такий, як я, не слухав

²⁾ Єгипетська назва Ра-ау. Каменоломня вапняку на східньому березі Нілу проти єгипетської столиці стародавнього царства, Мемфісу.

³⁾ Службовець, що видав печаткою, мав, крім того, фінансові обов'язки, тому в деяких перекладах читаємо просто скарбник.

⁴⁾ У відчитуванні імені королеви єгиптологи розходяться, Лекса, а за ним і Анджесевський транскрибують це ім'я Ематес, Гардінер взагалі вилішив ім'я королеви, Проф. А. Шарфф і проф. Г. Шток пропонували читання Уретгетес. Це саме пропонує Кацнельсон.

таємниць королівського гарему, однак його величність наказав мені слухати, тому що я користувався більшою прихильністю його величності, ніж будь-який інший його службовець, ніж будь-який інший його дворянин, ніж будь-який інший його слуга.

Його величність карав азіятів-бедуїнів.⁵⁾ Його величність набрав війська багато десятків тисяч у цілому Верхньому Єгипті від Елефантіни (на півдні) до Афродітополя на півночі, з нижнього Єгипту — з обох боків цілого дому,⁶⁾ з Седжеру і з Хен-Седжеру, з (земель заселених племенами) нубійців-Ірчет, нубійців-Меджа, нубійців-Ям, нубійців-Вават, нубійців-Каау і з лівійської землі.⁷⁾

Його величність вислав мене на чолі цього війська. Князі, печатники короля Верхнього Єгипту,⁸⁾ єдині приятелі палацу, голови й намісники Верхнього і Нижнього Єгипту, наглядачі товмачів, завідувачі жерців Верхнього і Нижнього Єгипту та завідувачі королівського майна стояли на чолі загонів південного і північного Єгипту та міст і сіл, що були під їх пануванням, і нубійців цих чужих країн. Це я наказував їм, хоч мое звання було лише — доглядач палацових орендарів, і не допускав, щоб хтось з них робив кривду другому, щоб хтось з них відбирав хліб і сандалі подорожньому, щоб хтось з них відбирав одяжу в якомусь селищі, щоб хтось з них відбирав у людей козу. Я відправляв їх з Північного острова, Брами Імготепа, з округи Гора,⁹⁾ пана правди, хоч я мав (лише) звання... Мене повідомлено про кількість загонів (?). Про це ніколи не повідомляли жодного іншого слуги.

Це військо повернулося щасливо,
 Спустошивши землю бедуїнів.
 Це військо повернулося щасливо,
 Знищивши землю бедуїнів.
 Це військо повернулося щасливо,
 Поруйнувавши їх фортеці.
 Це військо повернулося щасливо,
 Порубавши їх смоковниці й виноградні лози.
 Це військо повернулося щасливо,
 Спаливши вогнем все їх [майно].

⁵⁾ Бедуїни — дослівний переклад «ті, що (живуть) на піску».

⁶⁾ Неясний вираз, означає нижній Єгипет, а власне кажучи дельту Нілу.

⁷⁾ Нубійські племена жили на південь від Єгипту, а лівійці на захід. Перечислювання доводять, що це було, як ми сказали б нашим історичним виразом, «посполите рушення», в якому взяли участь всі райони Єгипту і сусідні з ними країни.

⁸⁾ У нижньому Єгипті, звідкіля починали похід проти азіятів.

⁹⁾ Мабуть, Монт Кармель, Палестина?

Це військо повернулося щасливо,
 Повбивавши там загопи — багато десятків тисяч.
 Це військо повернулося щасливо,
 Привівши звідтіля велику кількість полонених.

Його величність мене за це хвалив надзвичайно. Його величність посилав мене п'ять разів водити [це] військо і приборкувати землю бедуїнів кожного разу, як вони повставали. З цими загонами я діяв так, що [його величність за це] мене дуже хвалив.

Повідомлено про бунтівників серед чужинців Носу Газелі. Я переїхав на кораблях з цими загонами і причалив коло високих відрогів гори на північ від бедуїнів, а половина цього війська йшла сухопутним шляхом. Я прийшов і захопив їх усіх. Серед них перебито всіх бунтівників.

Коли я був у королівському палаці вихователем і носильником сандалій короля Верхнього і Нижнього Єгипту, Меренре, мій пан, нехай живе вічно, зробив мене князем і намісником Верхнього Єгипту від Елефантини на півдні до афродітопільського району на півночі, бо я мав прихильність його величності, бо його величність цинив мене, бо його величність любив мене.

Коли я був вихователем і носильником сандалій, його величність хвалив мене за пильність і за охорону на місцях постою більше, ніж будь-якого іншого свого службовця, більше, ніж [будь-якого іншого свого] дворянина, більше, ніж будь-якого іншого свого слугу. Ніколи перед тим на таку посаду не призначувало жодного слуги.

Я був йому намісником Верхнього Єгипту на радість, так що ніхто в ньому не робив кривди другому. Я здійснював усе будівництво. Я оподатковував усе, що треба було оподаткувати на користь резиденції в Верхньому Єгипті двічі, і всі посади (?), що треба було оподаткувати на користь резиденції двічі. Я виконував роллю [найвищого] службовця зразково — тут, у Верхньому Єгипті. Я виконував усе так, що його величність мене за це хвалив.

Його величність послав мене в Ібгат¹⁰⁾ привезти (кам'яний) саркофаг «пана життя» разом з його віком і дорогоцінний та розкішний вершок піраміди цариці «Світить краса Меренре».¹¹⁾

Його величність послав мене до Елефантини привезти гранітну ніщу з жертвним каменем, і гранітні двері, і тесові камені, і привезти гранітні одвірки, і жертвні плити для горниці піраміди цариці «Світить краса Меренре».

Вони пливли зі мною на північ до піраміди «Світить краса

¹⁰⁾ Каменоломня в прикордонній смузі між Єгиптом і Нубією.

¹¹⁾ Кожна піраміда мала свою назву. Це назва піраміди жінки царя Меренре.

Меренре» на шістьох транспортних барках, на трьох буксирних човнах, на трьох човнах на вісім весел (?) і на одному військовому кораблі. Ніколи не відвідувано Ібгат і Елефантіну (в рамках) одної експедиції. Усе, що його величністю було наказано, я здійснивав згідно з волею його величності.

Його величність послав мене в Гатнуб привезти великий жертвний стіл з гатнубського алябастру. Я спушив для нього цей жертвний стіл з гір до ріки Нілу, за 17 днів виломавши його в Гатнубі. Я віз його на північ у транспортному кораблі. Я витесав йому цей транспортний корабель з акації, довжиною на 60 ліктів, а шириною на 30 ліктів, при чому будівництво тривало лише 17 днів у третьому місяці пори жнив. Хоч на мілинах ще не було води, я пристав щасливо коло піраміди «Світить краса Меренре». Я виконав усе згідно з наказом, даним його величністю, моїм паном.

Його величність послав мене викопати п'ять каналів у Верхньому Єгипті і збудувати три транспортні кораблі й чотири буксирні судна з заватського акаційового дерева, а володарі (племен) Грчет, Вават, Ям і Меджа постачали на них дерево. Я виконав усі ці завдання протягом одного року. Їх спущено на воду і навантажено великою кількістю граніту для піраміди «Світить краса Меренре». Я доставив їх до королівського палацу цими п'ятьма каналами, щоб величнішою, прекраснішою і могутнішою була міць короля Верхнього і Нижнього Єгипту Меренре, нехай живе вічно, ніж усіх інших богів,¹²⁾ адже ж усе діється згідно з даним ним наказом.

Я той, кого любить батько і хвалить мати, вельможа... що користується прихильністю братів, князь, справжній намісник Південного Єгипту, шанований Озірісом — Уні.

¹²⁾ Богами в стародавньому Єгипті називали також королів.

СПІР ДУШІ З ТІЛОМ

Гератичний рукопис твору придбав Берлінський музей у 1843 році.¹⁾ Перший переклад тексту зробив Adolf Erman і видав його разом з ієрогліфічною транскрипцією під заголовком "Gespräch eines Lebensmüden mit seiner Seele" (Berlin, 1896).

Перед самою війною подав новий переклад у старанно написаній праці A. Scharff, *Der Bericht über das Streitgespräch eines Lebensmüden mit seiner Seele* (München, 1937). З післявоєнних перекладів нам відомі: R. Weil, *Le livre du "désespéré"*. Bulletin de l'Institut français d'archéologie orientale, Le Caire, 45 (1947) стор.

¹⁾ A. Scharff, *Der Bericht über das Streitgespräch eines Lebensmüden mit seiner Seele* (München, 1937), стор. 5.

89-154 (переклад і примітки стор. 115-131), Ф. Лекса (1947) стор. 68-75), Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts*, Princeton 1950, стор. 405-407 (переклав J. A. Wilson) Frhr. v. Bissing, *Altägyptische Lebensweisheit*, Zürich, 1955, стор. 124-128), И. С. Кацнельсон (1958) стор. 225-231, T. Andrzejewski (1958) стор. 66-75. Найкращий переклад R. O. Faulkner, *The Man Who Was Tired of Life, The Journal of Egyptian Archeology* v. 42 (1956) стор. 21-40. З ієрогліфічної транскрипції Фолкнера і зроблено наш переклад.

Варто згадати поетичні переклади й переспіви цілості чи уривків твору: Jürgen von der Wense, *Der Lebensmüde, Ein Fragment aus dem Ägyptischen, Die Sammlung*, Göttingen, Februar 1949, стор. 65-73 (за Шарффом), S. Schott (1950) стор. 139, В. Потапова в збірці «Лирика древнього Єгипта», Москва, 1965, стор. 77-83 та ін.

Початок рукопису не зберігся.²⁾ Зміст твору — спір людини з душею, при чому з уваги на труднощі, пов'язані з належним розумінням тексту, тяжко з певністю сказати хто кого перекоонує передчасно вмирати. Спір ведеться, мабуть, не так за смерть, як за співжиття і взаєморозуміння між душею і тілом і закінчується згодою. У творі заторкнено філософічні проблеми буття, відносин до позаробового життя, до розкладу та повного занепаду життєвих норм.³⁾

Нову блискучу оцінку твору дав R. J. Williams, *Reflections on the "Lebensmüde"*, *The Journal of Egyptian Archeology*, v. 48 (1962) стор. 49-56. Всупереч Фолкнеру він твердить, що душа веде чоловіка до самогубства, і цим реабілітує раніше загальноприйнятну думку. У нашому перекладі ми йдемо за його концепцією, хоч свідомі того, що намагання Вільямса усунути всі протиріччя не переконливі, адже сам чоловік у чотирьох віршах прагне смерті й вітає її, а нам трудно погодитися з думкою Вейля, мовляв, ці чотири поезії — пізніша вставка.

У всякому разі душа («ба»)⁴⁾ виступає у творі оборонцем ідеї "carpe diem". Це не суперечить тодішньому релігійному світоглядові, адже згідно з віруванням старих єгиптян потойбічне існування це своєрідне повторення цьогобічного життя з його соціальними порядками, радощами й горем. Смерть могла мати для

²⁾ Один уривок з загубленого початку зберігся на черепку, опублікований у праці J. Cerny and A. H. Gardiner, *Hieratic Ostraca I.* (Oxford, 1957), 24, pl. XLI, 2.

³⁾ Філософічним аспектам твору присвятив окрему статтю Ю. П. Францев, *Философское значение «Беседы разочарованного»*. «Древний Египет», Сборник статей, Москва, 1960, стор. 206-213 (215). Цю працю не можна назвати вдалою. Автор пише її на підставі першого перекладу А. Ермана 1896 року й зовсім не знає перекладу Фолкнера, а в зв'язку з тим неправильно інтерпретує ряд місць. Крім того, на догоду марксистській теорії Ю. Францев приписує авторові староегипетського твору надто новочасні погляди (боротьбу матеріалізму з ідеалізмом тощо).

⁴⁾ Гарні зображення душі, яку собі стародавні єгиптяни уявляли птицею з людською головою, можна знайти в W. Wolf, *Die Welt der Ägypter*, Stuttgart, 1962, табл. 57, або в Ch. Desroches — Noblecourt, *Tutenkhamen*, New York, 1963, табл. LIX.

втомленого життям, як підкреслив Н. Junker, *Die Lösung im Streit des Lebensmüden mit seiner Seele* (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse, Wien, 1949, No. 17 стор. 219-227) також позитивне значення, бож і після смерті, як вірили єгиптяни, він міг боротися за відновлення правопорядку (Маат) на землі. Текст починається останніми словами промови душі:

«... заміна, якої не можуть оспорювати їх язика.»

Я відкрив свої уста до моєї душі, щоб відповісти (на) те, що вона сказала: «Це забагато для мене сьогодні, що моя душа не хоче говорити зі мною. Це вже занадто! Це немов хтось нехтує мною. Нехай моя душа не відходить, щоб вона стояла при мені при [...] з мого тіла сіткою з мотузка, бож їй не пощастить втекти в день смутку.»⁵⁾ Дивіться, моя душа нападає на мене, бо я її не слухаю і тягне мене до смерті, ще поки я до неї прийшов, і кидає мене на вогонь, щоб мене спалити [...]»⁶⁾ Вона підходить до мене в день смутку і стоїть по тому боці, як робить Негепу.⁷⁾ Це той, хто відходить. Він приносить себе для нього. Душе моя, що надто нерозсудлива, щоб перемогти біду в житті й що силуєш мене до смерті, (ще) поки я до неї прийшов. Зроби для мене захід⁸⁾ солодким! Життя минає, як зрубують дерева. Топчи зло, щоб я нещасний міг тривати.⁹⁾ Нехай Тот, який заспокоює богів, мене судить. Нехай Хонс, писар правди, мене боронить, нехай мене переслідує Ре, який керує сонячним баркасом, нехай Ісдес мене обороняє у своїй святій палаті¹⁰⁾ [...] бож бідного обтяжує тягар (?), який він для мене підняв.¹¹⁾ Радісно, що боги відганяють таємниці¹²⁾ від мого тіла.

Що моя душа мені сказала: «Чи ж ти не мужчина? Ти насправді живий, але що тобі з того? Ти жадаєш життя, немов багач.»

⁵⁾ Не надто ясний текст. У всякому разі втомлений життям доводить душі, що вона не може його покинути. Тут спір за дві різні концепції взаємовідношення між тілом і душею (пор. S. Herrmann, *Untersuchungen zur Überlieferungsgestalt mittelägyptischer Literaturwerke*, Berlin, 1957, стор. 62-79).

⁶⁾ У цьому місці йдемо за перекладом Фолкнера всупереч заувагам Вільямса, *op. cit.* стор. 53.

⁷⁾ Невідоме слово. Фолкнер його не перекладає, а Шарфф (*op. cit.* стор. 12 і 16) лишив Негепу, вважаючи, що наступне речення пояснює це слово.

⁸⁾ Тут і далі захід це — царство мертвих, потойбічний світ, підземелля.

⁹⁾ Чоловік звертається до душі з проханням допомогти йому поборювати зло, щоб він міг успішно пройти суд у підземеллі і тривати вічно.

¹⁰⁾ Це речення стосується різних етапів суду, які згідно з староегипетським віруванням мусув кожний покійник пройти, щоб стати праведним.

¹¹⁾ Неясне місце.

¹²⁾ У розумінні всяких поганих речей (змов, підкупств тощо), які роблять потаємно.

Я сказав: «Я (ще) не відійшов, хоч і (прибитий) до землі. Насправді ти скачеш геть (?), але тобою не піклуватимуться. Кожний в'язень каже: «Я тебе заберу», однак ти мертва, хоч твоє ім'я і живе. Потойбічний (світ) — місце відпочинку приємне серцю. Захід це місце мешкання, куди їхати [...] Коли моя безневинна душа послухає мене й її серце буде у згоді зі мною, тоді вона стане блаженною, бо я дам їй змогу добитися до заходу, як той, хто живе у своїй піраміді й у похороні якого взяв участь (родич), що лишився живий.¹³⁾ Я віятому віялом (?) над твоїм трупом, так що ти станеш причиною заздрощів іншої душі в її втомі. Я віятому віялом (?), і тобі не буде зимно, так що тобі заздритиме інша душа, якій гаряче.¹⁴⁾ Я буду пити воду на (місці) водопою.¹⁵⁾ Я підйму тїнь, так що тобі заздритиме інша душа, що (сидить) голодна. Якщо ж ти силуватимеш мене вмерти таким способом, то ти не знайдеш (місця), де б ти могла спочити на заході. Будь поблажливою, душе моя, брате мій, поки з'явиться мій спадкоємець, який приносить жертви і стоятиме при гробі в день похорону, щоб приготувити (?) мари для некрополя».

Тоді відкрила моя душа свої уста до мене, щоб відповісти на те, що я сказав: «Якщо ти згадуєш похорон, то це сумна справа. Він є приношувачем сліз і робить людину нещасною. Це — забирання людини з його хати й кидання її на горбок (у пустелі). Ти вже ніколи не вийдеш наверх, щоб побачити сонце. Ті, що будували з граніту й виводили залі в гарних пірамідах, прекрасно збудованих, коли будівельники ставали богами — їх кам'яні плити не існують, немов утомлених, що помирили на березі ріки без родини на землі, при чому вода взяла свою частку, сонце також, а з ними розмовляють риби, що (плавають) при березі ріки.¹⁶⁾ Слухай мене! Дивись, людям корисно послухати! Використовуй¹⁷⁾ гарний день, забудь турботи!

¹³⁾ Для щасливого існування на тому світі треба було мати власну гробницю і відповідні похорони з голосінням та іншими ритуалами, що їх виконувала найближча сім'я покійного та родичі. Зображення плакальниць: A. Champdor, *Die altägyptische Malerei*, Leipzig, 1957, стор. 55.

¹⁴⁾ Типово єгипетський уклад думки в формі оксюморона.

¹⁵⁾ Для щасливого потойбічного існування покійник мусить мати доступ до водопою. Ритуальні зображення дії пиття води часто зустрічаються в гробницях (*Egyptian Wall Paintings from Tombs and Temples* (UNESCO), New York, 1962, табл. 27).

¹⁶⁾ A. Scharff (op. cit. стор. 32) вияснило цю картину: умираючий йшов берегом і впав так, що половина трупа опинилась у воді, а половина на суші; розклад тіла відбувається одночасно і в воді і на сонці.

¹⁷⁾ Дослівно — «іди слідом за». У перекладі М. Зерова заклик "carpe diem" (Горація) звучить: «Минає хутко час. Лови, лови хвилини. Не вір прийдешньому, що нам назустріч лине».

(Перша притча)

Селянин обробляє свій клаптик (землі), і навантажує свій урожай у трюм корабля, і тягне його волоком, коли наближається його свято. Він побачив як насувається чорна хмара з півночі, бо він ретельно (стежив) на кораблі при заході сонця. (Все ж таки) він виїде з своєю жінкою і своїми дітьми і пропадає¹⁸⁾ на воді, що повна вночі крокодилами.¹⁹⁾ Нарешті він сідає (на березі)²⁰⁾ і прорізує (тищу) голосом, кажучи: «Я не оплакую покійної матері,²¹⁾ яка не може піднятися з заходу на ще один (реченець) на землю. Я сумую за її дітьми розбитими в яйці,²²⁾ що подивилися в лице крокодила ще перед тим, ніж вони жили».²³⁾

(Друга притча)

Селянин просить підвечірка. Його жінка каже йому: «[...] на вечерю.²⁴⁾ Він виходить надвір, щоб...²⁵⁾ на хвилину й повертається в свою хату немов іншою (людиною). Його жінка умовляє (?) його, але він не слухає її. Він (далі)... і посланці були безпомічні».²⁶⁾

¹⁸⁾ Зазнає аварії корабля.

¹⁹⁾ Дружина й діти селянина гинуть від крокодилів.

²⁰⁾ Селянинові пощастило виплисти на берег.

²¹⁾ Розумій — своєї дружини.

²²⁾ Вільямс правильно зазначає, що селянин має на думці не лише ненароджених дітей. Це гіпербола для виразу ранньої молодости (ор. cit., стор. 55, прим. 2).

²³⁾ На думку Вільямса, сенс цієї притчі в тому, що чоловік має бути вдячний за своє попереднє життя і задовольнитись тим, що він уже мав. Однак, перед тим душа спонукає чоловіка забути турботи і веселитись! Чи не лежить основний сенс притчі в тому, що тепер і селянин лишився без нащадків і нікому буде його вирядити на той світ?

²⁴⁾ Назву страви пропущено в тексті. Селянин хоче перекусити, а жінка каже йому почекати на багату (?) вечерю.

²⁵⁾ Кавзативне дієслово неясного значення. Шарфф (ор. cit. стор. 40) пропонує «сваритися» чи «бушувати». А. Badawy (Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, 86 (1961) стор. 144-145) думає, що селянин виконує фізіологічну потребу.

²⁶⁾ Висновок притчі зовсім неясний! На думку Вільямса (ор. cit., стор. 55), душа хоче натякнути чоловікові, щоб він не домагався того, чого він не може мати, себто нормального похорону. (Пор. Шарфф ор. cit., стор. 42-43).

Я відкрив свої уста до моєї душі, щоб відповісти на те, що вона сказала:²⁷⁾

(Перший вірш)

Глянь, моє ім'я ненависне,
Глянь, більше ніж запах шуліки
В літні дні, коли небо розпечене.

Глянь, моє ім'я ненависне,
Глянь, [більше ніж запах] рибного улову
В день рибалення, коли небо розпечене.

Глянь, моє ім'я ненависне,
Глянь, більше ніж запах качок,
Більше ніж схованка в очереті, де гніздяться болотяні птахи.

Глянь, моє ім'я ненависне,
Глянь, більше ніж запах рибалок,
Більше ніж болотяні протоки, в яких вони ловили рибу.

Глянь, моє ім'я ненависне,
Глянь, більше ніж запах крокодилів,
Більше ніж сидіння на піщаних мілинах (?) серед крокодилів.

Глянь, моє ім'я ненависне,
Глянь, більше ніж жінка,
Про яку наговорено брехню людині.

Глянь, моє ім'я ненависне,
Глянь, більше ніж здорової дитини,
Про яку кажуть: «Вона належить його суперникові».²⁸⁾

Глянь, моє ім'я ненависне,
Глянь, більше ніж місто короля,
Яке кув змову, коли його спина обернена.

²⁷⁾ На притчі душі чоловік відповідає чотирма віршами, в яких відчується градація. У першому вірші він підкреслює свою мізерність, у другому нарікає на занепад етично-моральних норм, у третьому — вітає смерть, а в четвертому хвалить позагробове життя.

²⁸⁾ Фактичному, а не законному батькові.

(Другий вірш)²⁹⁾

З ким я можу сьогодні говорити?
Брати погані,
Друзі сьогодні не любляться.

З ким я можу сьогодні говорити?
Серця — захланні
Кожний грабує речі свого сусіда.

[З ким я можу сьогодні говорити?]
Лагідність гине,
А нахабний нападає на всіх людей.

З ким я можу сьогодні говорити?
Люди вдоволені злом;
Добро лежить занедбане скрізь.

З ким я можу сьогодні говорити?
Хто мав би обурити людину своїми поганими вчинками,
Той смішить усіх людей своєю злобною несправедливістю.

З ким я можу сьогодні говорити?
(Люди) плюндрують.
Кожна людина грабує свого сусіда.

З ким я можу сьогодні говорити?
Лиходій став близьким другом,
А брат, з яким жилося разом, став ворогом.

З ким я можу сьогодні говорити?
Ніхто не пригадує вчора(шнього дня)
І ніхто не допомагає тому, хто робив (раніше добродійства).

З ким я можу сьогодні говорити?
Брати — лихі.
Треба звертатися по допомогу до чужих.

З ким я можу сьогодні говорити?
Лиця — відвернені.
Кожний втулює зір у землю перед своїми братами.³⁰⁾

²⁹⁾ Цей вірш нагадує деякі місця так званого пророцтва Ілувера (R. J. Williams op. cit. стор. 55, прим. 4). В українській народній творчості є також пісні на подібні теми (Лірницька пісня «Про правду й неправду» тощо).

³⁰⁾ Вияв поганого сумління. В цьому місці йдемо за перекладом Шарффа, точнішим, ніж інші й зрозумілішим.

З ким я можу сьогодні говорити?
Серця — ненажерливі,
Немає серця людини, на яке можна було б покладатися.

З ким я можу сьогодні говорити?
Немає справедливих.
Землю віддано грішникам.

З ким я можу сьогодні говорити?
Бракує довіреного (друга).
Захисту шукають у незнайомого, щоб йому поскаржитись.

З ким я можу сьогодні говорити?
Нема задоволеного.
Той, хто його супроводив, того (вже) нема.

З ким я можу сьогодні говорити?
Я переобтяжений злиднями —
Без довіреного (друга).

З ким я можу сьогодні говорити?
Кривда блукає по світі,
Її немає кінця.

(Третій вірш)

Смерть у мене сьогодні перед очима,
[Немов] хворий видужує,
Немов вихід на волю з тюрми.

Смерть у мене сьогодні перед очима,
Немов пахощі мири,
Немов сидження під покровом вітряного дня.

Смерть у мене сьогодні перед очима,
Немов пахощі лотосу,
Немов сидіння на березі країни оп'яніння.

Смерть у мене сьогодні перед очима,
Немов протоптаний шлях,
Немов людина повертається з походу додому.

Смерть у мене сьогодні перед очима,
Немов небо прояснюється,
Немов людина, що здійснила (?) щось, що вона (раніше)
не могла (зробити).

Смерть у мене сьогодні перед очима,
Немов людина прагне бачити (рідний) дім
Після того, як вона провела багато років у полоні.

(Четвертий вірш)

Справді той, хто буде там, — стане живим богом,
Караючи за гріх того, хто його³¹⁾ робитиме.

Справді, той хто буде там, — стоятиме на сонцевій барці³²⁾
І спричинятиме роздавання вибраних речей з неї для храмів.

Справді, той хто буде там, той буде мудрецем,
Якому не перешкоджатимуть звертатися (з проханням)
до Ре, коли він говоритиме.³³⁾

Що (моя) душа мені сказала: «Кинь жалі на кілок,³⁴⁾ мій друже, мій брате! жертвуй на жаровні або чіпляйся за життя, як ти кажеш. Бажай, щоб я (лишився) тут після того, як ти відкинув захід, чи бажай досягти захід, щоб твоє тіло пішло в землю, а я осяду (на твоєму гробі) коли ти втомишся. Тоді ми створимо собі спільне місце перебування.

Так закінчено воно з початку до кінця, як було знайдено на письмі.³⁵⁾

Переклади Марка АНТОНОВИЧА

³¹⁾ Себто гріх. Згідно з староегипетським віруванням, покійник міг втручатися в справи цього світу — карати й шкодити або допомагати живим.

³²⁾ Праведник брав участь у подорожі Ре (сонця) по небу.

³³⁾ Характерна двозначність. З тексту годі зрозуміти, хто говоритиме — Ре чи праведник.

³⁴⁾ Невідоме слово з детермінативом дерева. Фолкнер (op. cit. стор. 39 прим. 111), мабуть, правильно догадується значення — вішалка, кілок. Вираз подібний до нашого «кинь лихом об землю».

³⁵⁾ Дописка переписувача.

В. БИКАВ ПРОТИ ЛІТЕРАТУРНИХ НАГЛЯДАЧІВ

У радянській пресі були лише короткі інформації про п'ятий з'їзд письменників Білорусі, що відбувся в травні ц. р. Відомо було лише, що на з'їзді і в пресі тоді гостро нападали на В. Бикава за повість «Мертвим не болить» (див. український переклад у «Сучасності», ч. 6-9 ц. р. У ч. 6 також довідка про нього). Відомо було також, що Бикав виступав на з'їзді проти літературних опікунів і партійних наглядців над літературою, але текст його промови був невідомий. Щойно пізніше російський журнал на еміграції «Грани» якимось чином дістав цю промову й опублікував у ч. 61 ц. р. Тут подаємо скорочено виступ Бикава в українському перекладі.

... Я не можу поділяти оптимізму доповідачів у цій ділянці і хочу підкреслити, що література дійсно стала гірша. На тлі відомих господарських і технічних досягнень, які несуть по всьому світу славу нашої країни, наша література перебуває далеко не в розквіті. Можна навіть, не боячися перебільшення, сказати, що література з певного погляду переживає кризу. І це, можливо, декому здаватиметься дивним. Стільки про літературу говорять, таку турботу про неї виявляють, так пильно нею керують! Чому ж тоді дитя стало таке кволе.

Мені здається, що причини певного занепаду виявляються якраз там, де плянувалися успіхи. Сталася дуже проста річ: у відношенні до літератури втрачено міру, її закерували, її заняньчили, просто таки засмикали. Якщо в народному господарстві волюнтаризм — пройдений етап, то в літературі він і досі в повному розквіті. У народному господарстві вже так не командують, як у літературі, там виробничі відносини розвиваються з далеко більшою природністю й законмірністю. Література ж стала тим, чим було сільське господарство в недавньому минулому — кожен, хто має над нею якусь владу, не від того, щоб побавитися на її й без того витоптаному городі. Дуже й дуже помиляються ті, хто вважає, ніби в мистецтві й літературі нема непорушних законів, що ними можна обертати, як забাগнетися, нахилати кому куди хочеться. Але, на біду чи на щастя, такі закони є. Понад те, як і всякі справжні закони, вони невмолимі і суворо мстяться за їх порушення. Не поважати їх не можна. Але головна трудність для мистця полягає в тому, що закони мистецтва часто не збігаються з діючими на кожному етапі нормами суспільного життя. Більше того, вони майже завжди в суперечності. У житті ідеальне суспільство те, де якнайменше конфліктів, а мистецтво вимагає навпаки. Для жит-

тя найліпші люди прямолінійні, ясні, а для мистецтва складні, су-перечні.

... Потрібна гармонія, те, що звикли називати мистецтвом і що визначається лише талантом мистця. Здійснювати в цій справі диктат абсолютно неможливо без того, щоб не задушити мистецтво.

... Чи всі в нас розуміють цю елементарну, досить таки банальну істину. Боюся, що ні. На кожному кроці в житті ми зустрічаємо жакливе нерозуміння літератури, нерозуміння, яке викликає розпач, особливо коли невгамовні пильнувальники переходять до скороспілих політичних висновків. Дивно, що в наш час, на сорок дев'ятому році радянської влади, у відношенні до мистецтва нехтують тим, що належало б засвоїти ще в школі. І я переконаний, що високі міркування, ідейні обґрунтування (хоча б і посилання на війну у В'єтнамі) тут рішуче ні до чого — всі нещастя в цій ділянці походять від невігластва, низької естетичної культури, а то й дипломованого обскурантизму. Першим і головним виявом такого обскурантизму, на мій погляд, є ставлення до критичного моменту в літературі.

... Так, мистецтво — не примха мистця, не пляновий продукт суспільства, воно душа цього суспільства. Не можна вийняти і свавільно передати цю душу без того, щоб не змінити характер суспільства. І те й інше існує в комплексі, в єдиній взаємодоповнюючій цілості. І тому не може бути ні поганого суспільства при високому мистецтві, ні відсталого мистецтва при високоорганізованому суспільстві.

... Літературі доводиться важко, особливо коли мати на увазі не стільки теоретичні засади, скільки її практику. У наш час зовсім не поодинокі явище, коли бездоганні теоретичні засади методи соціалістичного реалізму на ділі обретаються на щось, що нагадує своєрідний неокласицизм. Про це ніби не належить говорити, але не таємниця, що в літературі де візьмуться та й запанують усі характерні ознаки саме цього літературного напрямку, коли втрачається реалістичний характер дійсності, нехтується життєва правда, реально поступається місцем явно ідеальному. Я охоче погоджуся, що в мистецтві соціалістичного реалізму не виправдані безідейність, безкласовість, абстрактний гуманізм і т. д. Але незаперечно, що й їх антиподи, піднесені до категоричного абсолюту, — також зло, лише з іншим, протилежним знаком.

... Мистецтво — дух, що відсвіжує суспільство, яке без його критичного впливу вкривається пліснявою й загниває. Безоглядна апологетика, утвердження всього існуючого по суті не що інше, як могильник суспільства, і дуже шкода, що ми до цього часу не зрозуміли глибини небезпеки цього явища. Дуже шкода, що й до сьогоднішнього дня багато хто керується думкою, ніби люди, які схильні бачити негативне в житті суспільства, а ще й поготів критикувати його, заражені духом буржуазної ідеології, очорнителі чи навіть ідеологічні диверсанти. Невже треба доводити, що таке уявлення щонайменше безглузде, що правда, хоч і яка б неприємна, коли вона висловлена

одверто й чесно, не може завдати шкоди добру, що справжні, а не уявні вороги всіх часів і відтінків блискуче прикриваються найвідданішою фразеологією, блискуче грають ролю друзів до смерті. Чи треба нагадувати, що всі палацові перевороти, всі удари в спину, всі змови й зради здійснювали люди довірені, зовнішньо виключно льюальні.

... Безумовно, щоб писати правду, крім таланту, потрібна мужність. Але не менше мужности потрібно й на те, щоб з належною справедливістю сприйняти правду у всій її повноті. І в цьому сенсі, можливо, належить висловити жаль, що іноді дехто з наших керівників, ті, кому більше, ніж іншим, належало б мати цю якість, виявляються, м'яко кажучи, не на висоті. На словах визнаючи критику як рушійну силу суспільства, вони разом з тим намагаються надати цій критиці тільки одного напрямку — зверху вниз. Але для літератури не існують ні верх, ні низ. Бувши людинознавством, вона з однаковою об'єктивністю досліджує й доярку й міністра, рядового члена партії й секретаря ЦК.

... Відомо, що як і кожна монополія, монополія на критику — річ приємна для того, хто її посідає. Немає потреби говорити, яка «користь» з цього в інших сферах суспільного життя, але для літератури така монополія згубна. Література без критичного первня — розвага для нероб, обивательська іграшка. Хіба мало навчила нас в цьому сенсі горезвісна теорія й практика безконфліктности. Закиди ж на адресу літератури за так зване очорнителство чи наклеп — явище банальне в своїй безглуздості, проти чого за всіх часів боролася література, хоч не завжди перемагала.

... Якби наші видавці й критики частіше читали Белінського і зважали на його авторитет, вони, можливо, визнали б безглуздість своїх претенсій до літератури, понад сто років тому розбитих великим критиком-демократом. А так і справді виходить, що з того часу змінилося мало в цьому відношенні, по-давньому на адресу літератури лунають ті самі закиди. Вистачає вивести не дуже привабливого генерала, як відразу підносяться обвинувачення в підриві престижу радянських полководців, вистачає зобразити негативний персонаж залізничника за фахом, як уже чути обвинувачення в наклепі на славних радянських залізничників. І це в друку, в наших славних органах! Є від чого завити, німо й розпачливо. Мракобісся з приводу ображеної чести мундира останнього часу набрало загрозливого характеру. Я міг би навести красномовні приклади з власної практики, з життя всім відомого Олексія Карп'юка, який за активну спробу написати правдиву літературну біографію свого, я сказав би, героїчного без закиду життя заплатив уже багато чим і, видимо, заплатить ще. З пошани до вашої втомленої уваги я не буду цього робити, почасти тому, що те, що я міг сказати, багато хто тут знає, — решту ж легко собі уявити. Мені недавно оповідали в Менську, що один з свіжоспечених докторів наук, що одержав це звання за халтурну книжку,

якій гріш ціна, загрожував у скорому часі «заходитися» коло редактора «Нового мира» Твардовського.

... На жаль, нас ще погано читають у Центральному Комітеті, а коли й читають, то хібащо з наміром опублікувати анонімну погромну статтю, виловити в цьому тексті, сім разів перецідженому через різні сита, якунебудь крамолу і з дитячим захопленням виставити її на загальний огляд: «дивіться, ось які ми пильні».

... І це, звичайно, закономірне. До того часу, доки особа письменника буде така принижена, а роля чиновного «благородія» — така безгрішно висока, так і буде тривати далі. Бо це ж факт, що ми, літератори, навіть у деяких питаннях нашого внутрішнього життя відстали від інших шарів населення.

... Ми досі не маємо права, навіть на такому форумі, як з'їзд, обрати президію й голову нашої спілки шляхом прямих виборів, якими, як великим здобутком радянської демократії, пишається радянський народ. Ми змушені користуватися тим порядком, який існував на Русі ще за виборів Державної думи, коли обирали виборщиків, а ті своєю чергою обирали депутатів.

... Можливо, те, що я сказав, не всім сподобається. Можливо, навіть знайдуться такі, що поспішать пов'язати мої слова з деякими статтями Карного кодексу. Але перед тим я хотів би попередити: не гідне це діло — шукати відьом там, де їх немає. Не вигадуйте вітряків, щоб з ними боротися. Ми не вороги народу і не піддривники основ Радянської влади, відданість якій свого часу ми засвідчили власною кров'ю. Тому — більше терпимости. Поставте себе на наше місце, і ви зрозумієте, що вибір у нас не великий. Питання стоїть так: або література, або — не-література. Середини немає.

... Ще, користуючись цією трибуною, хочу скласти подяку багатьом літераторам, які перед з'їздом так красномовно виявили свою громадянську мужність і письменницьку солідарність у зв'язку з одним безглуздем, спрямованим на мою адресу. Поки ми будемо об'єднані в головніших питаннях нашого життя і не побоїмося сказати про це одверто, білоруський народ може бути спокійний за долю своєї літератури.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

НОВІ ІНФОРМАЦІЇ ПРО АРЕШТИ НА УКРАЇНІ

НЬЮ-ЙОРК, 23 листопада 1966 (Пролог). — Дослідне і видавниче об'єднання «Пролог» подає дальші дані про масові арешти і судові процеси над діячами культури в УРСР. Ці найновіші, перевірені інформації доповнюють повідомлення про арешти, що його «Пролог» подав 16 вересня ц. р.

У вересневому повідомленні було подано 17 прізвищ із зазначенням кари в роках чи місяцях ув'язнення.

Тут «Пролог» доповнює дані про засуджених і додає до опублікованого реєстру три дальші прізвища з-поміж арештованих, доводячи цей реєстр до 20 осіб.

Більша частина з-поміж них відбуває кару по тюрмах чи поправно-трудовах таборах суворого режиму Радянського Союзу поза межами України, декілька були звільнені без суду або після відбуття свого короткоченцевого покарання.

ПЕРЕБУВАЮТЬ У ТЮРМАХ

За досі зібраними інформаціями, перебувають у тюрмах або у поправно-трудовах закладах суворого режиму такі з-поміж засуджених:

1. Ярослав Богданович Геврич — студент із Києва; 5 років в'язниці.

2. Іван Андрійович Гель — робітник, студент вечірних курсів зі Львова; три з половиною роки в'язниці.

3. Богдан Миколайович Г о р и н ь — науковий робітник львівського Державного музею українського мистецтва, літературний критик і мистецтвознавець, автор ряду статей, оглядів і рецензій, друкованих у 1960-65 рр. у журналах «Жовтень», «Прапор», «Зміна» і газетах «Молодь України» та «Літературна Україна»; 4 роки в'язниці.

4. Михайло Миколайович Г о р и н ь — психолог, спеціаліст виробничої психології зі Львова; 6 років в'язниці.

5. Опанас Іванович З а л и в а х а — журналіст, графік, з Івано-Франківського, ілюстратор книжкових видань («Сирітська доля» Бол. Пруса та ін.); 5 років в'язниці.

6. Дмитро Полікарпович І в а щ е н к о — викладач української літератури, кандидат філологічних наук, голова філії СПУ в Луцькому на Волині; 2 роки в'язниці.

7. Святослав Йосипович К а р а в а н с ь к и й — філолог, поет, перекладач і журналіст з Одеси, засуджений 1944 року на 25 років концтабору, звільнений у 1957 році після відбуття половини кари, у 1965 році арештований і засланий без суду в Мордовську АССР на відбуття другої половини кари, не зважаючи на те, що, згідно з нинішніми законами, найвищий строк покарання становить 15 років. У 1965 році друкувався в журналах «Жовтень», «Фізкультура і спорт», «Знання та праця» (стаття С. К. в цьому останньому журналі п. н. «Експурсія до лябораторії», ч. 10 від 29 жовтня 1965 закінчується поміткою, що «продовження буде»; в дальших числах журналу стаття не появилася).

8. Івга Федорівна К у з н е ц о в а — науковий робітник (ляборантка) з Києва; 3 роки в'язниці.

9. Олександр М а р т и н е н к о — інженер з Києва; 3 роки в'язниці.

10. Михайло Савич М а с ю т к о — літературознавець, автор статті «Іван Франко — борець за свободу і єдність українського народу» в журналі «Дніпро» (ч. 9, 1964), пенсіонер зі Львова; 6 років в'язниці.

11. Валентин М о р о з — історик з Луцького; 4 роки в'язниці.

12. Михайло О з е р н и й — науковий робітник, перекладач з Івано-Франківського; 3 роки в'язниці.

13. Михайло Г. О с а д ч и й — літературознавець і критик, автор статей про Остапа Вишню в журналі «Жовтень» 1962-64 і дисертаційної праці про О. Вишню на ступінь кандидата філологічних наук, викладач Львівського державного університету; 4 роки в'язниці.

14. Анатолій Ш е в ч у к — молодий прозаїк, родом з Житомира, друкувався в «Літературній Україні» 1962 р., у «Жовтні» та ін., 4 роки в'язниці.

ДЕЯКІ ЗВІЛЬНЕНІ

З арештованих у 1965-66 рр. були звільнені після слідства або відбуття кари, не враховуючи критиків Івана Дзюби й Івана Світличного:

15. Марія З в а р и ч е в с ь к а — архівний робітник Львівського обласного архіву; 8 місяців, звільнена після відбуття кари.

16. Михайло Васильович К о с і в — викладач української літератури у Львівському державному університеті, літературний критик; звільнений з огляду на хворобу серця з ув'язнення, залишився без праці.

17. Іван Р у с и н — співробітник київського Науково-дослідного інституту геофізики; засуджений на 3 роки в'язниці, звільнений влітку 1966.

Про трьох із арештованих і засуджених немає інформації, чи вони перебувають у тюрмі, чи звільнені:

18. Микола Г р и н ь — науковий робітник Інституту геофізики АН УРСР у Києві; 3 роки в'язниці.

19. Герета — науковий робітник Тернопільського краєзнавчого музею; 4 роки в'язниці.

20. Чубатий — учитель Музичної школи в Тернополі; 4 роки в'язниці.

СТАТТЯ 62

Судові процеси проти названих у цьому реєстрі діячів культури відбулися за 62 статтею Кримінального кодексу УРСР, яка звучить так: «Агітація або пропаганда, проваджена з метою підризу чи ослаблення радянської влади або вчинення окремих особливо небезпечних державних злочинів, поширювання з тією ж метою наклепницьких вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад, а так само розповсюдження або виготовлення чи зберігання з тією ж метою літератури такого ж змісту — карається позбавленням волі на строк від шести місяців до семи років або засланням на строк від двох літ до п'яти років. Ті самі дії, вчинені особою, раніше засудженою за особливо небезпечні державні злочини, а так само вчинені у воєнний час, — караються позбавленням волі на строк від трьох до десяти років».

ІНФОРМАЦІЯ ПІДТВЕРДЖЕНА

Досі уся радянська преса промовчує факт проведених на Україні арештів і судових процесів і тим самим не заперечує їх. Знайшли вони підтвердження в заявах радянських поетів Івана Драча і Дмитра Павличка, які перебувають у Нью-Йорку в складі делегації УРСР на 21 сесію генеральної ассамблеї ООН.

*
Два українські радянські поети Іван Драч і Дмитро Павличко, які прибули до США 20 вересня в складі делегації УРСР на ХХІ сесію генеральної ассамблеї Об'єднаних Націй, підтвердили у своїх виступах на терені Нью-Йорку поданий у повідомленні Дослідного і видавничого об'єднання «Пролог» від 16 вересня 1966 факт про проведені в УРСР арешти та судові процеси над діячами української культури.

Під час виступу обох поетів на вечорі, влаштованому 24 вересня прогресистською Лігою американських українців, на питання Леона Толопка, редактора газети «Українські вісті», чи відповідають правді повідомлення «націоналістичної преси у США та Канаді» про арешти і суди на Україні, Д. Павличко відповів, що арешти справді мали місце. Павличко заявив, що арештовано 23 особи за «антирадянську діяльність» і що між арештованими є також Святослав Караванський — «колишній гестапівський агент в Одесі».

Докладніше про причини арештів на Україні говорив Іван Драч на літературному вечорі в клубі Круглого стола 11 листопада. Відповідаючи після попереднього порозуміння з Д. Павличком на питання в справі арештів, він між іншим заявив:

«Це питання і відповідь на нього дуже болючі для нас, для мене особисто. Тому що серед імен арештованих людей є мої друзі... З тих людей, яких я знаю, власне ще тепер під арештом львівський критик та мистецтвознавець Богдан Горинь, івано-франківський художник Панас Заливаха, брат Б. Гориня Михайло, психолог, і ще чимало людей, яких я особисто не знаю... Цих людей виставляють тут тільки як борців за справу української культури, української мови. Справа трохи складніша... Справа в тому, що в середовищі цих людей були люди, зв'язані раніше з підпільними націоналістичними організаціями, які були на Україні, зв'язані навіть з німецьким гестапо... Починалася навіть пряма пропаганда проти нашої системи, проти нашого ладу; поширювалися, передруковувалися на машинці і розсилалися та розвозилися по Україні документи, де йшлося про характер нашої системи, про її ворожість до українства, про той червоний фашизм, який гзує в нас, тощо... Інша річ, що мені здається, що, мабуть, радянська влада на Україні не настільки заслаба для того, щоб, можливо, не арештувати їх, а зробити ім чисто громадський суд. Я гадаю, що саме в той час, коли ми йдемо до 50-річчя радянської влади, ми зробимо все для того, щоб люди, які власне спричинилися до цих акцій найменшою мірою, як от Богдан Горинь, Панас Заливаха, щоб вони були випущені в найближчий час».

Другий учасник літературного вечора в клубі Круглого стола, Д. Павличко, заперечив факт русифікації на Україні, заявивши, що «русифікації на Україні взагалі немає», а якщо вона «подекуди й виявляється», за неї відповідальні «дурні і бюрократи».

У зв'язку з того роду «виясненнями та заявами» Дослідне і видавниче об'єднання «Пролог» вважає за свій обов'язок ствердити наступне:

Усі названі в повідомленні «Прологу» від 16 вересня 1966 діячі культури були суджені за оборону гарантованих конституцією Української РСР прав українського народу, зокрема за оборону української мови як мови державної, української культури, свободи слова і думки, як також і за їхні протестні виступи проти посиленої русифікації. Свій погляд у цих справах підсудні висловлювали ясно і відкрито в листах до ЦК КПУ та до прокурора УРСР, як також під час судових процесів над ними. Нікого з арештованих не судили за приналежність до підпільних націоналістичних організацій, доказом чого може бути те, що їх засуджено на підставі 62 статті кримінального кодексу УРСР; ця стаття стосується тільки «розповсюдження або виготовлення чи зберігання» літератури з «метою наклепницьких вигадок, що порочать радянський державний і су-

спільний лад» (див. «Кримінальний кодекс Української РСР», Державне видавництво політичної літератури, Київ, 1961, стор. 32).

Твердження Івана Драча, що, мовляв, серед арештованих були люди, «зв'язані навіть з німецьким гестапо», і заява Дмитра Павличка, що вдруге засуджений в Одесі Святослав Караванський був, мовляв, «гестапівським агентом», звучить дивно, а то й жалюгідно. Це — відома теорія і термінологія, якою послуговувалися та послуговуються всілякого роду московські «органи безпеки» і російські шовіністи, що намагаються пришити українцям і українству «німецьку, ватиканську, американську чи англійську агентуру». Зокрема обережнішим повинен би бути з такими «твердженнями» Д. Павличко, член редакційної колегії журналу «Жовтень», у якому до свого арешту друкувався Святослав Караванський.

Твердження, що арештовані в УРСР люди «вели злочинну діяльність», розмножуючи та поширюючи критичні чи навіть ворожі до радянської системи матеріали, досить абсурдне, якщо зважити, що конституції СРСР і УРСР забезпечують громадянам свободу слова, друку і думки. Не українські патріоти (в тому числі і безпартійні, і члени комуністичної партії) винуваті в тому, що питання оборони і захисту природних прав та свободи українського народу і людей на Україні можна порушувати тільки в писаннях, творених та поширюваних без дозволу влади. Винні ж таки сама влада та її органи, які відбирають у громадян право на свободу слова і утисками задушують усі вияви вільної думки.

Як з цього погляду виглядає свобода творчості в Українській РСР, можуть свідчити також такі факти: членом редакційної колегії журналу «Дніпро» перестала бути поетка Ліна Костенко, анонсовані для друку поезії якої й далі не появляються в радянських виданнях; редакція журналу «Жовтень» була примушена засудити себе саму за те, що вона опублікувала твори Богдана І. Антонича, «просякнуті духом містики і аполітизму», і надрукувала поему одного з поетів «Зелені радощі трави», «головним мотивом якої є проповідь... безпросвітнього смутку і песимізму» (див. «Жовтень», ч. 9, вересень 1966).

Заява Д. Павличка, що в теперішню пору на Україні має місце — «українізація» і що «їй сприяє радянська влада», є справжнім глумом. Дійсність цілковито протилежна, і вона добре відома всім, у тому числі також і Павличкові. На Україні сьогодні розгортається нічим не прикритий розгул російського шовінізму. Шовіністичне засилля на Україні не зменшується, навпаки, воно зростає. Шляхом перетворення всіх важливіших міністерств республіки на союзно-республіканські міністерства на Україні ліквідуються рештки «автономії УРСР» та її «соціалістичної суверенності». Казати (як це робить Д. Павличко), що відповідальними за русифікацію є «дурні і бюрократи», є свідомим чи несвідомим приховуванням справжніх джерел і рушіїв цієї русифікації, тобто — антиукраїнської по-

літики партії та уряду. Усім же відомо, що вистачило б одного «указу» в справі українізації, щоб раз назавжди позбавити впливу отих «дурнів і бюрократів», які вже протягом 50 років здушують природні права українсько народу на незалежність і суверенність.

Таким же глуфом, якою була заява Д. Павличка про «українізацію на Україні», був його виступ у ролі «заступника члена делегації УРСР» на засіданні 4 комісії генеральної асамблеї ООН, на якому 17 листопада обговорювалося засилля британського колоніалізму в Адені. Павличко гостро засудив «нелюдський режим британських імперіялістів», які тримають по тюрмах патріотів країни. Промова Павличка звучить навіть досить символічно в світлі підтверджених ним самим фактів про арешти і таємні судові процеси в Українській РСР. Питання, чому саме Дмитрові Павличкові призначили керівники закордонної політики СРСР виступити на оборону Адену, залишаємо відкритим.

Обіцянку І. Драча та Д. Павличка, що вони пороблять усі заходи, щоб деякі з арештованих були в найближчий час звільнені з тюрми, треба вітати і чекати, щоб це справді здійснилося.

У зв'язку з цим треба висловити побажання, щоб ці заходи та клопотання були застосовані до всіх арештованих, а не тільки до особистих друзів, членів партії чи «менше винних». Ділити заарештованих та засуджених українців на «своїх» і на «ворогів» чи на осіб, зв'язаних з партією або близьких до неї, і на «злочинців», пов'язаних у минулому з українськими підпільними націоналістичними організаціями, на «більше чи менше винуватих» було б тільки співзвучним з старою концепцією російської шовіністичної політики щодо українського народу, яка, виходячи з засади «діли і пануй», прямує через внутрішні поділи до знищення і тих, і тих.

**АНДРІЙ КАРИЙ: ПРОБЛЕМИ МІСТ УКРАЇНИ
І РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ (II)**

ВЕЛИКІ МІСТА УКРАЇНИ

Українська РСР мала (за даними «Української Радянської Енциклопедії», т. 17) у 1959 році 41,9 мільйонів, а на початку 1965 року 45,1 мільйонів мешканців. За шість років 1959-64 міське населення України зросло з 46 до 51 відсотка, а сільське населення зменшилось з 54 до 49 відсотків.

Чисельність населення найбільших міст України (початок 1965 року) визначають такі цифри (у тисячах):

Київ — 1 332, Харків — 1 070, Донецьке — 809, Дніпропетровське — 774, Одеса — 735, Запоріжжя — 550, Львів — 496, Кривий Ріг — 488, Макіївка — 399, Жданов — 361.

За даними журналу «Економіка Радянської України» (ч. 9, 1965, стор. 57), першого січня 1965 року на Україні було 1 217 міст і селищ міського типу, в яких жили 23 мільйони 93,5 тис. чоловік. Число міст з населенням понад 250 тис. мешканців на Україні зросло з січня 1959 року по січень 1965 з 12 до 13. Загальна кількість населення у таких містах зросла за цей час з 6 мільйонів 406 тисяч до 7 мільйонів 941 тисячі мешканців. Населення великих міст росло як за рахунок природного приросту, так і за рахунок припливу населення з сіл і малих міст.

Особливо швидкими темпами росло головне місто вугільного Донбасу Донецьке (до 1924 — Юзівка, з 1924 до 1961 — Сталіно). 1926 року це місто мало 174,2 тис., 1939 — 464,4 тис. мешканців. Улітку 1966 року одні радянські джерела твердили, що Донецьке має 850 тис. мешканців, а інші говорили, що це місто «налічує близько мільйона жителів». (Різницю в цифрах слід, мабуть, пояснити тим, що деякі передмістя цього міста не завжди зараховують до самого міста). За опублікованими в пресі даними, влітку 1966 року Донецьке розкинулося на площі 425 квадратних кілометрів і простягнулося зі сходу на захід на 55 кілометрів, а з півночі на південь на 28 кілометрів.

За 12 миль на південний захід від Одеси вирости нові «морські ворота України». Тут постав новий порт Іллічівське, який переріс свого старшого брата — Одеський порт і випередив його з усіх показників. Сюди щодня приходять сотні радянських та іноземних кораблів («Радянська Україна», 19 липня 1966).

У 1966 році радянська преса писала, що в Києві вже введено в експлуатацію другу і третю дільниці першої черги метрополітену, а в Харкові будівництво метрополітену незабаром розпочнеться.

НЕДОБРОЯКІСНІ ЖИТЛА

Швидке зростання великих міст і деяких середніх не означає, що в них ліпшають умови життя населення. Якість новозбудованих будинків рік-у-рік гіршає.

У Луганському мешканцям чотирьох новозбудованих сорокаквартирних будинків на вулиці Челюскінців сказали, що будинки перебувають в аварійному стані. Частина новоселів з будинків виселили, а решта почуває себе, як на вулкані. У стінах з'явилися тріщини, посипався тинк, почали гнутися рури водотягу («Робітнича газета», 23 серпня 1966).

У Кривому Розі і в багатьох інших містах будинки будують так, що скоро після закінчення будівництва вони потребують капітального ремонту. Для будинків використовують недоброякісні панельні блоки, ще гірше роблять шви з'єднання. В результаті в погану погоду квартири заливає дощовою водою. Люди скаржаться, що стіни, як решето («Радянська Україна», 23 серпня 1966).

За словами інспектора дніпропетровського обласного комітету народного контролю Г. Сімака, якість будівництва не ліпшає: у Дніпропетровській області десятки житлових будинків, які здали в експлуатацію протягом останніх двох років, уже тепер потребують капітального ремонту. На будівництві нерідко допускають грубе порушення технології («Строительная газета», 18 вересня 1966).

Завідуючий відділом будівництва і міського господарства ЦК КП України Г. Злобін стверджує:

«... часом поряд з хорошим, добротним житлом споруджуються будинки, в квартирах яких одразу після заселення жолобляться підлоги, вікна, двері, виходять з ладу санітарно-технічні прилади, протікають покрівля і стики стінових панелей... Першоджерелом браку є насамперед порушення технології будівництва безпосередньо на об'єкті. Саме цим пояснюється протікання покрівель у деяких житлових будинках... Часом брак є наслідком прямої несумлінності безпосередніх виконавців робіт, безконтрольності інженерно-технічного персоналу будов і підприємств будіндустрії. Наприклад, у деяких будинках... затікання у квартирах — результат застосування низькоякісних шлакобетонних блоків... неохайности їх монтажу і поганого замазування швів між ними... Застосування цегли, яка не відповідає вимогам стандарту, призводить часом до аварійного стану несучих конструкцій, обвалень» («Робітнича газета», 30 серпня 1966).

За інформаціями керівного діяча Держбуду Російської Федерації В. Цингаленока, в Радянському Союзі з цегли будують 70% будинків. Але цеглу «майже всюди випускають недостатньої міцності, неправильної форми, з тріщинами, неморозостійку». Цингаленок наводить приклади з будівельної практики в Російській Федерації: у місті Орлі «через грубі порушення проектів і технічних умов бу-

дівництва в аварійному стані перебувають сім будинків». У місті Барнаулі «на десятиох будинках, що перебувають у стані будівництва, відбулись деформації» («Правда», 9 червня 1965).

Заступник начальника Управління науково-дослідних робіт Держбуду СРСР Н. Билінкін стверджує, що «строки служби будинків часто скорочуються в десятки разів у порівнянні з нормативними, а видатки на ремонт перевищують початкові видатки» («Строительная газета», 31 липня 1966).

Ось повідомлення з столиці Казахської РСР Алма Ати: у третьому мікрорайоні міста здали в експлуатацію 45 нових будинків. У 23 з них протікають дахи, у 16 під час дощу протікають стіни, у 31 квартирі розійшлись каналізаційні труби («Ленинская смена», Алма Ата, 14. 11. 65).

Із столиці Естонської РСР Талліна повідомляють: «Шви багатьох зовнішніх стін під час дощу пропускають воду, що спричиняє псування внутрішнього обладнання квартир. Протікають дахи багатьох будинків» («Правда», 4 жовтня 1966).

Цікаво, що в містах Радянського Союзу є сотні тисяч будинків, збудованих ще перед більшовицькою революцією, в яких і досі вода не протікає до квартир через зовнішні стіни. І якщо якість нових помешкань значно гірша, ніж тих, що були збудовані перед 1917 роком, то причини зла слід шукати не в техніці і не в будівельниках, а в економічній системі.

НЕДОЦІЛЬНЕ РОЗТАШУВАННЯ ПРОМИСЛОВОСТИ В МІСТАХ

Протягом десятиріч у Радянському Союзі встановилася практика, за якої нові заводи будували насамперед у великих містах — обласних центрах. Головний фахівець Держплану УРСР А. Сич подає такі дані: за роки семирічки (1959-65) майже 75% капіталовкладів, призначених для розвитку промисловости всієї Одеської і всієї Запорізької області, було вкладено лише у будівництво нових заводів Одеси і Запоріжжя. 40% капіталовкладів з коштів, асигнованих на розвиток промисловости всього Харківського економічного району, скеровано лише на розширення і реконструкцію діючих підприємств Харкова. По Києву ця цифра становить близько 35% («Економіка Радянської України», ч. 9, 1965, стор. 58).

Така практика привела до того, що сьогодні майже вся основна промисловість сконцентрована у великих містах. Промислові підприємства можна знайти в середніх містах. Але в малих містах з населенням менше 50 тисяч мешканців заводів і взагалі будь-яких підприємств, як правило, не будували.

Протягом десятиріч комуністичне керівництво страждало хворобою гігантomanії, і ця хвороба підсилювала тенденцію розташовувати промисловість насамперед у великих містах. Згаданий вище го-

ловний фахівець Держплану Української РСР А. Сич намалював наслідки цієї практики такими словами:

«Самі підприємства перетворюються в заводи-гіганти з універсальним виробництвом, без достатньої спеціалізації; їх потужність у ряді випадків значно переростає оптимальну величину, вони стають дуже громіздкими і важкокерованими. Таке надмірне зростання діючих підприємств суперечить також нормальному розвитку міського господарства; тому виникають диспропорції між промисловістю і міським господарством, для ліквідації яких потрібні великі кошти, що значно перевищують розмір капіталовкладень, які асигнуються на розширення діючих підприємств у великих містах. Крім того, витрачається значна частина коштів, які можна було б використати на розвиток промисловости у невеликих і середніх містах» («Економіка Рад. Укр.», ч. 9, 1965).

Отже, головний фахівець Держплану УРСР (його офіційний титул) А. Сич ствердив, що протягом десятиріч будівництво нових заводів, їхнє розташування і містобудування мали цілком невірний напрямок.

Московський журнал «Плановое хозяйство» (ч. 1, 1966, стор. 25-26) висловився щодо цієї проблеми так:

«Негативний бік концентрації промислового виробництва у великих містах — надмірна скупченість населення і труднощі його обслуговування. Концентрація промисловости у великих центрах викликає труднощі в організації житлового будівництва, постачання, санітарного благоустрою, а також культурно-побутового обслуговування населення. Для розвитку міського господарства і спорудження інженерних комунікацій потрібні великі капіталовклади... Швидке зростання населення у великих містах викликає труднощі з житлом і водопостачанням... Концентрація промислового виробництва у великих містах стримує розвиток малих і середніх міст, посилює територіальну нерівномірність розміщення виробництва і населення всередині великих економічних районів, автономних республік, країв і областей».

Також і тут стверджено, що весь напрямок містобудування в СРСР протягом десятиріч був невірним. Партійне керівництво робило найбільші капіталовклади у розбудову промисловости в містах, населення яких перевищувало 300 тисяч мешканців. Але в Російській Федерації Державний інститут проектування міст ствердив, що найбільший економічний ефект дають міста, населення яких не перевищує 300 тисяч мешканців. У випадку збільшення населення понад цю межу знижується економічність міського господарства, бо сильно розтягуються його комунікації, утруднюються капітальне будівництво і експлуатація промислових об'єктів. Мешканці витрачають багато часу на подорожі від житла до місця праці і назад.

До аналогічних висновків прийшли фахівці на Україні. Ще у 1962 році Науково-дослідний інститут містобудування Української

РСР опрацював розвідку під заголовком «Вартість будівництва і експлуатації різних типів міст», в якій зазначив, що найбільш економічними у будівництві і експлуатації є міста з населенням 50-250 тис. мешканців.

БЕЗРЕЗУЛЬТАТНІ ЗАКЛИКИ ВИПРАВИТИ СТАНОВИЩЕ

У Радянському Союзі вже досить давно говорять про необхідність виправити неправильне розташування промисловости в містах. Ще у 1958 році Держплянкові і Держбудові УРСР доручили розробити схеми перспективного розвитку і розміщення народного господарства всіх економічних районів республіки. Такі схеми опрацювали, але в 1963 році директор інституту містобудування Академії будівництва і архітектури УРСР О. Заваров скаржився, що ці схеми залишилися на папері і «не набули ще значення обов'язкового регулюючого документу, який визначає розміщення основних видів нового будівництва і шляхи розвитку міст». У журналі «Комуніст України» за липень 1963 року він писав:

«Від декларативних заяв про доцільність обмеження росту великих міст і переважного розвитку середніх і невеликих міст треба рішуче перейти до активного здійснення системи заходів, спрямованих до цієї мети. Необхідно різко посилити контроль над розміщенням промисловости в республіці, економічних районах і областях; рішуче перейти до розміщення нового промислового будівництва в середніх і невеликих містах, припинити нове промислове будівництво у великих містах...»

Але заклики фахівців не допомагали. 29 травня 1966 року московська «Строительная газета» опублікувала статтю головного економіста архітектурно-плянувального відділу Харківпроєкту Л. Голуба, де він скаржився, що в Харкові (має понад мільйон мешканців) почали будувати великий філіял заводу «Серп і молот», на якому працюватимуть кілька тисяч робітників. «Значно доцільніше, — твердив Голуб, — було б розмістити філіял у Краснограді, Куп'янську або іншому віддаленому від Харкова невеликому місті».

У Директивах XXIII з'їзду КПРС (кінець березня — початок квітня 1966) сказано:

«З метою поліпшити використання трудових ресурсів і більш рівномірно розмістити промисловість, нові підприємства будувати, головним чином, у середніх і невеликих містах з врахуванням необхідності використання чоловічої і жіночої праці».

Три місяці пізніше московська «Экономическая газета» у статті під заголовком «Проблеми великих і малих міст» (ч. 30 за липень 1966) з прикрістю писала:

«Не встигло, як кажуть, просохнути чорнило під рішенням про заборону або обмеження нового промислового будівництва у великих

містах, як почали надходити рекомендації і рішення про розміщення нових великих заводів у Києві, Менську, Ярославлі».

Все це великі міста: Київ мав на 1 січня 1965 року 1 мільйон 332 тисячі мешканців, Менськ мав у 1961 році 570 тис., Ярославль мав у 1963 році 454 тис. мешканців.

Як же це так? Протягом багатьох років загальновизнаною істиною є те, що розташування промисловости в містах Радянського Союзу неправильне: малі міста цілком занедбано, в них утворилися великі резерви робочої сили, які не знаходять для себе застосування. І, не зважаючи на це, після всіх визнань, постанов і директив, міністерства далі будують нові заводи у великих містах, тобто йдуть старим, засудженим шляхом.

Справа в тому, що кожне міністерство одержує певні фонди і план, який воно, користуючись цими фондами, повинне виконати. Міністерство намагається заощаджувати свої гроші. Вибираючи місце для будівництва нового заводу, воно думає лише про заощадження своїх фондів. Але економія фондів міністерства не рівнозначна загальнодержавній вигоді. У загальнодержавних інтересах часто буває вигідніше витратити на будівництво нового заводу і, можливо, деяких нових шляхів, трохи більше грошей, але поставити завод в іншому місці, не там, де міністерство хотіло б його розмістити, відповідно до своїх вузьких відомчих інтересів.

Здавалося б, що централізоване плянове господарство повинне легко розв'язувати такі проблеми. Але практика доводить протилежне. Згаданий нами директор інституту містобудування Академії будівництва і архітектури Української РСР О. Заваров висловився щодо цих питань так:

«... окремі промислові підприємства у нас розміщуються ще відокремлено одне від одного. Такі підприємства, природно, намагаються розташувати у промислових центрах, що вже склалися, тобто там, де є транспортні і водозабірні споруди, під'їзні шляхи, теплоелектроцентралі, матеріально-технічні бази будівництва тощо... В середніх і невеликих містах можна знайти більш упорядковані майданчики для промислового і житлового будівництва, наблизити житлові райони до виробництва і відмовитися тим самим від величезних затрат коштів і часу на організацію транспорту.

«На Україні є десятки середніх і малих міст, розташованих у зручних економічно-географічних умовах (близько до сировинних, енергетичних або водних ресурсів, до центрів споживання продукції, до магістральних шляхів і транспортних вузлів), у сприятливих природних і гігієнічних умовах... У більшості цих міст є і місцеві трудові ресурси, яких майже позбавлені великі міста, що змушені всю додаткову робочу силу брати ззовні...

«В Київській, Харківській, Одеській, Львівській, Запорізькій областях, наприклад, майже вся основна промисловість зосереджена в їх обласних центрах. Та й в інших областях відчувається прагнення

зосередити основну масу нового промислового будівництва головним чином в обласному центрі.

«Щоб спрямувати нове промислове будівництво в середні і невеликі міста, треба здійснити на їх території ряд підготовчих заходів, різних за своїм характером, в залежності від місцевих конкретних умов. В одних випадках це гідротехнічні заходи — упорядкування і врегулювання русел річок, обвалування або осушення; в інших випадках — підключення нових майданчиків до шляхових магістралей, підвищення води або елекромереж, створення підприємств будівельної індустрії тощо. Такі заходи заздалегідь не плянуються, не проєктуються і не здійснюються. Це утруднює розміщення нових підприємств в невеликих містах».

Це були витяги із статті директора інституту містобудування Заварова, опублікованої в журналі «Комуніст України» (ч. 7, липень 1963).

У згаданій нами вище статті «Проблеми великих і малих міст» московська «Экономическая газета» (ч. 30, липень 1966) писала, що, у зв'язку з необхідністю будувати підприємства в малих містах, «постає питання щодо опрацювання проєктів невеликих, але економічних промислових підприємств — як самостійних, так і філіялів і цехів великих заводів і комбінатів, які постали у великих містах».

Тут стверджено, що до 1966 року в Радянському Союзі не тільки не будували підприємств у малих містах, але навіть не складали проєктів для таких підприємств.

Радянські керівники визнають помилки у розташуванні промисловости в містах СРСР, але обмежуються закличками змінити становище, не створюючи для цього відповідних передумов. Щоб створити для цього передумови, треба було б насамперед змінити і перебудувати вже затверджені державні бюджети. Цього не роблять.

Неповороткість і бюрократизм централізованого плянового господарства гальмують здійснення надзвичайно важливого заходу, необхідність якого загальноновизнана: змінити дотеперішній невірний напрям, в якому протягом півсторіччя відбувалося розташування заводів у містах, припинити будівництво нових заводів у великих містах і посиленими темпами створювати нові робочі місця в середніх і насамперед малих містах.

ЗАНЕПАД МАЛИХ МІСТ

Російський письменник К. Буковський охарактеризував у журналі «Новый мир» (ч. 8, 1965, стор. 189) проблему малих міст таким способом:

«Їхня біда полягає в тому, що в них було мало старої промисловости, а ми свою нову промисловість створювали за іншим принципом (не завжди природним), коли не містечко і не приміські села та слобідки, що набили руку у виготовленні місцевих виробів, а вели-

чезні міста, які вже нагромадили навколо себе через край заводи і фабрики, були об'єктом нового нагромадження і сталеливарних, і м'ясокотобійних, і холодильних, і текстильних заводів і фабрик. Повітова садибна периферія дуже терпіла від цього».

Буковський розповідає про місто Кулебаки Горківської області (Російська Федерація) з населенням 50 тисяч мешканців. У ньому одне єдине підприємство — металургійний завод, збудований ще у сімдесятих роках минулого сторіччя. За півсторіччя радянської влади в цьому місті жодного нового підприємства не збудовано і не створено нових робочих місць для зростаючого населення. Тому свідомість керівників міста точить хробак — проблема працевлаштування мешканців.

Спеціальний кореспондент «Правди» В. Беляев у статті, присвяченій проблемам малих міст («Правда», 9. 7. 66), пише:

«Проблема малих міст — дуже велика проблема... І вже так склалося, що багато з цих міст ніби зупинилися в своєму розвитку. А населення росте, і разом з ним ростуть різного роду ускладнення.

«З чого ж починати розвиток малих міст?... потрібні типові проекти невеликих підприємств... Уся біда в тому, що подібних проектів немає».

Отже, від спеціального кореспондента «Правди» ми чуємо, що керівники Радянського Союзу протягом п'ятих десятиріч навіть не склали будь-яких проектів для будівництва підприємств у малих містах. Кілька підприємств, які в цих містах сьогодні існують, — це допотопні заводи, збудовані ще за часів царату. Перед більшовицькою революцією в малих містах Російської імперії було значно більше заводів, ніж сьогодні. За п'ять десятиріч радянської влади значна кількість з них вибула з ладу (через амортизацію машин, технічну відсталість, деякі були зруйновані під час другої світової війни) і на їхньому місці нічого нового не постало.

У статті Беляєва дали є такі інформації про підприємства малих міст Вологодської області (Російська Федерація):

«Більшість цих підприємств зформувалася давно. Наприклад, виготовленням щетини у Великому Устюгу займаються з вісімнадцятого сторіччя, лісопереробка і пивоварення існують вісімдесят років, а суднобудування відзначає сторічний ювілей. Більше ста років льнокомбінатові, розташованому в місті Красавіно».

Далі Беляєв пише, що цей, збудований понад 100 років тому льнокомбінат є єдиним підприємством у місті Красавіно з 12 тисячами мешканців. Льнокомбінат дає працю тільки жінкам. Для чоловіків жодної можливості займатись якоюсь продуктивною працею в цьому місті немає. Також і тут жодних нових робочих місць протягом півсторіччя радянської влади не створено. Старі підприємства у малих містах, за словами Беляєва, «майже не розвиваються».

У місті Великий Устюг, розповідає Беляєв, 1966 року восьмирічну і середню школу закінчили дві з половиною тисячі учнів. Їм треба

дати працю. У місті є два підприємства. Їх зобов'язали прийняти на роботу 170 випускників. А що буде з рештою 2 330 випускників? На це питання Беляєв відповіді не дає. Багатьом з них не залишається нічого іншого, як поповнити місцеву армію безробітних. Деякі підуть до вищих шкіл, інші шукатимуть праці в якомусь великому місті, де їх, однак, у більшості випадків не забезпечать помешканням, через що їм доведеться щодня виртачати дуже багато часу на подорожі від одного міста до другого. Дехто піде до армії, але приблизно така сама кількість місцевих мешканців повернеться з армії.

Щоб створити нові робочі місця в малих містах, треба, поперше, відновити в них кустарні промисли, які в них існували ще за часів царату, а подруге, побудувати в них нові підприємства.

Говорячи про проблему малих міст, московський журнал «Плановое хозяйство» (ч. 1, 1966, стор. 32) ствердив:

«Особливої уваги заслуговують кустарні промисли, що історично склалися і в більшості економічних районів країни занепали. Їх треба відновити, використовуючи для цього сировинні і трудові ресурси малих і середніх міст».

Як же могли в Радянському Союзі не занепасти кустарні промисли? Таж кустарні промисли є продуктом приватної ініціативи, яку комуністичні керівники весь час поборювали. Для розквіту приватних промислів треба дати свободу приватній ініціативі. Треба дозволити вільним рукам набувати засоби виробництва у приватну власність, засновувати кустарні підприємства і вільно продавати продукти своєї праці. І треба створити можливості для росту таких приватних підприємств. Тобто треба зробити те, що суперечить комуністичній ідеології.

Спеціальний кореспондент «Правди» Беляєв у цитованій нами статті на питання «з чого ж починати розвиток малих міст?» дав таку відповідь:

«Типові проекти у нас опрацьовують для великих підприємств чисельністю понад тисячу чоловік. Звичайно, спорудження великих підприємств економічно виправдане. Але досвід, зокрема зарубіжний, підказує, що можуть бути цілком рентабельними підприємства, де усього 200-300 робітників. Ці заводи або фабрики не обов'язково повинні мати закінчений цикл, а можуть випускати, скажімо, запасні частини, деталі до станків і машин, елементи електротехнічних обладнань. Іншими словами, вони можуть бути спеціалізованими філіялами якогось головного підприємства. До речі, на думку економістів, показники роботи подібних філіялів можуть бути вищі, ніж відповідних цехів великого підприємства» («Правда», 9. 7. 1966).

Алеж у пропозиції Беляєва нічого нового нема. Все, що він пропонує, вже давно робить приватна ініціатива у некомуністичних країнах світу.

Проблеми малих міст — це проблеми великої частини міського населення. На Україні в малих містах з населенням менше 50 тисяч

мешканців жили на 15 січня 1959 року 8 мільйонів 890 тисяч чоловік — майже половина тодішнього міського населення України, що складалося з 19 мільйонів 147 тисяч. («Економіка Радянської України», ч. 9, 1965, стор. 57). Проблема працевлаштування стоїть дуже гостро не лише у малих містах Радянського Союзу, але також у багатьох середніх (про це буде мова далі). Тому загальне населення міст Радянського Союзу, в яких цю проблему не розв'язано, становить принаймні половину міського населення СРСР.

Ми вже зазначили, що в малих містах Радянського Союзу сьогодні діє значно менше підприємств, ніж перед більшовицькою революцією: нових підприємств у цих містах протягом п'ятих десятиріч радянської влади не будували, а старі у великій мірі вибули з ладу. Перед більшовицькою революцією у малих містах процвітали кустарні промисли і в них діяло багато приватних майстерень. Ці кустарні промисли і приватні майстерні комуністичний режим ліквідував, бо за комуністичними догмами засоби виробництва не повинні перебувати у приватній власності.

Усе це призвело до того, що малі міста Радянського Союзу сьогодні продукують значно менше товарів, ніж продукували за часів царату, і це дуже негативно відбивається на постачанні населення усім потрібним. У малих містах сьогодні живе більше людей, ніж жило півсторіччя тому, але в них менше робочих місць. Протягом п'ятих десятиріч радянської влади відбувся цілковитий занепад економіки малих міст.

БЕЗРОБІТТЯ У МАЛИХ І СЕРЕДНІХ МІСТАХ

У малих містах Радянського Союзу проблема працевлаштування населення розв'язана сьогодні значно гірше, ніж вона була розв'язана за часів царату. У цих містах багато безробітних. Становище безробітних у Радянському Союзі ускладнюється тим, що їм не платять ніякої допомоги по безробіттю: адже, за твердженням комуністичної пропаганди, у керованій комуністами державі безробітних нема і не може бути. Але вони все ж таки є.

Безробітні малих міст, розташованих на порівняно невеликій віддалі від промислового центру, намагаються влаштуватися там на працю, витрачаючи щодня багато часу на подорожі. Але у зовсім безвихідній ситуації перебувають безробітні малих міст, що знаходяться далеко від промислового центру. Головний економіст архітектурно-планувального відділу Харківпроєкту Л. Голуб розповів у статті під заголовком «Доля малих міст» (московська «Строительная газета», 29. 5. 1966) про те, що до Харкова щодня приїзять на роботу 140 тисяч мешканців малих міст Харківської області. У надзвичайно тяжкому становищі перебувають, за його словами, мешканці тих малих міст цієї області, що віддалені від Харкова на 60-120 кілометрів:

звідси щоденно їздити до обласного центру не станеш, а влаштуватися тут на роботу тяжко — «місць прикладання праці явно не вистачає».

Цікаво зазначити, що в радянських газетах, в яких з'являються статті про пекучу проблему безробіття в містах Радянського Союзу, ніколи не можна знайти слів «безробіття», «безробітні». Наприклад, старший економіст Держплану Української РСР В. Крижановський у статті під заголовком «Індустрія маленьких міст» пише, що «в маленьких містах утворилися резерви робочої сили» і в них є «вільні трудові ресурси» («Робітнича газета», 12. 12. 1965).

Московська «Литературная газета» 22 вересня 1966 року в статті «Людина і праця» писала:

«Проблема раціонального використання трудових ресурсів дуже тяжко розв'язується в малих містах».

У багатьох середніх містах Радянського Союзу проблема працевлаштування населення також не розв'язана. Перед більшовицькою революцією в Російській імперії, мабуть, не було міста, а тим більше області, де б особи обох статей не могли знайти для себе роботи. Якщо в якомусь місті були, скажімо, лише металургійні заводи, які давали працю лише чоловікам, то в ньому виникали кустарні промисли, що давали працю жінкам. У місті з ткацькими фабриками, які давали працю жінкам, виникали кустарні промисли і майстерні, в яких працювали чоловіки. Приватна ініціатива вирівнювала нерівномірності у розташуванні робочих місць.

Знищивши приватну ініціативу, більшовики тим самим знищили інструмент для такого автоматичного вирівнювання. Наслідки від цього створилися для населення і для всього господарства дуже прикри.

Так, наприклад, на Україні у Донецько-Придніпровському економічному районі, де зосереджено підприємства тяжкої промисловості, за свідченням журналу «Економіка Радянської України» (ч. 12, 1965, стор. 100), тяжко знайти роботу жінкам і підліткам. Це стосується цілого великого економічного району, отже не лише малих міст, але також середніх і великих.

Депутат від Дніпропетровської області А. Ф. Ватченко у промові на засіданні Верховної Ради СРСР сказав:

«Області не вистачає підприємств, де б знайшла застосування жіноча праця. За період з 1961 по 1965 рік на розвиток головних галузей тяжкої промисловості в нашій області вкладено 98 відсотків капітальних вкладів, а на розвиток легкої, харчової та інших галузей — лише близько двох» («Известия», 11 грудня 1965).

Аналогічне становище створилося у Донецькому вугільному басейні.

Ми вже говорили, що в місті Красавіно (Російська Федерація) продуктивною працею можуть займатися лише жінки: тут одне єдине підприємство — льнокомбінат, воно приймає на роботу лише жінок.

Чоловіки в цьому місті продуктивною працею займатися не можуть і значна частина з них приречена на безробіття.

Економічний занепад малих міст, нерівномірність у територіальному розподілі підприємств різних промислових галузей і відсутність регулюючого інструмента у формі приватної ініціативи ведуть до того, що у майже всіх малих містах Радянського Союзу і в ряді середніх є багато безробітних. Оскільки комуністичні керівники заперечують наявність безробіття у Радянському Союзі, плянуючі органи не приділяють цій проблемі належної уваги. Це видно, наприклад, із такого свідчення московського журналу «Плановое хозяйство» (ч. 4, 1966, стор. 80):

«За інших рівних умов раціональніше скеровувати нову техніку до дефіцитних щодо робочої сили районів країни, ніж до тих, у яких спостерігається тимчасовий надмір робочої сили. Між тим такі рішення приймаються далеко не завжди; часто східні райони отримують більш відсталу техніку, ніж праценадлишкові райони Центру, Середньої Азії, України».

Становище безробітних у тих районах, у яких, користуючись термінологією журналу «Плановое хозяйство», спостерігається «тимчасовий надмір робочої сили», погіршується тим, що в містах Радянського Союзу нема бірж праці.

Уявм собі, що висококваліфікований повар прибув з малого міста до середнього або великого і хоче знайти собі там працю за фахом. Це йому зробити не легко.

Один мешканець Хабаровська (місто поблизу кордону з Китаєм з населенням понад 200 тис. мешканців) розповідає, що в цьому місті є близько ста ідалень і якщо якийсь повар хоче знайти собі працю в цьому місті, він мусить обійти всі ці ідальні. Центральної установи, яка б могла дати інформації про вільні місця, у місті немає.

Газета «Известия» опублікувала 7 жовтня 1965 року статтю під заголовком «Праця шукає людину», в якій розповіла, що у великому місті Російської Федерації Горькому (у 1959 році 942 тис. мешканців) майже третина робітників, які поступили на працю на чотирьох підприємствах міста протягом останніх трьох місяців, потребували місяць і більше, щоб підшукати собі працю. Отже, навіть у великих промислових містах Радянського Союзу, в яких немає безробіття, є безробітні, які довгий час не можуть знайти для себе праці і протягом цього часу не отримують від держави ніякої допомоги по безробіттю.

На цю статтю газета «Известия» отримала багато відгуків від читачів. Усі автори листів, крім одного, пропонували заснувати в містах установи, які б допомагали безробітним знайти працю. Лише один читач виступив проти цього, мовляв, біржі праці можуть існувати лише в капіталістичних країнах, але не в Радянському Союзі. Газета передала усі листи Науково-дослідному інституту праці і попрохала його дати до них коментар.

У коментарі співробітники інституту Л. Данилов і А. Штейнер

заявили, що, звичайно, в Радянському Союзі не можна засновувати біржі праці, подібні до тих, що існують у капіталістичних країнах. Систему працевлаштування в Радянському Союзі вони охарактеризували такими словами:

«Сотні тисяч робітників скеровуються на підприємства і в установи в організованому порядку. Великі контингенти трудящих переїзять до районів нового промислового будівництва за сприянням органів переселення і організованого набору. Працевлаштуванням багатьох робітників за місцем їхнього проживання займаються різні організації та установи — від військових комісаріятів до відділів соціального забезпечення. Однак ці організації займаються працевлаштуванням лише певної категорії трудящих (підлітків, інвалідів, демобілізованих і т. д.) і між собою не пов'язані» («Известия», 28 грудня 1965).

Тому, на думку співробітників Інституту праці, доцільно створити в кожному великому місті Радянського Союзу єдиний загально-міський орган, який би займався проблемою працевлаштування місцевого населення.

Було б помилкою твердити, що співробітники Інституту праці запропонували заснувати в радянських містах такі самі біржі праці, які існують у некомуністичних країнах, лише під іншою назвою. Біржа праці у некомуністичній країні не лише допомагає безробітному знайти працю, але також платить йому допомогу по безробіттю, якщо вона не може забезпечити його працею. Так далеко співробітники Інституту праці у своїй пропозиції не пішли. Тому назва «біржа праці» для запропонованої ними установи не підходить. Її скоріше слід було б назвати центральним довідковим бюро у справах працевлаштування.

Безробітному в Радянському Союзі можуть запропонувати працю за п'ятдесят-сто і більше кілометрів від місця проживання без забезпечення його родини помешканням у місті, в якому йому дають працю, часто навіть не забезпечуючи його самого помешканням. (Знайти собі помешкання сам він не може, бо в Радянському Союзі помешкання розподіляють державні органи). І доведені до відчаю люди таку працю беруть.

«Правда» опублікувала 9 липня 1966 року статтю спеціального кореспондента В. Беляєва «У стороні від магістралі», присвячену проблемам малих міст. У цій статті є розповідь про одного робітника, який тижнями не бачить своєї родини, бо примушений був взяти працю на заводі, розташованому за півсотні кілометрів від міста, в якому він живе. У своєму місті він не міг одержати праці. Треба зазначити, що погані шляхи в Радянському Союзі і погане функціонування транспорту ведуть до того, що в СРСР часто тяжче подолати віддасть у 50 кілометрів, ніж значно більшу віддасть у розвинутій країні Заходу, а власних автомашин робітники в СРСР, як правило, не мають.

Головний спеціаліст Держплану УРСР А. Сич розповів у журналі «Економіка Радянської України» (ч. 9, 1965, стор. 58), що на Україні багато мешканців малих міст примушені щодня їздити на працю до великого міста, розташованого на віддалі 30-90 і більше кілометрів від міста, в якому вони живуть. Він писав:

«Так, у Харкові кількість тих, які щоденно приїздяють на роботу, досягла 140 тисяч чоловік, у Києві — більше 100 тисяч чоловік. Багато з них витрачають на ці поїздки 5-8 годин на добу».

Так, читачу, ви вірно прочитали: люди витрачають на щоденні подорожі від одного міста до другого п'ять-вісім годин на добу. Головний спеціаліст Держплану УРСР (це його офіційний титул) без сумніву поінформований про те, що пише. Ми знаємо, що радянські керівники і преса завжди намагаються представити становище в Радянському Союзі краще, ніж воно є в дійсності. Тому цифра п'ять-вісім годин на добу є скоріше применшенням, ніж перебільшенням.

Мільйони людей примушені в Радянському Союзі щоденно стояти на заводі за варстатом 8 годин і 8 годин стояти у переповнених автобусах і вагонах залізниць. Вісім і вісім — це шістнадцять. Тяжко повірити, але це так.

Комуністичні вожді Радянського Союзу відмовляються платити безробітним допомогу на тій підставі, що вони забезпечують їх працюю. Але вони забезпечують безробітних працюю так, що люди примушені щодня стояти 16 годин за варстатом і у переповнених автобусах та вагонах залізниць.

Замість того, щоб дати безробітним допомогу по безробіттю, комуністичні вожді дали їм шістнадцятигодинний робочий день!

ЗРОСТАННЯ БЕЗРОБІТТЯ В СРСР

Проблема малих і середніх міст Радянського Союзу є настільки печучою, що московський журнал «Плановое хозяйство» у січневому числі за 1966 рік на сторінці 32 писав:

«Проблема малих і середніх міст — це проблема ч. 1 як для наступної п'ятирічки, так і в перспективі».

У некомуністичних країнах не соромляться називати людей без роботи безробітними. Однак комуністична пропаганда вживає слово «безробітний» лише тоді, коли мовиться про людей без роботи в некомуністичному світі. Для окреслення таких самих людей без роботи, що живуть у Радянському Союзі, радянська пропаганда слова «безробітний» ніколи не вживає.

Комуністична наука каже: у капіталістичній країні безробітний є безробітний; у комуністичній країні безробітний є не безробітний, а «трудова резерва».

Наявність певної кількості людей без роботи, тобто безробітних,

е річчю цілком природною навіть у країні з квітучою економікою. У Західній Німеччині, про яку всюди говорять як про країну «господарського чуда», загальна кількість робочих місць значно більша ніж кількість працездатних громадян, що шукають праці. Тому західнонімецькі заводи дають працю величезній кількості робітників, що приїзять до Німецької Федеративної Республіки з Італії, Югославії, Греції та інших країн. І не зважаючи на це, в Західній Німеччині завжди існує невелика кількість людей, які тимчасово не мають праці. Цих людей у Західній Німеччині офіційно називають безробітними і біржі праці платять їм допомогу по безробіттю.

У Радянському Союзі справа виглядає інакше. Тут загальна кількість робочих місць менша, ніж загальна кількість громадян, які можуть і хочуть працювати і, що найважливіше, співвідношення між кількістю робочих місць і кількістю шукаючих праці останнім часом змінюється не на користь безробітних. Тому в Радянському Союзі сьогодні існує справжнє безробіття, якого не знає економіка Західної Німеччини.

Дуже гостро стоїть проблема безробіття майже в усіх малих містах СРСР і в деяких середніх. У решті середніх міст і у великих містах безробіття, як такого, немає, але в них є безробітні і їхня кількість останнім часом швидкими темпами зростає. Тому в Радянському Союзі тепер обговорюють питання про необхідність звільнити з праці частину жінок, щоб таким способом дати працю безробітним чоловікам.

22 вересня 1966 року московська «Литературная газета» опублікувала велику статтю під заголовком «Людина і праця», в якій писала:

«... багато років вважалося, що, оскільки в соціалістичному суспільстві немає безробіття, то й взагалі не існує проблеми зайнятості населення. На ці питання сучасна наука і практика відповідають: так, така проблема існує. Породжують її зовсім інші причини, ніж там, де панують капітал, приватна власність, ринок...»

Стверджуючи, що в Радянському Союзі тепер «проблема ч. 1 — це працевлаштування», «Литературная газета» розповідає далі про те, що сталося на п'ятнадцятій московській автобазі, яка, згідно з здійснюваними в СРСР економічними реформами, одна з перших почала працювати по-новому. Економічна реформа привела до того, що на цій базі звільнили з роботи майже 10% робітників. Про їхню долю газета пише:

«Ми запропонували їм анкету, бажаючи довідатися про їхню дальшу долю. Виявилось, що в середньому вони витратили на працевлаштування більше місяця. І це в Москві, де так потрібні робочі руки. Що ж відбувається за аналогічних обставин в інших, менших містах? Адже ж незабаром реформа охопить цілі галузі.»

Відповідь на це питання дати не тяжко. Майже в усіх малих і в багатьох середніх містах проблема безробіття стояла дуже гостро

ще перед реформою. Люди місяцями, а то й роками не могли отримати працю в тому місті, де жили, і не одержували від держави жодної допомоги по безробіттю. Тепер же економічна реформа робить проблему безробіття — «проблемою ч. 1» — найпекучішою проблемою радянської економіки.

«Литературная газета» робить три конкретні пропозиції;

- 1) заснувати міністерство для справ безробітних;
- 2) звільнити з праці, принаймні частково, певну кількість жінок;
- 3) дати безробітним в якійсь формі матеріальну підтримку від держави.

Ці пропозиції зроблено з застосуванням відомої нам термінології, до якої ми вже звикли і яка нам не перешкодить зрозуміти суть справи.

Отже, в статті «Литературной газеты» читаємо:

«В інтересах справи доцільно, щоб питанням перерозподілу робочої сили займалась спеціальна організація, скажімо, союзно-республіканське міністерство з відповідними органами на місцях... Мабуть, за прикладом Чехо-Словаччини доцільно було б ввести для бажаних (насамперед для жінок) скорочений робочий день або неповний робочий тиждень з відповідною (тобто меншою — А. К.) оплатою праці... Було б при цьому справедливо, якби видатки на перекваліфікацію робітників і пов'язаний з цим переїзд, скажімо, з одного міста до другого взяло на себе суспільство, держава... Мабуть, потрібний спеціальний закон про порядок організованого перерозподілу, навчання і працевлаштування».

Що ж має проблема безробіття в Радянському Союзі спільного з некомуністичним світом і в чому полягає різниця?

Спільне те, що автоматизація і там і тут веде до звільнення певної кількості робітників.

Спільне те, що керівники підприємств, намагаючись працювати рентабельно, прагнуть обходитись з можливо меншою кількістю робітників.

Відміна полягає в тому, що в некомуністичному світі керівники підприємств завжди намагалися працювати рентабельно, а в Радянському Союзі це намагання починається щойно тепер, у зв'язку з економічною реформою, через що за короткий час звільняється з праці багато людей, що веде до раптового швидкого збільшення числа безробітних в усьому Радянському Союзі.

Спільним є намагання концентрувати промисловість у великих містах. Відмінним є те, що це намагання не привело в некомуністичному світі до цілковитого економічного занепаду малих міст, що сталося в Радянському Союзі. Ця відміна спричинена:

- 1) неповороткістю централізованого планового господарства, яке потребує надто багато часу, щоб помітити помилку і її виправити;
- 2) бажанням в інтересах пропаганди створити в Радянському Союзі для очей закордонних журналістів, політиків, державних діячів

і туристів кілька модерних великих індустріальних міст, які б демонстрували розквіт економіки в СРСР. (Це робилося за рахунок цілковитого застою і навіть занепаду малих міст);

3) знищенням у Радянському Союзі регулюючого інструмента у формі приватної ініціативи.

У МОСКВИ ПЛЯНУЮТЬ ВИСЕЛИТИ УКРАЇНЦІВ З УКРАЇНИ ДО СИБІРУ

У цитованій статті «Литературной газеты» «Людина і праця» читаємо:

«З народногосподарського погляду найбільш доцільним було б переселення на схід людей з України, Північного Кавказу, із Середньої Азії та інших районів. Однак протягом останніх років число тих, що покидали Сибір, Крайню Північ, Далекий Схід, перевищувало число тих, що туди приїздили в організованому і неорганізованому порядку, при чому більша частина „втікачів” тримає шлях на Україну, Північний Кавказ і Середню Азію».

Тут небагатьма словами багато сказано. Насамперед тут стверджено, що український народ хоче жити на Україні, а не в Сибіру. Так чому ж партійні керівники вже протягом десятків років ведуть політику виселення українців з України до Сибіру? Мільйони українців, яких комуністичні вожді загнали до сибірських концентраційних таборів, там загинули. Коли цій політиці буде покладено край? Чим ця політика краща від політики гітлерівського комісара для України Коха, який теж плянував виселення українців з України?

У 1965 році в Новосибірську вийшла в світ книга В. І. Переведенцева «Сучасна міграція населення Західного Сибіру». Автор підрахував, що за п'ять років, з 1959 по 1963, лише Західній Сибір покинуло на 230 тисяч більше людей, ніж туди прибуло. Хто такі ці люди? Це насамперед українці, яких комуністична влада різними правдами і неправдами в різні часи заганяла до Сибіру. Але їхні очі були весь час скеровані до їхньої батьківщини, і вони мріяли повернутися додому.

У Сибіру з його суворим холодним кліматом може почували б себе непогано мешканці Кольського півострова або інших північних областей європейської частини Російської Федерації. Але чому туди мають їхати мешканці таких теплих країв, як Україна, Середня Азія, Північний Кавказ?

Звиклі до холоду мешканці європейської півночі Російської Федерації зовсім не рвуться до того, щоб їхати до Сибіру. І дуже характерним є те, що «Литературная газета» навіть не пропонує скеровувати їх до Сибіру.

Справа не лише в холоді. Загальновідомо, і про це навіть писали радянські газети, що побутові умови життя в Сибіру надзвичайно

погані. Переведенцев у книзі про міграцію населення Західного Сибіру показав це на фактах. У Західному Сибіру заробітна платня робітників і службовців в усіх галузях народного господарства, крім промисловости, нижча, ніж у середньому в Російській Федерації. Житлової площі на людину припадає менше, благоустрій житла гірший, транспорт функціонує гірше і коштує більше. Менше медичних робітників, гірше медичне обслуговування. За словами Переведенцева, «за кожною окремо взятою умовою життя, а тим більше за їхньою сукупністю, Західній Сибір істотно відстає від республіки в цілому».

Голова плянової комісії Іркутського облвиконкому Сілінський дає аналогічні інформації. За його словами люди тікають з Сибіру тому, що їх погано забезпечують житлом і всіма видами побутового і культурного обслуговування. Він твердить:

«Тепер на кожного мешканця міст і робітничих селищ у нас припадає менше площі, ніж в середньому по Російській Федерації... Повільно поширюється сітка підприємств побутового обслуговування, а та, що існує, нерівномірно розташована. Наприклад, у 60 селищах комбінату «Братськліс», в яких мешкають 44 тисячі чоловік, є лише одна шевська майстерня, чотири кравецькі майстерні і дві перукарні» («Труд», 7. 9. 65).

З міста Урай у тайзі розповідають, що там у крамницях продають лише консерви, консерви й консерви. Ані свіжої городини, ані свіжих овочів, ані свіжого м'яса, ані свіжої риби («Литературная газета», 21. 10. 65).

Отже, є досить причин, чому люди з європейської частини Російської Федерації не хочуть їхати до Сибіру. Але їм московська «Литературная газета» навіть не пропонує туди їхати. А от українці, народи Кавказу, туркестанці — ті повинні їхати.

Ми знаємо, чому комуністичні політики в Москві так зацікавлені в тому, щоб перемішати українців, кавказців, туркестанців та інших. Таким способом вони хочуть знищити національні мови, національні культури наших народів, щоб пізніше припинити саме існування кожного окремого народу.

Український народ живе в одній з найбагатших країн світу і не потребує чужих земель. Якщо в малих містах України сьогодні панує безробіття, якщо немає добробуту на Україні, то винні в цьому не якісь народногосподарські причини: в цьому винен виключно існуючий на нашій батьківщині режим.

Українські руки повинні сьогодні насамперед розбудовувати економіку малих міст України, які протягом п'ятиох десятиріч радянської влади цілком занепали, а також працювати в середніх та великих містах, в українських селах і створити в них нормальні умови життя.

ДО ФРАНКОВОЇ РІЧНИЦІ

ЮРИЙ СЕМЕНКО: **ЖУРНАЛІСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ І. ФРАНКА (II)**

«ГОСТЕМ У НІМЦІВ»

Наприкінці 1912 року І. Франко почав перекладати на українську мову ті свої статті, які він написав по-німецьки та опублікував у віденських газетах «Ді Цайт» і «Арбайтер-Цайтунг» упродовж 1892-95 рр., щоб видати їх окремим збірником для своїх земляків. Для збірника він запланував назву «Гостем у німців». Цього наміру Франкові не пощастило здійснити. Через два роки він видав книжкою переклад своїх статей з польської преси, давши їм назву «В наймах у сусідів» (Львів, 1914).

З-під пера І. Франка вийшло німецькою мовою коло 150 праць, у тому числі 5 нарисів автобіографічного характеру, 20 перекладів «малоруських» та «галицько-руських» народних пісень, 4 статті про український фолклор, 20 — з української історично-літературної тематики, 29 — на теми громадсько-політичні і 10 оповідань.

Уперше перед німецьким читачем І. Франко появився 1876 року, коли у віденській «Ді Гаймат» був надрукований переклад його вірша «Каменярі», здійснений без його відома.

Матеріали про його журналістичну діяльність у німецькомовній пресі дійшли до нас не повністю: частина статей, про які є згадки в його листуванні, загинула. Збереглася також тільки частина листів, адресованих Франкові, де до нього зверталися за порадами як у важливих справах, так і в питаннях дрібних. Ось декілька прикладів:

14 липня 1888 соціал-демократичний часопис «Ді Гляйхгайт» звернувся до нього з проханням надіслати інформацію про страйк пекарів у Львові;

13 січня 1896 віденський щоденник «Прессе» — надіслати звіт про з'їзд Української радикальної партії;

7 березня 1896 редакція «Естеррайхшер Арбайтеркалендер» — оповідання для робітничого календаря;

3 червня 1896 редактори газети «Ді Цайт» просять дати оцінку статті, надісланій іншим автором до цієї газети.

4 березня 1889 І. Франка запрошують до співпраці у «Вінер Зоннунд Монтагс-Цайтунг», 13 грудня 1893 — у віденській «Нойе Рундшав», 1898 — у жидівській газеті «Юдішес Фольксблятт» (яка, за словами редакції, «заступає також політичні та культурні вимоги

інших поневолених народів Австрії»), 3 квітня 1893 таке запрошення надсилає йому редакція журналу «Дер Юде».

Журналістична праця Івана Франка не обмежилася тільки співпрацею у згаданих виданнях. Він публікував свої статті ще в таких німецьких журналах: «Авс фремден Цунген» (Штуттгарт-Ляйпціг, 1898), «Естеррайхіше Рундшав» (Відень) — про окремі періоди української літератури, «Ді Вааге» (1898) — «Тріумф австрійської політики в Галичині», «Нойцайтліхе Вохенсчіфт фіор політіше, релігіезе унд Культурінтерессе» (1896) — «Єзуїти і жидівське питання» і в мюнхенській «Альгемайне Цайтунг» (1901) — «Полоно-україніка в Галичині».

Деякі його твори передруковувалися кількакратно в інших німецьких газетах. Так, його новеля «Свинська конституція», вперше опублікована в 1896 році у віденській «Ді Цайт», передруковувалася в дрезденській «Зекзіше Арбайтер-Цайтунг», «Мюнхнер Пост», а також у литовсько-американській «Пенсільваніас Дарбінінкас»; «Історія однієї конфіскації» (вперше появилася в «Ді Цайт» від 10 червня 1899) була передрукована у «Берлінер Тагеблятт», «Зонтагсблятт дер Нью-Йоркер Фольксцайтунг» та в інших газетах.

Іван Франко був постійним дописувачем тижневика (згодом щоденника) «Ді Цайт», з редакторами якого склалися в нього досить приятні взаємини. Вони не раз зверталися до нього з проханням писати до їхньої газети. Так, 18 березня 1897 року Каннер просив надіслати йому статтю про політичну долю українців у Галичині, зазначаючи при цьому, що в редактованому І. Франком журналі друкується цікавий матеріал про зловживання під час виборів у Галичині.*) Два роки пізніше Каннер знову просить І. Франка продовжувати співпрацю, аргументуючи, що він як автор зробив собі добре ім'я серед німецької публіки також і поза межами Австрії. Те саме він повторює в листі від 13 грудня 1901.

Після того, як польські кола почали цькувати автора статті «Адам Міцкевич — поет зради», другий редактор газети «Ді Цайт» І. Зінгер, підбадьорював Івана Франка в листі від 20 травня 1897, висловлював йому своє співчуття у зв'язку із звільненням з праці в редакції газети «Курієр Львовскі» та «з іншими жажливими переслідуваннями» і обіцяв зробити все, щоб «дати йому дорогу до незалежної публіцистичної праці у Відні». І. Франко залишився таки у Львові.

17 травня 1902 Каннер та Зінгер запропонували Франкові постій-

*) Ivan Franko, "Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine". Ausgewählte deutsche Schriften des revolutionären Demokraten, 1882-1915. Unter Mitarbeit von O. I. Bileckij (†) und I. I. Bass herausgegeben und eingeleitet von E. Winter und P. Kirchner. (Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropas herausgegeben von E. Winter, Band XIV). Akademie-Verlag, (Ost) Berlin 1963, 578 Seiten.

У дальшому цей збірник цитується як «Статті...»

ну працю в своїй газеті на посаді львівського кореспондента з місячною платнею 100 корон, при чому гонорувалася кожна стаття окремо і покривалися всі поштові витрати. Але вже у вересні 1902 почалися тертя між «кореспондентом» і редакцією. Підкресливши, що Франкові «блискучі здібності письменника стоять поза всіляким сумнівом», редактор «Ді Цайт» зазначив, що він «мусить показати себе також із суто журналістичного боку» (лист від 18 вересня 1902; див. «Статті...», стор. 496). А кілька днів раніше Каннер повідомив Франка, що він не може надрукувати нотатку про конфіскацію статті в газеті «Діло», мовляв, «для широкої публіки не всі справи, які Вам з Вашої провінційної точки зору, може, здаються важливими, являють собою інтерес» (лист від 9 вересня 1902; див. «Статті...», стор. 494). 1 листопада 1902 редакція пише Франкові, що вона мусить «висловити жаль з приводу відсутности звіту про процес співачки Маркевич у Львові; подібні справи цікавлять велику частину публіки більше, ніж різні політичні справи, і тому просимо Вас присвячувати подібним речам посилену пильність».

Безперечно І. Франко сам розумів, що йому не випадало бути звичайним репортером газетних сенсацій.

У грудні 1903 Каннер звернувся до Франка з пропозицією здійснити на редакційні кошти «подорож насамперед по Україні (в оригіналі, по «Зюдруслянд» — Ю. С.), щоб вивчити стан революційного руху в Росії та настрої населення і в циклі статей дати нам звіт про це» («Статті...», стор. 507). Півроку пізніше Зінгер повторив цю пропозицію, підкресливши, що існує «великий попит на статті, видані окремою книгою німецькою, французькою та англійською мовами» (лист від 4 липня 1904; див. «Статті...», стор. 510). Однак така подорож не відбулася. Дослідники з Академії наук «радянської зони Німеччини» пояснюють, що І. Франкові, мовляв, не йшлося про те, щоб «збуджувати інтерес до розпаду Росії, ворожої Дунайській імперії» («Статті...», стор. 18). Коли уважно прочитати статтю І. Франка п. н. «Симптоматичне з Росії», надруковану тими ж дослідниками в їхньому збірнику, в якій І. Франко стверджує, що «з 1848 року Росія являє собою бастион загальноєвропейської реакції» («Статті...», стор. 425), то наведений аргумент більше ніж смішний.

Намагання І. Франка служити українській справі на сторінках чужинецької преси не раз приносили йому прикрі хвилини. Про вимогу редакторів «Ді Цайт» інформувати про сенсаційні судові процеси у Львові вже згадано. Подібні вимоги в лагіднішому формулюванні повторювалися також з боку інших чужинецьких редакцій.

Редакція журналу «Естеррайхіше Рундшав» у листі від 22 липня 1904 запросила І. Франка до співпраці, мовляв, його статтями редактори «часто були цілковито зачаровані» («Статті...», стор. 512). Згодом редакція журналу, подякувавши за статтю «Українська (руська) література за 1904-06 рр.», зазначала: «Нам здається, що російська частина України насвітлена надто сильно в той час, як саме вона

мало цікавить австрійського читача» (лист від 3 листопада 1906; див. «Статті...», стор. 512). Франкові йшлося передусім про українську літературу, редакторам — про читача. Але де існували спільні зацікавлення, співпраця налаштовувалася новормально. Вибити І. Франка з його колії нікому не вдалося.

В австрійській пресі він насвітлював такі справи: а) нестерпно важкий стан народу, безземелля та визиск селян, безправ'я (як відомо, в Галичині було більше корчем, ніж церков; освіта стояла на найнижчому рівні; у Львові школами охоплено 64% польських дітей, а тільки 4% українських; б) еміґрація галицьких селян у заокеанські країни; в) зловживання адміністрації під час виборів і після них; г) українське культурне та літературне життя.

В усіх його статтях німецькою мовою не знайти ні сліду якогось його «русифільства», що так дуже прагнуть «довести» радянські франкознавці, а зокрема німецькі впорядники збірника «Статті з історії та культури України». У статті «Українська література 1904 року» І. Франко рішуче відстоює минуле України, підкреслюючи, що руська література 11-13 стол. носить виразний та незаперечний відбиток українського духа; він відзначає також ролю українців в європеїзації Росії. Тільки одна його німецька стаття — некролог «Г. Успенський» — стосується безпосередньо Росії.

Постійна співпраця в газеті «Ді Цайт», яку комуністичні дослідники окреслюють як «орган австрійських соціал-реформаторів буржуазного типу» («Статті...», стор. 13), базується передусім на спільності поглядів у національному питанні в протизвагу до австрійсько-німецьких соціал-демократів, партійна програма яких (1899 року) у національному питанні не йшла далі культурної автономії. Ця співпраця заперечує вигадку про Івана Франка як «ісповідника наукового соціалізму — марксизму», тобто комунізму. Також на підставі спогадів Марка Черемшини можна дуже легко довести, що І. Франко жадним марксистом не був. М. Черемшина згадує про доповідь І. Франка «в Товаристві фабіанців про положення українського мужика в Східній Галичині», що мало місце 1896 року, і про його виступ на мітингу у Відні, присвяченому «наслідкам шляхетської господарки в Східній Галичині», де виступали також австрійські соціал-демократи Шугмаер та Пернерсторфер. «Іван Франко розповідав також, — пише М. Черемшина, — що з Адлером був на обіді у професора Зінгера і дуже вихвалював мудрість та вченість В. Адлера і тішився, що отворив собі дорогу до віденських газет та журналів» (Марко Черемшина, «Твори», Київ, 1960, стор. 389 і 390). Радянські упорядники цього видання подають у примітках такі оцінки згаданним особам:

«Пернерсторфер і Шугмаер — австрійські право-соціалістичні діячі... Адлер Віктор (1852-1918) — один з лідерів т. зв. австро-марксизму, ворожої марксизмові течії... Зінгер — очевидно Зінгер Ізидор (1857- ?) — австрійський економіст, у 90-і рр. був доцентом Ві-

денського університету, редактор ліберальної буржуазної газети „Ді Цайт”» (М. Черемшина, «Твори», стор. 428).

Відомо, що з нагоди I з'їзду Української радикальної партії Пернерсторфер писав Іванові Франкові: «Нехай таланить Вам у пробудженні Вашого народу до енергійної діяльності, щоб він був спроможний співдіяти в побудові людської свободи і свого загального щастя» («Статті . . .», стор. 450). Саме цій меті служив безперервно Іван Франко.

Видавці творчости І. Франка в двадцяти томах (Київ, 1955) також дають подібну характеристику Віктора Адлера — «представник ворожої марксизмові опортуністичної течії, один з реформістських лідерів австрійської соціал-демократичної партії, редактор її органу у Відні „Арбайтер-Цайтунг”» (І. Франко, «Твори», том I, стор. 396). Як відомо, І. Франко співпрацював також у цій газеті.

«УЧАСТЬ І. ФРАНКА В ЛЕНІНСЬКІЙ „ИСКРЕ”»

Під таким заголовком (російською мовою) у журналі «Советская Украина» (ч. 1, 1956, стор. 161-165) надрукована розвідка І. Басса, в якій ідуть нарікання на погану обізнаність з епістолярною спадщиною І. Франка, бо ця спадщина «могла б з'ясувати багато неясних питань». Автор полемізує з «українськими буржуазними націоналістами», які твердять, що в 90-і роки минулого століття І. Франко ідейно заламався.

«Саме в цей період і в наступні роки, — пише Басс, — письменник був особливо близький до діяльності російської соціал-демократії, до революційних подій у Росії». На підтвердження цього він посилається на спогади В. Д. Бонч-Бруевича, в статті якого п. н. «Мое листування з І. Франком» говориться, що І. Франко надіслав до соціал-демократичного журналу «Жизнь» кореспонденцію п. н. «Із Галичини». З огляду на те, що в той час журнал був закритий, Франкову статтю разом з іншими матеріалами переслано Ленінові в Лондон, щоб їх надрукувати в «Искре». Бонч-Бруевич пише: «В. І. досить прихильно поставився до цієї кореспонденції і хотів надрукувати її фейлетоном в одному з чисел „Искры”. Але редакція в той час була переважана матеріалами з'їзду і, природно, не змогла надрукувати статтю Франка в повному обсязі (близько одного друкарського аркуша)».

Неопублікування в «Искре» допису, якого І. Франко туди не надіслав, є для радянських франкознавців «доказом» про його співпрацю в більшовицькій пресі.

Згодом в «Искре» були надруковані два дописи, авторство яких ці дослідники приписують Іванові Франкові. Так, у ч. 6 за 1901 був опублікований «Лист з Відня» про реакцію львівських студентів на репресії російського царського уряду супроти студентів Києва, Петербургу та Москви. Приписування авторства «обґрунтовується» —

участю Івана Франка в студентському житті Львова в 70-і роки і виданням ним альманаха «Веселка». Більше ніж дивний аргумент. Не менше хиткий «аргумент» щодо другого допису, надрукованого на першій сторінці «Искры» в числі 26 за 1902 рік п. н. «Із західно-європейського громадського життя»; там говориться про страйковий рух серед сільсько-господарських робітників Галичини. І. Басс твердить, що йдеться про «скорочений варіант» статті «Селянський страйк у Східній Галичині», надрукованої в кількох числах віденської «Ді Цайт». Фактично «Искра» просто переповіла зміст статей у віденській газеті, не мавши власного матеріялу з цього питання. Тепер поширюється плітка про авторство Франка в «ленінській „Искре”». До речі, опублікувавши фотокопії обох згаданих дописів, І. Басс пише, що вони «за всіма даними належать І. Франкові», хоч жадних таких «даних» не подає.

Такі писання І. Басса та інших радянських франкознавців треба трактувати як невдалу спробу забруднити Івана Франка комунізмом у «марксистсько-ленінському» виданні.

З приводу 110-річчя з дня народження та 50-річчя з дня смерті Івана Франка у «Суспільно-політичній бібліотеці» (ч. 17) видавництва ПРОЛОГ вийшов з друку збірник матеріалів п. н.

І В А Н Ф Р А Н К О
П Р О С О Ц І Я Л І З М І М А Р К С И З М
(Рецензії і статті — 1897-1906)

Упорядкування, вступна стаття і довідки Богдана Кравцева.

Книжка має 260 стор. Ціна — 2,50 дол. або відповідна сума в перерахуванні на іншу валюту.

З замовленнями звертатися безпосередньо до вид-ва ПРОЛОГ.

ПОДОРОЖНІ НОТАТКИ

ІВАН КОШЕЛІВЕЦЬ: ПО ЦЕНТРАЛЬНОМУ МАСИВУ

Мушу признатися, що, сідаючи до машини, не почуваю певности в собі стосовно цього жанру. Десь давно вже я написав був досить поверховий подорожній нарис і відтоді зарікся — не писати бодай десять років. Минуло п'ятнадцять. За цей час я став пристрасним подорожником, але страху перед жанром не позбувся: мені все ще здається, що писати подорожні нариси дуже важко. Може, це тому, що, їздючи по світу, я не пологою за українікою в мужих краях. От зайшов би до Клермон-Ферранського університету і запитав, чи є в них україніка. А як нема — поклав би в основу її свої томи, і вже є про що писати. Але, подорожуючи по Центральному масиву, у Клермон-Феррані я нікуди не заходив й україніки не питав, не питав і в інших містах: якось було ніяково, почувалося, що для цього треба бути бодай професором УВУ. Тож, щоб писати, доводиться вигадувати щось інше.

А що я відважився на цей нарис, на це було дві причини. Поперше, я плекаю надію написати в своєму житті одну книжку про подорожі, і це, що тут, має бути ніби першою пробою до неї. Подруге, цікава була не сама тільки подорож до Центрального масиву, а й її предовга передісторія. Про яку насамперед і хочу розповісти.

Ще в 1951 році проф. Володимир Кубійович, з яким я співробітничав у різних справах (а він подеколи співробітничав з мною в подорожуванні), спокушав мене поїхати до Центрального масиву. І хоч цей край лежить яких чотириста кілометрів на південь від Парижу, на околиці якого точилася наша розмова, обидва ми були свідомі нездійсненности нашої мрії бодай на ближчі роки. Припустилося тоді, що за якийсь неозначений час ми так розбагатіємо, що спроможемося придбати як засіб пересування вельосипеди (може, навіть з моторчиками!). Покищо ж грошей на вельосипеди не було, подорож відкладалася, але це не заважало Володимирові Михайловичу розповідати мені інтригуючі подробиці про Центральний масив.

Розповіді поновлювалися, іноді й по кількарічних павзах, і за такий довгий час у мой уяві уклався зовсім своєрідний, фантастичний пейзаж невисокого гірського масиву з м'якими лініями рельєфу й мальовничими долинами. Незвичайне було в цьому пейзажі те, що старі, давно погаслі вулкани були збудовані з порід, м'якших, ніж лява, що застигла в їх кратерах, і тому з бігом часу вулкани

вивітрилися, а кратери залишилися, як комини. Ці останні особливо полонили мою фантазію, і я населив свій уявний Центральний масив такими коминами занадто густо. Крім того ж, фантазія стилізує пейзаж, і як на мініатюрах Фуке, який воду зображував правильними геометричними хвилями, а кронам дерев надавав досконалої форми кулі, так у моїй уяві ці комини набрали привильної циліндричної форми і стояли, як олівці чи фабричні комини в індустріальному пейзажі. Я не міг лише збагнути, яким чином, як запевняв мене професор Кубійович, на коминах будовано замки й церкви: як їх збудувати і як до них добиратися? Але звичайно таких найприродніших питань дорослі не ставлять. Я мовчав і відкладав їх розв'язання на той час, коли побачу все на власні очі.

Вирушили ми в подорож у вересні цього року, на жаль, не на вельосипедах, безсумнівна перевага яких була б у тому, що ми мандрували б багато довше і ліпше все роздивилися б. Багато швидший спосіб пересування позбавляв нас багатьох видовищ, зате уможлилював подорож взагалі, яка навряд чи відбулася б при вельосипедах з-за браку належної кількості днів на неї.

Уже в Клермон-Феррані, до якого ми в'їхали під вечір першого дня і встигли оглянути прегарну готичну катедрu і ще гарнішу романську Нотр-Дам дю Пор, я з висот цих будов оглядав навколишні гірські пасма і розчаровано констатував, що моїх коминів правильної циліндричної форми ніде не видно. Розчарування зросло наступного дня, коли ми раннім-ранком з'їхали автоm на самий вершок Пюї-де-Дом.

(Оскільки в подорожніх нарисах належить подавати «корисні відомості», я зобов'язаний сказати, що ця гора знаменита тим, що на ній у 1648 році на доручення Паскаля було проведено дослід, яким стверджено, що повітря має вагу. Так Паскаль підтвердив сумнів Торічеллі, який не погоджувався з наївною гіпотезою, що живе срібло підноситься в безповітряній рурці тому, що «природа боїться порожнечі». У результаті цього дослідy з горою Пюї-де-Дом пов'язаний винахід такого відомого інструмента, як барометр).

Але коминів я не побачив і тут, хоч з височини 1465 метрів можна було схопити досить великий простір на всі чотири сторони.

Аж пізніше таки виявилось, що й комини були, і з церквами й замками на них. Я їх сам фотографував, і тут, на окремій вкладці, подаю одну світлину, щоб читач мав змогу пересвідчитися в різниці між моїми уявними олівцями й справжніми вулканічними коминами, укоронованими церквами й замками. Це світлина з міста Пюї (не плутати з горою Пюї-де-Дом, яка досить далеко від цього міста), у якому комини особливо ефектні: на вершку першого стоїть церква св. Михайла, а геть далі, на другому — постать Божої Матері.

У цьому ж таки місті трапилося мені побачити одну коштовність, як несподіванку, яка стала найкращим для мене переживан-

ням з усієї подорожі: пощастило підхопити кінець, який повис з однієї вже давно відбутої подорожі. Такі кінці лишаються завжди, їх знають ті, хто подорожує: щось лишилося не побачене або (як побачене) не цілком вияснене.

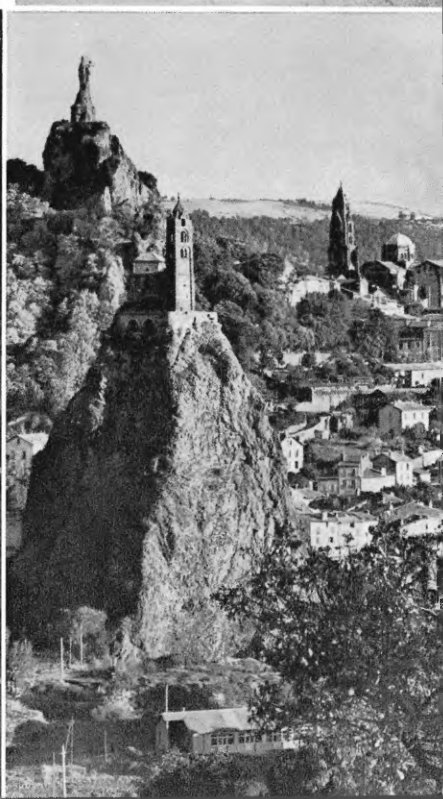
Цей кінець, про який мова, мав п'ятирічну давність. Улітку 1961 року я вперше вибрався на Люару оглядати замки. Їх там незчисленно, і щоб себе чимось обмежити, я поклав собі, доїхавши до Орлеану, податися відразу вниз по Люарі, поставивши за кінцеву точку внизу місто Анже. Щойно відбувши подорож, я ствердив, як неочачно було з мого боку не переглянути наперед путівника: трохи вище від Орлеану у ньому була позначена найстарша з цілком збережених у Франції церков — Жермінї-де-Пре. Вона мене так зацікавила, що вже наступного року я вибрався вдруге на Люару, при цій нагоді оглянувши й ще кілька замків, переочених за першого разу. Але, розуміється, головне було — церква. Збудована 806 року і добре збережена, вона являє собою унікальний зразок каролінгського ренесансу і дійсно варта спеціальної подорожі. Вона просто вкарбувалася мені в пам'ять з усіма подробицями, від так само добре збережених мозаїк того ж часу до меморіальної дошки, на якій написано: «Цю базиліку збудував Теодульф, єпископ Орлеану й абат Флері...» Тільки це ім'я не те, щоб не запам'яталося, воно десь приховалося за лаштунками пам'яті, оскільки я не усвідомлював тоді потреби твердо його зафіксувати. Тепер, оглядаючи романську катедру в Пюї, я побачив у т. зв. «трезорі» (по-нашому б — скарбниця, в якій зберігаються найбільші коштовності) рукописну біблію 8 віку, при якій теж сказано, що вона — «Теодульфова». При цій нагоді виринула в пам'яті церква Жермінї-де-Пре: це був той самий Теодульф, єпископ Орлеану й абат Флері, поет, теолог і літератор, друг і дорадник Карла Великого. Так, щойно цим разом я остаточно усвідомив, що в подорожах пізнав гарну людину, щедру на добрі діла: жив він понад 1150 років тому, але пам'ять про нього ще й досі втілена в довговічні святі речі; там, на Люарі, лишив він церкву, тут лежить його біблія — клясичний зразок каролінгської каліграфії.

Є речі в подорожах, про які конечно треба б розповідати, але це неможливе — треба бачити їх на власні очі. Є й таке, що, навіпаки, розповідати дуже легко. Наведу приклади першого й другого.

Належало б обов'язково розповідати про небо. Але воно всюди сине, а що якраз не однаково сине, про це й важко розповісти. Уперше мене просто приголомшила синява неба, коли я ще був початкуючим подорожником, — на Рів'єрі. Там вона домінує над усім: угорі небо, внизу — таке саме інтенсивно сине від неба море. А от майже поруч, у Провансі, небо таке саме сине, а проте чимось інакше. На Рів'єрі воно порсто декоративне, що ще більше підкреслюють червоні скелі, які витикаються з синьої води при березі.

Ліворуч угорі — капітель з Нотр-Дам
 дю Пор (Клермон-Ферран), унизу — ка-
 пітель з Іссуару. Праворуч угорі — Ма-
 донна з Орсівалю; внизу — загальний ви-
 гляд м. Пюї.

А в прованській синяві є щось містичне. Небо тут якось відбивається знизу божественним світлом, яке наче випромінює з себе пейзаж. В'їжджаючи в Прованс, ви відчуваєте, що вдираєтеся в домену богів. І неухильно логічним тоді здається вам, що римляни саме тут уподобали місце для провінції і заселили її своїми богами. Римляни пішли геть, а їх боги лишилися, і їх присутність відчутна не так у тих містах, де збереглися римські будови (Нім, Арль, Оранж та ін.), як у пейзажі, коли ви їдете безлюдною бічною дорогою між виноградниками й оливковими садами, опроміненими зверху синім небом, а знизу божественним світлом, яке, здається, випромінюється не від сонця, а від землі.

Отаке ж либонь сине небо і в Тоскані чи Умбрії, але й знову інакше, а чим саме — не можу сказати. Може й добре так, бо, усвідомивши остаточно цю відміну, втратив би інтерес до пейзажу цих країв (збагнена декоративність Рів'єри зробила мене цілковито байдужим до цього мальовничого побережжя). Отак не можу сказати й про те, чим саме відмінне сине небо в Центральному масиві. Однак читач, який повірить мені на слово, що це небо треба побачити, буде винагороджений додатково неповторно гарними видовищами сходу й заходу сонця. Їх треба бачити, зійшовши у відповідний час на вершок гори. Ледачому чи зіпсованому цивілізацією туристові можна спростити цю операцію тим робом, що просто з'їхати на Пюї-де-Дом і заночувати на самому його вершку в комфортабельному готелі.

З тих речей, про які легко оповідати, розповім про псів, яких вважаю своїм власним відкриттям, і то повторним. Уперше таких псів я постеріг кілька років тому в Греції. Мова не про псів, до яких ми при звичаїлися у великоміському пейзажі, що вже втратили свою псячу натуру і перетворилися на іграшки. Їх годують вітамінними консервами, одягають у дощовики чи зимові вовняні одяги, граються з ними м'ячем і тримають у хаті, як членів родини. Чим більший з них покруч, тим дорожче цінується. Особливо багатий на цих псів Мюнхен. Ще на початку цього століття, будучи в Мюнхені, Жан Жіроду записав три прикмети цього міста: зелену воду в каналах, незугарних левів при порталах громадських будівель і песиків на таких низьких ногах, що тінь від них завжди лежить під червцем.

Пси, відкриті мною в Греції, інакші: вони на високих міцних ногах, а добре закручений у бублик хвіст свідчить, що про якусь генеалогію не може бути й мови. Проте головна їх відміна в тому, що вони ще не втратили свого первісного призначення при людях: вони виступають у функції чесних сторожів. І коли ви необачно наблизитеся десь до ріденького штахетика, звідкись може з'явитися несподівано цей сторож і ви ризикуєте відійти з ушкодженими ногами.

Таких песиків я відкрив і в Центральному масиві, але тут вони функціонують у ролі підпасичів при двоногих пастухах. Любо дивитися, як цей помічник майстерно збиває до купи овечу отару чи спрямовує її у відповідному напрямі. А ще краще видовище, коли малий пес навертає до гурту корову, якій заблаглося кудись збочити. У такому випадкові він обов'язково, зробивши своє діло, повертається до хазяїна і, крутячи хвостом та усміхаючись очима, ніби доповідає йому: от, мовляв, я такий малий, а спрямував к строці цілу дурну гору м'яса. У таких випадках мені завжди було шкода не так пса, як хазяїна, який, не здібний оцінити майже людської інтелігентности пса, байдуже йшов собі далі за коровами. А пес, не зважаючи на несправедливість, чесно робив своє діло далі.

Як у кожному доброму ділі, так і в подорожуванні можна давати поради. Ризикуючи наразитися на закид, що от, мовляв, нічого «корисного» не розповів, а вже вдається до порад, хочу подати аж дві. Перша стосуватиметься всіх, хто подорожує: якщо ви вже вибралися в подорож, то, хоч і як обмежені ваші засоби, не гребуйте познайомитися з особливостями місцевої кухні. Саме в подорожуванні я переконався, що кухня й спосіб харчування неодмінно належать до складових частин культури.

Знаю «високоідейних» людей, які на цьому місці несхвально похитають головою: мовляв, за кухню, чого доброго, можна занехати й «справу». (Це слово, яке в наших «ідейних» людей має таке велике значення, нагонить на мене якийсь містичний жах, бо вони його ніколи не пояснюють).

Але всупереч усьому я залишаюся при своєму твердженні і відразу пошлюся на авторитети. Італієць Гвідо Пйовене, об'їздивши Італію, написав книжку «Подорож по Італії», в якій, говорячи про те чи те місто або край, обов'язково розповідає про особливості місцевої кухні, і з його розповідей переконливо виходить, що від способу харчування залежить характер людности, те, що відрізняє падуанця від веронця чи фльорентійця. Тож коли вас хтось буде запевняти, що їжа справа другорядна, знайте, що ця людина (сама чи належить до такої нації взагалі) — не засвоїла окцидентальної культури, яку Захід здобув від римлян.

Саме з тих, хто твердить, ніби кухня річ другорядна, що треба жити високими ідеями, зневажаючи їжу, походять держиморди, кровопивці й диктатори. І тут пошлюся ще на один авторитет: на Жана Кокто. Бажаючи якось сказати добре слово про Колетт, він висловив такий афоризм: «На відміну від диктаторів, які запевняють, що вони вегетаріанці, а живляться людською кров'ю, вона любила добру кухню».

Отож як доведеться вам подорожувати по Центральному масиву, не злегковажте нагоди спробувати баранчика, приготованого по-овєрньськи. І як потім будете у Фльоренції, пошукайте в одному з

ресторанчиків навколо палящої Пітті баранину по-фльорентійськи. Це дуже корисно вплине на поглиблення вашого сприймання окцедентальної культури як дуже багатогранної.

З цієї подорожі запам'ятався мені один обід у Горж дю Тарн (тобто в каньйоні ріки Тарн). На гарно затіненій терасі, яка звисає над проваллям, нам подали стільки їжі, що ми споживали її мало не три години і на закінчення з подивом ствердили дві речі: що ми здолали все з'їсти і що це коштувало нам лише по десять франків на особу. Вельми приємнювало нам подолання такої кількості їстівного бургундського «шаблі», яке раджу всім, хто подорожує по Франції (мене вперше напутив на нього д-р Кирило Митрович).

Проте, коли навіть подеколи трапляється й такий довготривалий обід, лишається ще час на інші корисні речі. У Центральному масиві цей час найдоцільніше витратити на дві речі, які взаємно себе доповнюють: переїздом від одного міста до іншого милуватися краєвидами, а в містах, які там переважно невеликі (а то й у малих селах) оглядати зразки романського церковного мистецтва. Їх, до речі, у Франції стільки, що з самого Центрального масиву вистачило б прикрасити всю Європу на схід від Райну.

Щоб назвати тільки дещо, подаю кілька прикладів. У Орсівалі ми бачили романську мадонну 12 в. (взагалі їх там багато, називаю лише цю одну тому, що вона репродукована тут на окремій вкладці). Це дуже типове зображення Божої Матері для свого часу: вона сидить на троні, з непропорційно великим обличчям і кінцівками, особливо руками, у яких вона просто перед собою тримає малого Христа. Він теж подібної будови, з не подитячому серйозним обличчям.

У Іссуарі винятково гарний зразок романської церкви, суцільно розмальованої в середині. З надзвичайними капітелями, про які мова буде далі.

У згадуваному вже Пюї — романська катедрa й церква св. Михайла (див. вкладку), що обидві відрізняються від інших особливо великим впливом орієнтального будівництва, так що одні двері в св. Михайла мимоволі нагадують найбільшу святиню в мечеті Кордови (Міграб).

У Конках — унікальний тимпан над головним порталом, навіть близько подібного якому мені не доводилося бачити ніде. У цій різноманітності особлива принада романської архітектури в Центральному масиві. Тут не було одного домінуючого центру, який силою свого впливу визначив би всі навколишні будови, як це сталося у так само ж багатій на романське мистецтво Бургундії, де колись могутня чернеча держава Ключні з монументальними будовами визначила романську архітектуру всього краю. У Центральному масиві такого центру не було, і хоч тут також є спільні регіональні прикмети, кожна будова має щось особливо своє. Надзвичайна своїми

пропорціями Нотр-Дам дю Пор у Клермон-Феррані. І чудовими капітелями. Про останні хочеться розповісти окремо.

Я в захопленні від романських капітелів і залюбки використовую кожну нагоду вивчати їх. Звичайно романська капітель має форму утятої піраміди, посадженої на колону догори основою. Усі чотири її грані можуть бути зовсім голі від прикрас. Досить часто вони оздоблені фантастично різьбленим рослинним чи тваринним орнаментом. Але найчудовніші ті, що на них зображені цілі сюжетні оповідання (переважно з св. Письма). Подив викликає уміння на такій малій площі розповісти якусь біблійну історію з усіми подробицями й багатьма деталями, кожний з яких має свою розповідну функцію. Спробую тут коротко розтлумачити ті дві капітелі, що при статті репродуковані.

Верхня, з Клермон-Феррану, оповідає про вигнання Адама з раю. Посередині стоїть Адам. Йому по праву руку — Бог, що в правіці тримає св. Письмо, а лівою відштовхує від себе Адама. По ліву руку Адамові — янгол, що тягне його з раю за бороду. Найзосередженіший на своєму ділі Адам: правою рукою він стискає якийсь райський лопух, прикриваючи ним свою наготу; лівою тягне за волосся спричинницю нещастя Єву. Але цього йому здається мало, і він ще копає її ногою. Єва ж, упавши з розпачу на коліна, рве й сама на собі волосся.

На капітелі внизу (з Іссуару) зображена Тайна вечерея. Різьбар тут знайшов справді геніяльну розв'язку, щоб на капітелі відтворити стіл, накритий обрусом, з хлібом і вином, а за столом розмістити Христа й усіх апостолів. На репродукованому боці бачимо улюбленого наймолодшого апостола Івана, що припав до Христа, по другу руку від Христа апостол Петро, далі за ним — Юда, якого пізнати з того, що він не має на голові святої мисочки. На колоні поблизу зображення апостолів, що сплять у Гетсиманському саду. І велика кількість інших.

З цих двох прикладів читач може собі уявити, скільки такого може бути розповіджено на десятках колон в одній церкві. І з яким надхненням! Камінь цербиться й вивірюється, але не гасне світло втіленого в ньому надхнення, бо різьбар почував себе покликаним до цього діла від Бога. Наївність уявлення про світ втілюється в пропорціях (чи, власне, в диспропорціях) композиції й окремих постатей і надає цілості своєрідної лагідності. Готика аскетичніша й суворіша, а поготичні церковні стилі мають дедалі більше світський характер.

Лишається мені закінчити свій нарис другою порадою, яку я пообіцяв вище, але боюся, що не зможу її належно висловити. Сама з себе вона зовсім ясна і стосується тільки діячів літератури: їм конечно треба подорожувати, щоб, бачивши, в якому великому й гарному світі вони живуть, уміти в своїх писаннях втілювати ширшу перспективу життя.

Але так абстрактно висловлена, ця порада не має в собі переконливості. І в мене напихваті є два разючі приклади, як шкодить багатом письменникам переконання, що, здобувшись на перший друкований твір, можна вже нічим не цікавитися, тільки, перемелюючи свій убогий досвід, пекти романи чи критичні есеї.

На жаль, мій перший приклад стосується письменника, який образився на мене за рецензію, надруковану в 1951 році, і від того часу невтомно трудиться над виписуванням невітських пакостей на мою адресу, вірячи певно, що вони мені допікають. Я переконаний, що моя рецензія наснажуватиме його на це діло до самої смерті, і тому не хочу додавати йому надхнення, згадуючи тут його ім'я. Щодо другого — це мій приятель, і, з людської слабости, мені не хочеться, щоб він образився. Хай мої приклади лишаться до іншої нагоди.

Увага!

Нова публікація!

Коштами Союзу українських організацій Австралії (СУОА),
за загальною редакцією

Наукового товариства ім. Т. Шевченка в Австралії

у серії «Бібліотека українознавства» Головної ради НТШ — ч. 15
появилася книга

«УКРАЇНЦІ В АВСТРАЛІЇ»

(Збірник матеріалів до історії поселення українців).

Авторами статей і нарисів є видатні працівники церковної, культурної та промислової ділянок українського життя в Австралії. У збірнику опубліковані також статті прем'єр-міністра та лідера опозиції Австралії про українських поселенців. На зміст книги складаються нариси про українські церкви, українське громадське та культурне життя і про українське друковане слово.

Книга великого формату і багатоілюстрована, має 862 сторінки. Ціна — 10,— австралійських доларів.

Замовлення і гроші надсилати на адресу фінансового керівника СУОА:

Mr. T. Hewko
34 Percy St.
Newport, Vic., Australia

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

Про добу дрібного макіявеллізму і глибокого трагізму

ANDRE FONTAINE. Histoire de la guerre froide. Tome I — De la Révolution d'Octobre à la Guerre de Corée, 1917-50. Ed. Fayard, Paris 1965, 501 p.

АНДРЕ ФОНТЕН. Історія холодної війни. Том I — Від жовтєвої революції до корейської війни, 1917-50. Вид-во Фаяр, Париж 1965, 501 стор.

Сьогодні ми знаходимося безперечно в періоді передишки на світовій арені. Це — одночасно час підсумків: погляду назад на пройдене минуле й оцінка теперішніх позицій. 1967 рік буде, мабуть, нагодою для докладнішого баянсу. Кажемо, нагодою, бо вже сьогодні можна ствердити, що це не буде тріюмфальна річниця ні по одному, ні по другому боці ідеологічної прірви, яка відкрилася у світі в наслідок революції 1917 року. Рецензована книга є однією з підсумовуючих праць. Вона — панорамна картина та рельєфна оцінка цього переломового та одночасно розчаровуючого періоду.

Звідки це розчарування? Після революції можна було сподіватися ідеологічного та силового зудару двох світів і відкриття нової епохи. Сталось інакше. Великі ідеї стали пустослівним прикриттям для дуже традиційних, дуже людських (пересічно людських) амбіцій та змагань, які в своєму наслідку відкрили подвійний аспект трагедії людини: брутальне нищення людини людиною і духову порожнечу та моральну ницість її. Даймо слово авторові:

«Якщо ця історія приводить до якогось висновку, то це — висновок про скромність. Ні соціалізм, ніби науковий, ні капіталізм, ніби ліберальний, не дають готової розв'язки для проблем нашої доби. Ні той, ні той не охороняють своїх провідних осіб від помилок, невдач та злочинів. Немає змагань, які не опинилися б раніше чи пізніше перед

конечністю вибору між компромісом і загибеллю» (стор. 12).

Ця вступна заввага автора насвітлює також і його підхід до самої теми та до критеріїв його оцінки. Маємо справу з видатним публіцистом паризького щоденника «Ле Монд», який як кожний добрий публіцист є «сумлінням громадської думки», є свідком, а не тільки реєстратором окремих подій даної епохи. Для нас цікавий також не так перелік подій (що автор зробив дуже сумлінно), але й насвітлення їх, висунення їхнього значення і, очевидно, визначення української дійсності за цей період.

Цікаво знати, чому А. Фонтен починає історію «холодної війни» з 1917 року. Він же свідомий, що це окреслення народилося в 1947 році з уст американського політика та фінансиса Бернара Баруха, коли він аргументував konieczність допомоги Греції та Туреччині перед тиском з боку СРСР. Навіть дата 1946 року з промовою Черчілла у Фултонському університеті про «залізну завісу» не стала межовою датою для автора. Йому стало ясно, що післявоєнний період є тільки продовженням процесу, початку якого треба шукати зараз після закінчення першої світової війни.

Весь цей період ціхується зударом двох «велетнів» — США і сучасної Росії. Обидві сили не є несподіваними явищами в історії. Вже у 18 стол. різні автори пророкували, що новітня історія стоятиме під знаком їхніх взаємних змагань або й зудару між ними. Автор цитує сло-

ва Тієє за «Записками» Сен-Бева від 19 грудня 1847. Однак ці змагання відбуваються при участі осіб, уявна велич яких падає разом з їхнім відходом з політичної сцени. Епохи вони не створили і своїм наслідникам жадних творчих заповітів не залишили. Навпаки, вони залишили тільки темну пляму в історії даної держави і людства. Про Сталіна та Гітлера можна сказати, що вони змогли якимось дивним способом змобілізувати величезні сили на службу спотворених ідей; тому вони залишаються символами молодості епохи, яка до чогось подібного могла допустити. На противагу боці знаходимо до 1939 року тільки «дрібну, опортуністичну політику», — підкреслює автор. Катастрофа мусіла бути неминучою.

Говорячи про безсилість європейської політики 1939-40 рр., автор розглядає її під промовистим заголовком «Ще одну хвилину, кате». Період війни позначився появою сильних індивідуальностей — вольового Черчілла, децю мрійливого Рузвельта та енергійного де Голля. Але з моменту заламання міту про «німецьку непереможність» почалася чи радше знову продовжувалася дрібна макіявеллістська політика за новий перерозподіл сфер впливів. Уже перед закінченням другої світової війни всім дієвим особам було ясно, що миру не здобуто. Тоді починається новий період змагань, у якому можна спостерегти декілька героїчних моментів: оборона Греції, оборона Берліну. Цей період закінчується ударом у Кореї. На цьому й закінчується перший том.

З насвітленням цієї епохи можна погодитися. Читачеві пригадуються всі вирішальні та критичні моменти і пов'язані з цим надії та розчарування. Автор підкреслює ключове становище Польщі в політиці супроти СРСР та Німеччини перед 1939 роком і з'ясовує бездарність польської політики, які прагнули прискорити конфлікт. «У цій ділянці, — пише він, — головним винуватцем є Польща, зокрема її міністер закордонних справ полковник Бек, прив'язаний до смішної полі-

тики престижу» (стор. 101). У трагічному становищі між молотом і ковадлом Польща опинилася під час «воєнних арифметик» Сталіна та Черчілла і стала жертвою моральної вбогости цих контрагентів, хоч одночасно були й помилки з польського боку.

У насвітлення історичної ролі СРСР автор не вносить нічого нового. На Заході створився певний шаблон інтерпретувати більшовицьку жовтневу революцію, інтервенцію Антанти та постанову СРСР. Цей шаблон став бар'єром для концептування політики супроти європейського Сходу. Події в Росії 1917 року насвітлені досить поверхово, при чому не з'ясована бездарність антантської політики супроти революційних сил — російських і неросійських. Автор не присвятив жадної уваги концепції та творенню Радянського Союзу. СРСР потрактований як однородний партнер. На дальших сторінках А. Фонтен відзначає, що з вибухом другої світової війни «традиційна свята Росія» віднайшла своє правдиве обличчя (стор. 64 і 195).

Автор не використав, на жаль, усю наявну літературу, зокрема найновішу американську, де з університетських (а не офіційних) позицій насвітлено революційну дійсність у колишній Росії. Автор побіжно згадує самостійницькі прагнення України і військове, а не революційне, підбиття її Радянською Росією (стор. 36); він підкреслює, що «Петлюра був прихильником продовження війни по боці Антанти» (стор. 37) і що «уряд України був визнаний Францією та Великобританією, які акредитували при ньому дипломатичні і військові місії» (стор. 36). На жаль, ці короткі інформації не поглиблені, при чому немає посилань на відповідну літературу. Брак бібліографії є великим недоліком публікації, яка має радше енциклопедичний характер. Одночасно цей брак свідчить про те, як мало відомі навіть ті нечисленні праці про Україну, які стосуються того періоду (праці О. Шульгина, Дж. Решетаря, Дж. Армстона, В. Марку-

ся та інших). Над цим варто б замислитися, бож не вистачає сказати, що ці всі праці є в більших бібліотеках; треба ствердити, що вони не досить поширені в зацікавлених колах. Це поширення міряється кількістю рецензій та посилань. Твердимо, що справа такого поширення є також справою культурної політики, про яку таки треба дбати. Всі вищезгадані автори досі мінімально згадувані на європейському терені, бо їхні праці не надсилаються на адреси відомих рецензентів у міжнародній пресі. До того немає компетентних українських рецензентів, які чужими мовами обговорювали б видання того роду. Не краще стоїть справа з радянськими виданнями: радянські українські науковці не опублікували дослівно нічого про Україну під час революції чи на міжнародній арені в чужомовній пресі.

У праці Андре Фонтена є також згадки про Україну з приводу кризи Чехо-Словаччини, німецько-радянської війни та входу Української РСР в ОН. Ці згадки ділові і свідчать, що ширша бібліографія була б автором використана позитивно. Гідною окремої уваги є відповідь Жоржа Бонне, міністра закордонних справ Франції, на питання, поставлене в 1938 році в парламенті про важливість договору приязні між Францією і Польщею

з 1921 року. Бонне заявив тоді, що договір «важливий із застереженням на випадок, коли Росія і Польща не могли б перешкодити надто посиленому автономістичному рухові, який мав би на меті встановити самостійну українську республіку» (стор. 120). При цьому А. Фонтен посилається на таке джерело: Був'є та Гакон, «Правда про 1939 рік», Едісйон сосьяль, Париж, 1953.

Перший том «Історії холодної війни» пригадує нам все те, що відоме чи невідоме на Заході про долю України за останні десятиліття. До речі, ніхто на Заході навіть і не додумується, що «перша залізна завіса» впала між Україною і зовнішнім світом уже в двадцяті роки нашого століття і що цей факт не викликав тоді найменшої реакції на Заході. Коли ж у 1945-48 рр. впала «друга залізна завіса», вона викликала велике настороження і дала початок оборонній концепції Заходу. Чи вдасться СРСР сконсолідувати цю свою нову межу або чи дійде до якоїсь загальноєвропейської лібералізації, це могло б бути темою не так другого, як радше третього тому рецензованої праці.

З усвідомлення краху «революції 1917 року» та краху холодної війни могла б народитися потреба ідейно й політично переформувати всю Європу — від Атлантику до Уралу.

Кирило МИТРОВИЧ

«Вершники» Юрія Яновського сербською мовою

ЈУРИЈ ЈАНОВСКИ, Ко њ а н и ц и, Београд, 1965.

У сербській серії «Мала книга», що друкує в кишеньковому форматі твори світової літератури, появилися переклад «Вершників» Ю. Яновського, скільки нам відомо, досі на сербську було перекладано тільки «Фата моргана» Коцобинського, вибір з І. Франка (з російського перекладу), «Захар Беркут» та одна повість М. Стельмаха. Коли усвідомити, скільки наших творів уже вийшли іншими слов'ян-

ськими мовами, то здамо собі справу, як багато ще треба зробити, щоб сербо-хорватський читач мав якусь уяву про нашу літературу. Тому треба шире вітати працю д-ра Стояна Суботіна, який з власної ініціативи здійснив переклад і написав стислу післямову, в якій показав не абияку обізнаність у питаннях, що стосуються нашої літератури 1920-их років. Д-ра Суботіна не зобов'язують жодні «табу», які ще донині

гальмують в УРСР нормальні літературознавчі дослідження з цього періоду нашої літератури. Тому він відкрито говорить про видатну роль Миколи Хвильового в літературному процесі 1920-их років, який поруч П. Тичини та М. Рильського являв собою, на його думку, найвидатнішу постать того часу.

Обговорюючи співпрацю Ю. Яновського з різними літературними угрупованнями (від футуристів до Вапліте), С. Суботін зупиняється на співпраці Яновського з О. Довженком, що відбилася в деяких його творах (спільні мистецькі прийоми в «Звенигорі», «Землі» та «Рейді»). Згадуючи гострі напади критики на роман Яновського «Майстер корабля», автор зауважує, що цей твір лишився й надалі видатним мистецьким досягненням свого часу; можна тільки шкодувати, що авторів не було дано розвинути його нові форми, удосконалити їх і тим самим забезпечити їм право громадянства в літературі.

У дальшому Стоян Суботін знайомить сербського читача з романом «Чотири шаблі», в якому Яновський поспробував дати «свою оригінальну візію громадянської війни на Україні». Автор вважає «Вершники» з мистецького боку найвидатнішим і кращим твором Ю. Яновського, написаним особливим стилем, що спирається на найкращі традиції української літератури. Він тієї думки, що роман перегукується з «Чотирма шаблями» і є своєрідною відповіддю на те, куди поділися герої цього твору. Щоб переконати сербського читача, що цей твір і його автор витримують будь-яке порівняння з чужою літературою, він цитує з передмови Арагона до його

перекладу цього твору на французьку, у якій французький автор називає Яновського «першорядним у родині європейських письменників». Стоян Суботін не забув згадати труднощі, що спіткали Ю. Яновського після другої світової війни, коли офіційна критика гостро накинулася на його роман «Жива вода», в якому він прославив невмирущість української людини, її любов до рідного, зруйнованого краю, що його вона з запалом почала відбудовувати. Автор, якому закинута «націоналізм», мусів переробити роман і видав його в куди слабшому варіанті під назвою «Мир».

Стоян Суботін вважає Ю. Яновського типовим репрезентантом української радянської літератури, в його сумнівах, шуканнях, пориваннях (і трагічній долі) слід бачити образ всієї української радянської літератури.

Культурні зв'язки України з південнослов'янськими народами сягають глибоко в віки. Вистачає згадати діяльність Емануїла Козачинського у 18 ст. в Восводіні, впливи українських письменників 19 ст. на сербських, хорватських та словінських авторів. Можна тільки пожалувати, що наша українська меншина в Югославії не видала кілька людей, які, знаючи мови й маючи доступ до відповідної літератури, могли б працювати для збагачення і власної культури і того народу, серед якого живуть. Але ніколи не запізно це все надолужити. Хай праця д-ра Стояна Суботіна (видатного літературознавця-славіста у Београдському університеті) стане тут добрим прикладом для наших філологів з Нового Саду, Загребу чи Београда.

А. Г. Г.

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

Мова української преси

(Закінчення)

Фонетика і правопис

Мова української преси часто відступає і від деяких правил фонетики і правопису, тобто порушуються основні закони фонетики і правила правопису.

1. Так, в галузі фонетики впадають в очі такі разючі факти, як:

а) Порушення закону чергування о, е з і: «Цей проект розходиться з іншим задумом деяких громадських кол» (НЛ, 1965, ч. 16 стор. 67). Треба: «кіл», як і: кінь, стіл, гір та ін. «Поки йшло приготування до лету „Джеміні 5” і провадився той лет» (С, 1965, ч. 161). Треба: «літ», бо закритий склад. Так само: «відлет з леговища» (С, 1965, ч. 173), а треба: «відліт». «В селі були жінки чарівниці, що відбирали молоко від чужих корів» (ВГ, 13) Треба: «від чужих корів». Але, навпаки, треба: народ, престол, а не: нарід, престіл: «Нарід разом з кліриками співав» (Сол. 245), «престіл» (там же, 99).

б) Порушення закону асиміляції голосних звуків: «На Херсонщині випікають колачі» (С, 1965, ч. 168). Треба: «випікають калачи».

в) Порушення закону асиміляції приголосних звуків: «Чому це так сталося, ми низче про це розкажемо» (ЖЦ, 1965, ч. 26, стор. 5). Треба: «нижче».

г) Порушення закону розвою нових приголосних звуків: «Він (Прометей) подарував огонь людям» (НШ, 18). Треба: «вогонь».

2. У галузі правопису можна спостерігати досить численні порушення правописних правил, як:

а) Написання слів різний, різниця з ж зам. з: «Ріжниця, сказати б, у самому первопринципі» (ЖЦ, 1965, ч. 26, стор. 25). Треба: «різниця». «З різних причин» (НК, 1965, ч. 21). Треба: «з різних причин».

б) Неправильне написання імен-

ників середнього роду з подвоєною приголосною: «політичне підложжа» (Ч, 243). Треба: «підложжя».

в) Написання слів прийняти, прийняття, зайняти без й: Головна управа прийняла до відома» (С, 1966, ч. 11). Треба: «прийняла». «В Римі відбулося спільне прийняття для вищого духовенства різного віровизнання» (УПС, 1965, ч. 11-12, стор. 20). Треба: «спільне прийняття». «Заняла належне місце» (УІ, 1965, ч. 1-2, стор. 22). Треба: «зайняла».

г) Сплутування написання твердих і м'яких прикметників: «Мова — природня прикмета людини» (НЛ, 1965, ч. 14, стор. 57). Треба: «природна прикмета». «Природня чеснота не дає повного задоволення людині» (УПК, 1966, стор. 87). Треба: «природна чеснота». «Сумний досвід із східними християнами» (Ч, 387). Треба: «із східними християнами».

г) Неправильний правопис числівників: «Міліони людей» (ЖЦ, 1965, ч. 26, стор. 8). Треба: «мільйони людей».

д) Неправильний правопис сполучника щоб: «Елементарний принцип мудрости вказує, що треба робити, щоби ввіблити чорний колір» (ЖЦ, 1965, ч. 27, стор. 21). Треба: «щоб». «... немає людини, щоби родилася без гріха» (там же, 6). Треба: «щоб родилася». «Щоби якслід зрозуміти ролю церковних сестрицтв... треба...» (УПС, 1965, ч. 11-12, стор. 23). Треба: «Щоб якслід зрозуміти...»

е) Неправильний правопис прийменників — складних і простих у сполученні з іменниками: «... найнещасливіші зпоміж людей» (ЖЦ, 1965, ч. 20, стор. 20). Треба: «з-поміж». «Воно (світло) з'явилося звичайно в осені коло цвинтаря» (ВГ, 15). Треба: «восени коло цвинтаря». «Вполовині травня ц. р.» (ЖЦ, 1965, ч. 26, стор. 22). Треба: «В половині травня».

е) Неправильний правопис частки не: «Живуть незле, бо всі працюють» (ВС, 1965, ч. 40). Треба: «не зле». «Невдалася висадка кубинських патріотів» (С, 1965, ч. 169). Треба: «Не вдалася висадка...»

ж) Порушення правописного правила «дев'ятки»: «Автор з'ясовує суть і універсальний престиж папства» (О, 1965, ч. 2, стор. 37). Треба: «престиж».

з) Неправильне написання прикметникових географічних назв: «Канадійські українці» (ВС, 1965, ч. 38). Треба: «Канадські українці».

и) Неправильне написання власних імен: «Нагло упокоївся в Возі... Александер Гороховський» (С, 1966, ч. 11). Треба: «Олександр Гороховський».

і) Неправильне написання прізвищ: «За інформаціями можна звертатись до Ярослава Заварихин» (ВС, 1965, ч. 37). Треба: «до Ярослава Заварихина».

ї) Написання в чужих словах ле зам, л е: «Подорож папської делегації на Русь до Кисва» (Ч, 391). Треба: «легатії».

Морфологія

Наші спостереження над формами слів дають нам матеріал для відповідних виправлень майже в кожному розділі граматики: іменників, прикметників, числівників, займенників, дієслів, прислівників, сполучників, прийменників.

1. У розділі іменників ми помітили такі відступи від граматичних норм:

а) Недотримання принципів числа: «Закуповуючи такі величезні кількості пшениці й муки, Советський Союз...» (С, 1965, ч. 172). Треба: «таку величезну кількість», бо це слово вживається тільки в однині.¹⁾

б) Відрубність загальноприйнятої форми «ультиматум»: «Комуністичний Китай передав індійському амбасадорові „ультимат“» (С, 1965, ч. 173). Треба: «ультиматум».

¹⁾ Див. А. Коваль. Культура української мови, 89-90.

в) Неправильний відмінок: «Тавтологічні епітети називають таку прикмету, яка вже включена в іменнику» (ЗК, 143). Треба: «яка вже включена в іменник» або краще було б замінити дієслово: «яка вже міститься в іменнику».

г) Неправильне закінчення родового відмінку а зам. у: «Не виконали постанов Товариського Статута» (НК, 1965, ч. 21). Треба: «Статуту», як: університету, акту тощо. «Мета товариства була виложена в шістьох точках статута» (НШ, 161). Треба: «...була викладена в шістьох пунктах статуту». «Молитва Малого Входу» (Сол. 243). Треба: «Малого Входу».

г) Відмінювання невідмінюваних слів: «Все це були сольові точки, крім... скрипкового трія» (С, 1965, ч. 164). Треба: «скрипкового тріо», бо це останнє слово не відмінюється.

д) Неправильне вживання суфікса -ова- зам. -ува-: «На устаткування цього монастиря наша Церква вислала скромний дарунок» (У-ПС, 1965, ч. 9). Треба: «На устаткування». «Громада посилала все кілька жінок до пакування до Нью-Йорку» (С, 1965, ч. 162). Треба: «до пакування». «З'їзд має розглянути й зайнятися справою заснування Пресової Служби» (ВС, 1965, ч. 36). Треба: «справою заснування».

В наведених прикладах в дієслівних іменниках вжито дієприкметниковий суфікс -ова-, тоді як треба вжити дієслівний суфікс -ува- (годувати, годування, годований; малювати, малювання, мальований та ін.).

2. У розділі прикметників спостерегаємо:

а) Неправильні суфіксальні творення: «Спроби показати Шевченка представником якоїсь філософічної системи... були вже раніше» (ТШ, 27). Треба: «якоїсь філософської системи». «Виконним органом є Церковне Управління» (УПС, 1965, ч. 9). Треба: «Виконавчим органом е...» «Його вбили кількома револьверними стрілами» (С, 1965, ч. 164). Треба: «револьверними пострілами». «Обдарували спасену людину ласками» (ЖЦ, 1965, ч. 27, стор. 20).

Треба: «спасенну людину». «Теністи здобули дружинову першість» (С, 1965, ч. 161). Треба: «здобули дружинну першість». «Звичай антифонального співу» (Сол. 223). Треба: «антифонного співу».

б) Неправильне закінчення в присвійних прикметниках з суфіксом -ів: «Петровий Престіл виявив готовість піти на всі поступки» (О, 1964, ч. 3). Треба: «Петрів Престол» або «Престол св. Петра».

в) Вживання невідповідних форм порівняльного ступеня: «Довшою прощальною промовою прощав інж. В. Коссара сенатор П. Юзик» (ВС, 1965, ч. 38). Треба: «Довгою промовою». «Дві довші розмови... мали на меті зламати єпископа Теодора» (ЗК, 399). Треба: «Дві довгі розмови». Форма типу «довший» — це форма порівняльного ступення. У фразі немає ніякого порівняння, треба вживати звичайної форми прикметника «довгий», «довгі».

3. У розділі числівників помітне:

а) Неправильне вживання форми числівника після прийменника біля (близько): «Два роки тому біля двадцять українських студентів... заснували студентську громаду» (ВС, 1965, ч. 38). Треба: «близько двадцяти студентів».

б) Неправильне вживання форми іменника після числівника чотири: «Всього 54 комуністів на два з половиною мільйони домініканців» (С, 1965, ч. 169). Треба: «54 комуністи». Існує правило, що коли велике число має вкінці 2, 3, 4, то треба писати й говорити так, щоб іменник мав таку саму форму називного множини, як і при 2, 3, 4: «Двісті тридцять два робітники», «Сімдесят три долари», «Тридцять чотири особи».

4. У розділі займенників спостерігаємо такі відступи від норм мови, як:

а) Вживання неправильної форми орудного відмінку множини означального займенника ввесь: «... і буду змушений проголошувати їх всіми мені доступними способами» (ВС, 1965, ч. 40). Треба: «всіма способами». «Всіми силами» (С, 1965, ч. 170). Треба: «всіма силами». «Ми

мусимо всіми нашими силами намагатися привести їх назад» (ЖІІ, 1965, ч. 26, стор. 13). Треба: «всіма силами». Форма «всіма» — це форма колишньої двоїни, і вона, як відповідна духові української мови, зберігається і тепер у літературній мові.

б) Неправильне вживання займенника це зам. те в складних реченнях: «Це, що дійсно заслугоує на назву „роз'єднання“, відноситься (стосується — П. К.) до роз'єднання в самих основах істоти даної нації» (НЛ, 1965, ч. 16, стор. 4). Треба: «Те, що дійсно заслугоує на назву... стосується до...»

5. У розділі дієслів помітні такі неправильні вживання форм:

а) Неправильні закінчення дієвідмін: «... вони бачуть, що...» (ВС, 1965, ч. 36). Треба: «вони бачать, що...»

б) На ґрунті неправильного розуміння ознаки І і II дієвідміни в пресі часто трапляється неправильна суфіксація дієслів, тобто вживання не тих суфіксованих форм дієслів, яких потрібно вжити: «... страйки спричинюють не лише втрату годин праці, але й...» (Ш, 1965, ч. 48). Треба: «спричиняють» від «спричиняти», а не від «спричинювати», бо такої форми немає.

Інші дієслівні форми, яких немає в літературній мові: визначувати, запевнювати, закидувати, відображувати, призначувати, зазначувати, задушувати, спинювати, виставлювати: «Доба крамниці... досі всеціло визначувала характер»... (С, 1965, ч. 173). Треба: визначала характер». «Козак заходився запевнювати нас, що... (Суч. 1965, ч. 8, стор. 52). Треба: «запевняти». «Грушевський правильно оцінює цю справу, коли закидає козацькій старшині, що вона...» (ЗК, 330). Треба: «коли закидає...» «... в поезії він (Мосендз) намагався відображувати ті мотиви, які були найбільшчими його почуванням» (О, 1964, ч. 3). Треба: «відображати». «Патріярх... буде... призначувати для українського народу спископів (там же). Треба: «буде призначати». «При кінці своєї статті автор

зазначає, що...» (ДНТШ, CLXVI, 14). Треба: «автор зазначає». «Можна собі уявити жаль і розпуку у жінки, що не могла плачеш-сльозами облегшити свого горя, а тільки задушувала його в грудях» (О, 1964, ч. 2). Треба: «душила його в грудях», бо немає форми «задушувати». «...вони (проблеми) спиноють... нашу працю в шкільній діяльності» (ВС, 1965, ч. 36). Треба: «спиняють нашу працю». «Не можна присилати творів (на виставку), які були виставлювані» (С, 1965, ч. 159). Треба: «які вже виставлялися».

Навпаки, де треба вжити форми з -ува-, вживається з -а-: «Пих кілька сугестій для конференції супроводжуються щирими побажаннями» (С, 1965, ч. 173). Треба: «супроводжуються щирими побажаннями», від «супроводжуватися», а не «супровожатися».

в) Вживання форми майбутнього часу в значенні теперішнього: «З уст митрополита паде перше слово подяки» (УПС, 1965, ч. 11-12, стор. 13). Треба: «падає перше слово подяки». «На цьому кінчиться перелік англосмовної шевченкіяни» (О, 1964, ч. 3). Треба: «На цьому кінчається перелік...» «Дорошенко кінчить свою статтю словами...» (там же). Треба: «кінчає свою статтю». «Молитва кінчиться відкликом до Божої могутності» (Сол. 233). Треба: «кінчається відкликом».

г) Вживання невживаних в українській мові форм дієприкметників: «...писанки Воскреслого Спасителя» (ЖЦП, 1965, ч. 26, стор. 22). Треба: «воскреслого Спасителя». «Прилягаюче населення грецьких колоній» (Ч, 24). Треба: «прилегле населення». «Два слідуочі прохання — це молитва за церковну ієрархію» (Сол. 208). Треба: «Два дальші прохання».

6. В розділі прислівників спостерігаємо неправильне їх побудування: «Ніхто у вечір не приходив» (ВГ, 14). Треба: «Ніхто приходив не приходив». «Страх і самообвинувачення відбивались відгомонам так голосним, що...» (К, 3). Треба: «таким голосним».

7. У розділі сполучників помітне вживання сполучника та, де треба і: «Модерна хата... виглядає як вілла та дає всяку можливу вигоду» (ЗК, 153). Треба: «виглядає як вілла і дає всяку можливу вигоду». «Яків Головацький закінчив першу частину свого словника та надіслав її Академії Наук до Петербургу» (НК, 1965, ч. 21). Треба: «і надіслав її Академії Наук...» Сполучник та з'єднує переважно іменники, а сполучник і — дієслова. В літературі, в стилях, що відбивають усно-розповідну народну мову, вживається та для з'єднання також і дієслів.¹⁾

8. У розділі прийменників спостерігаємо такі відступи від літературних норм:

а) Неправильне вживання прийменника зі: «Астронавти полетять (до Атен) зі своїми дружинами» (С, 1965, ч. 169). Треба «з своїми дружинами». «Кожний має право робити зі своїми грішми те, що йому подобається» (ВС, 1965, ч. 36). Треба: «з своїми грішми те, що...» «Горне сідалище походить... зі синагогальної практики» (Сол. 259). Треба: «походить із синагогальної...»

б) Неправильний прийменник при слові «радіо»: «Туніський президент... з'ясував в радіо причини бойкотування (бойкоту — П. К.)» (С, 1965, ч. 170). Треба: «з'ясував через радіо». В літературній мові правильно вживаними є форми: «через радіо» і «на телевізії».

Синтакса і пунктуація

І. У мові української преси особливо увагу звертає неправильна побудова деяких речень, невідповідних форм членів речення тощо.

а) Підмет, як відомо, може бути простий і складений.

1) Простий підмет характеризується тим, що він може бути граматично не висловленим, а тільки особовою формою дієслова-присудка. В мові української преси така форма речення з пропущеним підметом дуже поширена. Але не слід нею

¹⁾ Див. також Ю. Шерех, Нарис, 103.

надуживати. Звичайно, речення будеться так, що якась перша фраза в тексті будеться з підметом, висловленим іменником, а вже дальші фрази вживаються з підметом, висловленим особовим займенником, який так і зветься від того, що вживається замість імені (іменника). Але незручно взагалі починати текст без підмета, хоч на нього і вказує особова форма дієслова-присудка. Ось приклади такого надуживання, надмірного пропуску підмета: «Ірина Падох „З малого росте велике” починає: „Хочу в дійсності звернути увагу батьків і молоді на вагу курсів модерних танків”» (С, 1966, ч. 11). Треба: «Я хочу в дійсності звернути увагу...» «Що називаємо елегантністю?» (ВС, 1965, ч. 36). Треба: «Що ми називаємо елегантністю?» Ось зразок правильної будови речення: «Всі ми хочемо, щоб наша молодь перебувала якнайбільше в своїм середовищі» (С, 1966, ч. 11).

2) Складений підмет, що складається з числівника та іменника, в мові української преси набирає іноді неправильної форми родового замість називного: «В департаменті німецької і російської мови викладає двох українців» (ВС, 1965, ч. 38). Треба: «викладають два українці». Ю. Шерех у своїм «Нарисі» наводить подібний приклад з Воробкевича: «Вслід за ним їхало двох молодих турків». Шерех твердить, що така форма в літературній мові «неприпустенна».¹⁾

б) Складений присудок часто заневищується непотрібним вживанням зв'язки бути в теперішньому часі («є»). Як відомо, частка «є» в теперішньому часі пропускається, але українська преса буквально кохається в цьому «є»: «Але не всі втрати є від нас незалежні» (С, 1965, ч. 112). Треба: «не всі втрати від нас незалежні». «Конгрес не може закінчити сесію... бо ще є не вирішена доля численних законопроектів» (С, 1965, ч. 159). Треба: «бо ще не вирішена доля...» «Загрожені (від урагану) є північна Флоріда,

Техас і Луїзіяна» (С, 1965, ч. 167). Треба: «загрожені північна Флоріда, Техас і Луїзіяна» або «є під загрозою» в останнім випадку «є» із зв'язки стає дієсловом-присудком). «Матеріальні втрати (від урагану) є великі» (С, 1965, ч. 169). Треба: «втрати великі». «Договір Москви з Північною Кореєю є звернений у першу чергу проти червоного Китаю» (ВС, 1965, ч. 36). Треба: «звернений проти...» «Всякі демонстрації в місті є заборонені» (ВС, 1965, ч. 36). Треба: «всякі демонстрації в місті заборонені». «Населення Канади є засипане лютючками й відозвами кандидатів до парламенту» (ВС, 1965, ч. 45). «Кожна мета є зумовлена тим, хто мету встановив» (УПК, 1965, стор. 122). Треба: «засипане», «зумовлена» без «є».

Відсутність дієслова-зв'язки (так звана нулева зв'язка) вказує на теперішній час дійсного способу. В науковому, публіцистичному і діловому стилях може вживатися «є», але тільки з орудним відмінком, особливо в реченнях з препозитивним присудком (присудок перед підметом): «Нашим головним завданням є якнайкраще виконати програму».

в) Трапляються випадки незгодження присудка з підметом: «В панахидах і похоронах взяли участь велике число місцевих... громадян» (С, 1965, ч. 168). Треба: «взяло участь велике число громадян».

До цього треба додати таке зауваження. Присудок-дієслово вживається в однині, коли підмет означає збірне поняття і має кількісне значення: «Більшість голосувала». Так само присудок має форму однини, коли до складу підмета, крім збірного іменника, входить іменник у множині: «Кілька відер води бухнуло на вогонь» (М. Коцюбинський). Але в назвах живих істот присудок буває в однині і множині: «Кілька парубків скочило до танцю, потягли за сорок дівчат» (М. Коцюбинський).¹⁾

¹⁾ Ю. Шерех. Нарис, 82.

¹⁾ Див. А. Коваль, Культура української мови, 106-109.

г) Помітні випадки неправильно-го керування: «Трійливий газ хло-рини може спричинити смерть де-сяток тисяч людей» (С, 1965, ч. 172). Треба: «десяткові тисяч» або «де-сяткам тисяч». «В організаційній частині присутні вислухали звітів уступаючих референтів» (ВС, 1965, ч. 38). Треба: «вислухали звіти». «Фінансова референтура, щоб за-ощадити зайвих видатків, звертаєть-ся...» (НК, 1965, ч. 21). Треба: «зай-ві видатки». «Червоний Китай хоче місце в Раді Безпеки» (ВС, 1965, ч.37). Треба: «хоче місця». «Около дві тисячі осіб взяло участь у свят-куваннях» (ВС, 1965, ч. 36). Треба: «Влизько двох тисяч осіб взяли участь...»

г) Вживання прийменників з імен-никами в називному відмінку, тоді як прийменники служать для син-таксичного керування лише непря-мими відмінками. Тому з називним відмінком прийменники не вжива-ються. Особливо часто траплять-ся випадки з прийменником понад у називному відмінку: «З причин великої горячі за один тиждень вмерло понад 150 осіб» (НК, 1965, ч. 21). Треба: «Через велику спе-ку померло більше як 150 осіб». «Понад сто тисяч осіб втекли зі своїх домів» (С, 1965, ч. 168). Треба: «Більше як сто тисяч осіб». При-йменник понад вживається із знахідним і орудним відмінками: «Понад Дніпром ходить» і «Він ді-стає понад 200 доларів тижнево».²⁾

д) Недотримання принципу вжи-вання відокремлених членів рече-ня і непотрібна заміна речень з прикладкою складнопідрядними реченнями: «Конференція призначена для всіх, що зацікавлені справами раціоналістики» (С, 1965, ч. 172). Тре-ба: «призначена для всіх, зацікав-лених справами...» «Частина Нью-Орлеану має терен, що є нищий від рівня моря» (С, 1965, ч. 168). Треба: «терен, нижчий від рівня моря». Але активний дієприкметник не може бути відокремленим членом: «А сам

оттавський театр служить лише не-значній частині канадійців, живу-чих в Оттаві» (ВС, 1965, ч. 37). Тре-ба: «канадійців, що живуть в Оттаві».

е) Неправильне вживання дієпри-слівникових зворотів: «Маючи на увазі нашу шкільну молодь, шкіль-на проблема є найважливіша» (ВС, 1965, ч. 36). Хто має на увазі шкіль-ну молодь — ми чи шкільна про-блема? Треба: «Коли мати на увазі шкільну молодь, то шкільна про-блема найважливіша». «Приймаючи навіть можливість перебільшення у Геродота, то все таки розміри впли-ву грецьких колоній сягали далеко» (Ч, 25). Треба: «Коли прийняти навіть можливість перебільшення у Геродота, то все таки...» «Чита-ючи такі думки, родиться питання» (ВС, 1965, ч. 36). Треба: «Коли чи-таєш такі думки, виникає питання». «Про всезростаючу байдужість ук-раїнської молоді до офіційної кому-ністичної пропаганди інформує ор-ган комсомолу» (УПС, 1965, ч. 9). Треба: «Про байдужість україн-ської молоді, що дедалі зростає, ін-формує орган...»

е) Трапляються помилки і в по-будові складнопідрядних речень: «Домініканські повстанці... погоди-лися на те, щоб зорганізований тим-часовий уряд» (С, 1965, ч. 162). Тре-ба: «погодилися зорганізувати тим-часовий уряд». «Колишній прези-дент пише про це в другому томі своїх спогадів, які називалися «Ро-ки в Білому Домі» (С, 1965, ч. 169). Треба: «які називаються». Тут діє-слово в головному і підрядному ре-ченнях «пише», «називаються» му-сять погоджуватися в часі. «Така інтерпретація головства Церкви бу-ла підкреслювана ще більше тому, бо одна подія на заході викликува-ла (викликала — П. К.) тоді здене-рування в Візантії» (Ч, 147). Треба: «...ще більше тому, що...»

ж) Інші помилки в побудованні речень: «Морські хвилі при узбе-режжі в деяких місцях були високі від 6-х до 12-х стіп» (С, 1965, ч. 168). Треба: «були заввишки від...» «У Норвегії йдуть... вибори, але під-рахування голосів в усіх оселях,

²⁾ М. Івченко, Сучасна українська літературна мова, К. 1962, стор. 431.

розсіяних на території довгій на 1000 миль дуже складне» (С, 1965, ч. 170). Треба: «на території завдовжки (довжиною) в 1000 миль». «Папа... мав залишитись ночувати з 4-го на 5-й жовтня» (С, 1965, ч. 173). Треба: «з 4-го на 5-те жовтня».

Дуже кумедно й нелогічно побудовані такі фрази: «Господь дав нашим дітям батьків, які всі ці справи (виховання) повинні знати» (С, 1965, ч. 165). Як це дав батьків? Можна сказати «дав дітей», але не можна «дав батьків». Хіба діти вже існували, а потім появились батьки? Треба звичайно: «Наші діти мають батьків, які повинні...» «Наш знаменитий приятель, ім'я якого не важне, каже так» (ВС, 1965, ч. 40). Треба: «імени якого не називаю», а то виходить, що його ім'я не має значення, знецінюється.

з) Нарешті, подамо кілька прикладів незграбних, покалічених, надто розтягнутих фраз, де затемнюється основна думка: «Відбулися вибори в місті Нью-Йорку, в яких кандидували на кандидата на посади аж 4 демократичні політики» (С, 1965, ч. 170). Треба: «Відбулися вибори в місті Нью-Йорку кандидата на посади (на голову — П. К.)». «В опінії пресових коментаторів... втерлося переконання, що...» (С, 1965, ч. 172). Можна значно простіше: «Пресові коментатори переконані, що...» «У Тант, зупинившись у Лондоні для переведення наради з британським міністром... заявив...» (С, 1965, ч. 173). Треба: «зупинившись у Лондоні для наради з...» «На прийомі були присутні визначні та чужинські вчені» (НК, 1965, ч. 21). Неясна думка, кого треба розуміти під «визначними» вченими; якщо українських учених, тоді треба так побудувати фразу: «визначні українські та чужинські вчені». «Пані дому показує нам свою хату, яка гарно і привітно влаштована та показує інші кімнати, які тримає для відпочинку дітей» (НК, 1965, ч. 21). Треба розбити на два речення: «Пані дому показує нам свою хату, гарно і привітно влаштовану. Вона показує інші кімнати, що їх тримає для ді-

тей». «І мабуть ніколи передтим і ніколи полім у Римі не були так докладно поінформовані» (УІ, 1965, ч. 1-2, стор. 27). Треба: «І, мабуть, ніколи ні перед тим, ні потім у Римі не були так докладно поінформовані». «Дотепер зібрано около 32 тисячі, а з тим, що остало з датків на пам'ятник, є в касі около 62 тисячі доларів» (ВС, 1965, ч. 36). Треба правильно побудувати фразу так: «Досі зібрано близько 32 тисяч. А з тим, що залишилось з пожертв на пам'ятник, разом у касі є майже 62 тисячі доларів». «Уряд проголосив для всіх болівійських міст стан облоги з правом виходити на вулиці тільки від 6 до 8 годин вечером, з наказом стріляти до кожного, що появиться в інших годинах» (С, 1965, ч. 177). Цю фразу треба розбити на три окремі фрази: «Уряд проголосив для всіх болівійських міст стан облоги. На вулиці дозволено виходити тільки від 6 до 8 годин вечора. Наказано стріляти в кожного, хто появиться в інші години». «Та замість передискутувати цю проблему (культурного обміну) спокійно і з пошануванням людської гідності й чести, прихильників зустрічей нап'ятовано, як змінюхівців і зрадників, і є випадки, що старі знайомі, а навіть приятелі переходять побіч себе, немов би не знали себе» (ВС, 1965, ч. 36). Цю довгу фразу треба розбити на дві окремі фрази: «Та замість обмірковувати цю проблему спокійно і з пошаною до людської гідності, прихильників таких зустрічей названо змінюхівцями і зрадниками. Трапляються випадки, що старі знайомі і навіть приятелі проходять, немов би не знають один одного». Або ще одна незграбна фраза: «Не може бути найменшого сумніву, що єдиною причиною, яка спонукує папу відвідати Нью-Йорку, виголосити тут заклик до умів і совісті людей, щоб вони не хапалися за зброю у вирішенні взаємних спорів, відправити Богослужбу і зараз після того вернутися до Ватикану, це виключно глибока журба за тривкість теперішнього непевного миру і бажання охоронити світ від нової во-

енної катастрофи» (С, 1965, ч. 170). Цю велику, надто ускладнену фразу можна передати значно простіше і ясніше: «Не може бути найменшого сумніву, що метою папи є відвідати Нью-Йорк, щоб звернутися з закликом до людей не братися за зброю у вирішенні спірних питань. Відправивши Богослужбу, він зараз же вернеться до Ватикану. Він турбується виключно за мир і бажає охоронити світ від нової воєнної катастрофи».

Особливо впадає в очі така величезна, надто ускладнена фраза, де затуманюється основна думка: «Союзний ансамбль „Горлиця” з Трентону-Брістолу, що працює під мистецьким проводом Д. Надраги та під протекторатом 245-362-го Відділів УНСоюзу, виступить заходами обласного організатора УНСоюзу Степана Гавриша із танцювальним пописом і концертом, головною atrakцією яких будуть танки 6-літньої Люби Ляшенко та 6-літнього Івана Вітика, які виконують „Польський козачок”, як також сольспіви й дуети сестричок Катрусі і Маріяни Сухенко, учасниць конкурсів краси стейту Пенсильвенія» (С, 1965, ч. 170). Це неможлива в літературній мові фраза; її треба розбити: «Союзний ансамбль „Горлиця” з Трентону-Брістолу, що працює під мистецьким проводом Д. Надраги та під доглядом 245-362-го Відділів УНСоюзу, виступить з танцювальною самодіяльністю і концертом. Концерт відбудеться заходами обласного організатора УНСоюзу Степана Гавриша. Головним atrakціоном їх будуть танки 6-літньої Люби Ляшенко та 6-літнього Івана Вітика. Вони виконують „Польський козачок”, а сольспіви і дуети виконують сестрички Катруся і Маріяна Сухенко, учасниці конкурсів краси штату Пенсильванія».

II. З синтаксою зв'язане і вживання розділових знаків. Це найбільш чітке місце в мові української преси. Спостерігається незнання елементарних правил розділових знаків, а це свідчить про незнання синтаксис. Мова преси буквально переповнена огріхами з галузі роз-

ділових знаків. Подамо лише кілька типових прикладів.

а) Вставні слова і речення часто не відділяються комами: «Автор на жаль не використав численної польської літератури на цю тему» (УІ, 1965, ч. 1-2, стор. 82). Треба: «Автор, на жаль, не використав...» «На щастя цей отаман не був найгірший» (там же, 59). Треба: «на щастя, цей отаман...» «Боже слово», що його за віруванням українського народу вкладає сам Бог в уста кобзарів» (НШ, 18). Треба: «„Боже слово”, що його, за віруванням українського народу, вкладає сам Бог...»

б) Відокремлені члени речення, зокрема дієприкметникові звороти, прикладки, також часто не відділяються комами: «Інакше кажучи канон не закон сам по собі...» (ЖЦ, 1965, ч. 28, стор. 25). Треба: «Інакше кажучи, канон не закон...» «Тим часом автор давши велику перевагу політичним зв'язкам збуває економічні стосунки дуже загальноковим наświetленням» (УІ, 1965, ч. 1-2, стор. 78). Треба: «Тим часом, автор, давши велику перевагу політичним зв'язкам, збуває...» «У цих стосунках козацької України до папи Інокента XI завважимо один момент гідний уваги» (там же, 26). Треба: «...один момент, гідний уваги». «Праця Райнтлінгера писана легким журналістичним стилем і є збіркою фактів» (там же, 44). Треба: «Праця Райнтлінгера, писана легким журналістичним стилем, є збіркою фактів». «Події описані в цій статті — це тільки один з маловідомих моментів нашої історії» (там же, 27). Треба: «Події, описані в цій статті, — це тільки...» «Уряд сподівається, що впродовж чотирьох років, від 1966 до 1970 року заощадить на самій бавовні» (С, 1965, ч. 170). Треба: «...що впродовж чотирьох років, від 1966 до 1970 року, заощадить...» «Прямуючи на полудне дійшли вони до моря» (Ч, 361). Треба: «Прямуючи на південь, дійшли вони до моря».

в) У складносурядних реченнях перед сполучником і також пропущається кома: «На відкриття ви-

ставки прибула численна публіка і це вказує на зацікавлення...» (С, 1966, ч. 11). Треба: «...прибула численна публіка, і це вказує...»

г) Іноді ставиться зайва кома: «Гоген тікав із Франції, шукати іншої Франції» (С, 1966, ч. 11). Треба: «Гоген тікав із Франції шукати іншої Франції», кома непотрібна, бо це додаток у формі інфінітива.

Порядок слів

Існує загальна наукова думка, що порядок слів в українській мові вільний. Проте, не можна сказати, щоб він був цілком вільний. О. Синявський говорить про «звичайний, більш поширений лад» і «менш поширений».¹⁾ Ю. Шевельов, говорячи про те, що «українська мова зовсім не знає абсолютно закріпленого порядку слів», стверджує, однак, що все ж таки існують деякі норми, наприклад, прикметник у функції присудка ставиться після іменника-підмета («Дорога пряма і одверта».)²⁾

Розрізняють два типи порядку слів: прямий і зворотний (інверсія). Це вказує на те, що в українській мові хоч порядок слів вільний, але разом з тим підлягає певним нормам.³⁾ Якщо порядок слів невдалий або хаотичний, речення не може повною мірою виконати своє завдання: воно не донесе до читача основної думки автора. Однією з основних рис синтакси зокрема газетної мови є наявність у реченні т. зв. організуючого центру (підмета і присудка). Це важливе особливо на початку статті, уступу чи розділу. Не можна починати речення: «Підкресливши величезне значення...», «Виконуючи рішення...» Треба починати групою підмета, тоді для читача відразу буде видно, що хоче

сказати автор: «Петро, ідучи з праці, зустрів товариша».⁴⁾

Зворотний порядок слів можливий тільки за певної умови, коли синтаксична функція члена речення визначається його семантикою або контекстом. Наприклад: «Горе розум гострить». Або: «П'ять років ми не бачились» і «Років п'ять ми не бачились». У першому реченні період часу точно окреслений, у другому — приблизно.⁵⁾ Особливо треба зважати на зворотний порядок (присудок перед підметом), коли присудок вживається з залежними від нього словами. Наприклад: «Під час якогось процесу до нього підійшов Володимир Короленко».⁶⁾

1) У мові української преси особливо впадає в очі невідповідне розташування головних членів речення — підмета і присудка, тобто вживання присудка перед підметом. Це особливо буває в мові тих українців, що, під впливом німецької синтакси, присудок у них займає друге місце незалежно від позиції підмета. Вони переносять німецьку синтаксу на синтаксу української мови. Такий порядок слів цілком суперечить усній системі українського порядку слів.⁷⁾

Наприклад: «В листі дякує козацьке військо за щедри дари» (УІ, 1965, ч. 1-2, стор. 26). Треба: «В листі козацьке військо дякує за...» «Крім цього, мав о. Бонесана ще одно важливе доручення» (там же, 25). Треба: «Крім цього, о. Бонесана мав ще одно важливе доручення». «1964 року відкрив Буцманюк мистецьку школу-студію» (С, 1965, ч. 161). Треба: «1964 року Буцманюк відкрив мистецьку школу-студію». «Середню освіту здобував О. Барвінський в гімназії в Тернополі» (О, 1964, ч. 2). Треба: «Середню освіту О. Барвінський здобував...» «В цій самій розвідці обговорює Кузеля й слов'янські пісні» (ЗК, 71). Треба:

¹⁾ О. Синявський, *Норми української літературної мови*. Львів, 1941, стор. 189.

²⁾ Ю. Шерех, *Нарис*, 139, 140.

³⁾ Б. Кулик, *Курс суч. української літер. мови*, Київ, 1961, стор. 123-24.

⁴⁾ А. Коваль, *Культура української мови*, 119.

⁵⁾ Див Б. Кулик, *Курс*, 124.

⁶⁾ Ю. Шерех, *Нарис*, 144.

⁷⁾ Там же, 143-144.

«В цій самій розвідці Кузеля обговорює...» «На початку цієї доповіді подав я перелік вимог...» (ТШ, 37). Треба: «я подав». «Мені написав редактор, що моя індивідуальна акція може створити такий ґрунт...» (ВС, 1965, ч. 36). Треба: «Редактор написав мені, що...» «Потім зробив Роман угоду з Всеволодом Суздальським» (Ч, 551). Треба: «Потім Роман уклав угоду...» «По кількох місяцях вернувся Бурхгард з Києва» (там же, 381). Треба: «Бурхгард вернувся». «В цьому псалмі закликає отже псалмопівець всі народи...» (Сол. 226). Треба: «В цьому псалмі псалмопівець закликає всі народи».

Звідси взагалі помітна тенденція починати речення з присудка без жодних семантичних умотивовань: «Відбудеться вечір в неділю» (С, 1965, ч. 180). Треба: «Вечір відбудеться в неділю». «Продовжує студіювати Кузеля у Відні» (ЗК, 4). Треба: «Кузеля продовжує студіювати...» «Був він (Кузеля) одним з великого кола визначних українських етнографів» (ЗК, 83). Треба: «Він був...» «Відбувся з'їзд ОДВУ, коли...» (ВС, 1965, ч. 36). Треба: «З'їзд ОДВУ відбувся тоді, коли...» «Були це переважно нащадки...» (КУНС, 53). Треба: «Це були переважно нащадки...» «...цьогорічні закупи досягли яких десяти мільйонів тонн збіжжя. Сплатила за нього Москва золотом» (С, 1965, ч. 172). Треба: «Москва сплатила за нього золотом...» Навіть в радянській науковій граматиці: «Вживаються прийменники тільки при дієсловах...» (ЖККСУЛ, 381). Треба: «Прийменники вживаються...»

Фраза має заклочний характер і мусить починатися «тому», а не: «Не знає тому воно (християнство) пут закону старозавітної релігії» (ЖЦ, 1965, ч. 26, стор. 26). Треба: «Тому воно (християнство) не знає пут закону...»

2) Прямий додаток неправильно вживається перед підметом: «Авторитет українців знову схильний визнати не на підставі розумової калькуляції... але під впливом...»

(ЗК, 533). Треба: «Українець знову схильний визнати авторитет...» Уступ починається: «Дещо ми згадали на початку цієї праці» (НШ, 46). Треба: «Ми згадали дещо...»

3) Часто прийменник відривається від слова, до якого він належить, в наслідок чого створюються штучні словосполучення: «за більше як», «на рівно», «до майже», «про ніщо», «в нічому» та ін.: «За більше як 50 років посиленої праці українських дослідників» (ЗК, 23). Треба: «Більше як за 50 років». «Перша заборона українського письменства в Росії у 1863-му році припинила на рівно 10 років усяку літературну працю» (ЗК, 225). Треба: «рівно на 10 років». «Здавалось, що... вітерець припинив свій подув у розпаленому гарячим сонцем до майже ста ступнів Фаренгайта повітрі» (КУНС, 25). Треба: «майже до ста ступнів». «Вони... розтягли час будови (церкви) на майже десять років» (УПС, 1965, ч. 9). Треба: «Майже на десять років». «Наша преса... про ніщо інше не пише, як тільки про зустрічі» (ВС, 1965, ч. 36). Треба: «ні про що інше». «Соренсен видає книжку про Кеннеді, в якій він хоче в нічому не пошкодити безпеці ЗДА» (С, 1965, ч. 169). Треба: «в якій він хоче ні в чому не пошкодити безпеці США».

4) Іноді обставина місця надто відтягається від дієслова-присудка, в наслідок чого створюється фальшиве враження: «Вершком культу Шевченка в Галичині було святкування 100-ліття народин Т. Шевченка у Львові» (НШ, 87). Виходить, що Шевченко ніби народився в Львові. Треба: «святкування у Львові 100-ліття народження Т. Шевченка».

5) У реченнях із зворотним порядком слів спостерігається часто відрив присудка від підмета іншим членом речення, чим порушується нормальний зв'язок між головними членами речення і затемнюється головна думка цих речень. Напр.: «Окрім працівників взяли участь в дискусії ще директор та...» (ВС, 1965, ч. 39). Треба: «Окрім

працівників, у дискусії взяли участь директор та...» «Напередодні закінчення курсу відбувся в середу, 1-го вересня ввечері, прощальний вечір» (С, 1965, ч. 163). Треба: «Напередодні закінчення курсу, в середу, 1 вересня ввечері, відбувся прощальний вечір». «На неї (статтю) негайно зареагував у листі до редакції місцевий Відділ УККомітету» (С, 1965, ч. 164). Треба: «на неї негайно зареагував місцевий Відділ УККомітету в листі до редакції». «Перший поштовх до наукової праці дав Михайлові... кількатижневий побут... у м. Керчі» (НЗ, 6). Треба: «Перший поштовх до наукової праці Михайла... дало кількатижнєве перебування в м. Керчі».

6) Спстерігаємо також і інші порушення правильної синтаксичної будови речення:

а) Відрив означення від означуваного слова: «Вільям Фостер закинув Царапкінові, що він своїми образливими на адресу Америки закидами й атаками знівечив шанси успіху цієї конференції» (С, 1965, ч. 173). Треба: «...що він своїми образливими закидами й нападками на адресу Америки знівечив...»

б) Відрив обставин часу від дієслова-присудка: «Ядро маєтку... обернено в хліборобську кооперативу, або «комуну», для місцевих робітників на початку 1919 року» (К, 14). Треба: «Ядро маєтку на початку 1919 року обернено в хліборобську кооперативу».

в) Речення починається вставним словосполученням: «За винятком поправки посла Кліма, проти резолюції не було ніяких застережень» (НК, 1965, ч. 21). Треба: «Проти резолюції не було ніяких застережень, за винятком поправки посла Кліма».

Висновки

Ми закінчили огляд мови української преси, почавши з лексики і фразеології і кінчивши порядком слів. Здається, охоплено все найголовніше, але багато ще залиши-

лось, чого не можна було охопити в цій статті.

Але й з цього вже можна зробити висновок, що мова української преси (газет, журналів, окремих наукових і публіцистичних видань) ще далека від літературної норми, від культури мови, за яку ми нині боремось. Культура мови вимагає ще великої праці як у галузі лексики і фразеології, так і в галузі граматики. На це конче мусять звернути увагу автори статей і окремих видань, видавці і редактори українських видавництв. Треба дбати про чистоту і правильність української літературної мови, запрошуючи для редагування знавців української літературної мови, людей, що мають добру школу.

Колись ще Іван Франко закликав молодь орієнтуватися на твори Шевченка та інших наддніпрянських письменників, як Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Леся Українка, Кобилянський та ін. Саме мова цих письменників, крім невеличких локалізмів, становить зразок наслідування. Треба читати ці твори, заглиблюватись в їх лексичне і фразеологічне багатство, в граматику їх мови. Треба опанувати основні граматичні норми, так потрібні для правильного висловлювання думок, для правильної побудови фрази, без жодних словесних прикрас і непотрібних нагромаджень, які часто засмічують мову, затемнюють зміст думки.

Найбільше впадає в очі засмічення української мови чужими словами, без яких можна обійтись, маючи великий запас свого лексичного багатства для позначення понять, що приходять з інших культурних мов світу. Треба остаточно очистити українську мову від давнього західно-українського «язичя», що ним послуговувалися галицькі «русофіли». Ми наче не помічаємо елементів цього «язичя», в нашій мові, але вони ще зберігаються в мові інтелігенції і так укоренились, що видаються наче нормальним явищем.

Ми не заперечуємо величезного

мовного багатства, що ввійшло в українську літературну мову, в українську лексику з творів західноукраїнських письменників. Це свідчення того, що українська літературна мова в своєму розвитку живиться і повинна житися соками всіх українських діалектів — як східних, так і західних. За таке живлення боровся І. Франко, цілком слушно домагаючись прав для свого діалекту. Але разом з тим він безнастанно виправляв мову своїх творів, щоб вона була зрозумілою для всіх українців.

Таке завдання повинен ставити перед собою український культурний світ, українська інтелігенція. Не писати лише для себе, але й для інших; дбати про те, щоб мова цих писань була придатною для ширших кіл української громадськості; щоб мова цих видань не була переважана незграбними, важкими для розуміння фразами; щоб вона була чіткою, ясною і зрозумілою.

Нині ми є свідками зацікавлення

українською мовою в чужинецькому світі, де з тих чи інших причин вивчається українська мова. А для цього потрібні вироблені літературні норми, інакше українська мова втратить свій престиж. Без таких норм не обходиться ні одна літературна мова світу. Кожна літературна мова має свої стилі. Ці стилі має й українська мова, включно з церковним урочистим стилем. Але разом з тим українська мова має й вироблені, спільні для всіх літературні норми, що стоять понад будь-якими стилями. Ці норми є обов'язковими для всіх — і публіцистів, і науковців, і письменників, і працівників театрального мистецтва та ін. Ці норми дає школа. А коли людина пережила вже шкільний вік, вона повинна зайнятися вивченням і удосконаленням української літературної мови шляхом самоосвіти, шляхом читання творів українських класиків та вивчення основ української граматики.

Пантелеймон КОВАЛІВ

Так іде літературне життя Франції...

Від смерті до життя, або від поезії до прози

Кілька тижнів тому помер Андре Бретон, «папа сюрреалізму», найсвоєрідніша людина французької поезії понад чверть нашого століття.

Він був у період між двома світовими війнами незаперечним учителем усіх, кого у Франції називають поетами; під словом учитель треба розуміти не лише того, хто гуртує навколо себе вірних учнів, друзів і духових нащадків, а й того, чие ім'я викликає пристрасні суперечки, збуджує глибоку відразу, врешті, того, чиею творчістю можна захоплюватися чи заперечувати її, але чий вплив триває й по смерті.

По закінченні першої світової війни французька поезія перебувала в стані стагнації, була «паралізована», — писав Андре Бретон, — тим часом як вона могла б досягнути сили й привілею мрії, звільнити дух від будь-якого апарату логіки».

Першою реакцією проти конформізму був рух Трістана Цари — дада, призначений показати «велике видовище нещастя, декомпозиції й хаосу сучасного суспільства». Андре Бретон і його друзі (як Арагон чи Супо) спочатку приєдналися до цього руху, але, швидко розчаровані скандалами, містифікаторською стороною цієї «бунтівничої поезії», відокремилися і заходилися розробляти свій власний досвід, свої шукання «другого ста-

ну», що й стало базою сюрреалізму. У 1920 році з'явилася збірка поезій «Магнетні поля», укладена Бретоном і його друзями методом автоматичного запису без поправок. Публікація викликала хвилю коментарів, і від того часу освічена французька публіка з дедалі більшою увагою стежила за шуканням цих молодих поетів, малярів і письменників, що оголосили війну холодній критиці й логіці, присвятили себе шуканню чудесного через відкриття підсвідомого життя і виявлення будь-якою ціною «способу, яким індивідум, здається, приймає несприйнятне людське життя».

У 1924 році Андре Бретон опублікував «Маніфест сюрреалізму», це «тлумачення феномену ліричного», ліризму який «становить своєрідне спазматичне оминання контрольованого вислову».

У той самий час група відкриває в Парижі своєрідне бюро сюрреалістичних дослідів, призначене для збирання всіх повідомлень, що стосуються активності підсвідомого, видає журнал «Революція сюрреалізму», програма якого спрямована на «вироблення нової декларації прав людини». «Тексти в ньому дедалі більше видають місця маренням і надають особливого значення самогубству», — писав Гі Ле Клеш з нагоди появи цієї публікації. І, щоб «зробити неможливим цей огидний світ», група бачить рятунок у скандалі, як, наприклад, з нагоди смерті Анатолія Франса виданий памфлет, що став знаменитим, з текстом Люї Арагона — «Чи ви вже дали ляпаса мертвому?»

Але цей період «шаленства» сюрреалізму не тривав довго. Від 1925 року група поділилася: одні, як Арагон, орієнтуються на комунізм; інші, як Жерар Розенталь, піддаються спокуси політичної діяльності. Але сам Андре Бретон лишається вірний своїм вимогам, і його особистість має такий вплив, що його група, щойно розхитана, перерформовується. «Всі ті, хто був сюрреалістом, навіть короткий час, — пише Моріс Анрі, який пристав

до сюрреалізму в 1932 році, — зберігають на собі його вплив».

Ця теза лишається незмінно дійсною. Людина глибоко вразлива, справжній поет, незмінно бунтівний, затятий у боротьбі проти посередності у всіх її формах, Андре Бретон був не лише теоретиком «Маніфесту», він учитель, до якого звертаються ще й тепер молоді поети Франції й інших країн. Він репрезентує силу поезії у боротьбі за свободу людини, вільної від усіх конформізмів і утисків.

У наш час сюрреалізм здається перейденим етапом, цей «союзник тьми» ніби змушений був поступитися місцем поезії світла. Така безсумнівна сучасна поетична тенденція у Франції. Але немає справжнього поета (хай і так ангажованого, як Кльодель, чи «орієнтованого», як Арагон), який не був би зобов'язаний частиною свого надхнення і свого поетичного світу «неповторній авантюрі сюрреалізму».

Від однієї нагороди до іншої...

Останні тижні року у Франції традиційно присвячені літературним преміям. Як час, призначений для відзначення кращих творів за минулі дванадцять місяців, їх не терпляче чекають, вони дають нагоду для припущень і передбачень, забезпечують лавреатам великі наклади, а публіці добірний матеріал для читання.

В одному з наступних оглядів ми повернемося до проблеми, чи ці нагороди точно відповідають тенденціям розвитку літератури, які вони в принципі мали б відбивати, і чи вони справді хвилюють читачів, заради яких їх присуджують.

Можна одначе й тепер запитати себе, чи в наслідок «спеціалізації» журі, що призначені визначати ці нагороди, не звужується поле їх діяльності, і чи приступність окремих нагороджених творів не обмежується тільки елітою?

Нагороду Гонкур за 1966 рік присуджено Едмонді Шарль-Ру за ро-

ман — «Забути Палермо». Дочка французького амбасадора, що довгий час жила в Італії й Сполучених Штатах, романістка провела делікатну паралелю між двома цивілізаціями у перетині людської історії, конфронтуючи оточення Сіцилії й Нью-Йорку у співставленні своїх героїв — однієї сіцилійки й двох американців і т. д. Навколо них діють персонажі другого плану — більше, менше чи... тільки епізодично. Про решту можна тільки сказати, що всі живуть на свій лад, і автор, не втручаючись сам, лишає їх діяти, думати й мріяти на свою владу. Звідси інтерес книжки. Чи буде вона шедевром? Критики проголосять вирок... за десять років!

Завжди призначена для автора, який «не дістав Гонкура», премія Теофраста Ренодо припала цього року Жозе Кабанісові за роман «Тулзька битва». Ідеться в ньому про паломництво до джерел, як каже сам автор: «Усе зводиться до кінцевого пункту, до дитячої візії, присутності Бога...» Таким чином ма-

ємо справу з твором спіритуалістичним. Яка буде його доля? Знову ж занадто рано на це питання відповідати.

Єдиний серед нагороджених цього року традиціоналістичний роман — це «Історія однієї французької родини» Франсуа Нуррісьє, який Французька Академія відзначила своєю Премією за роман. Його стиль дещо плутаний, композиція не зосім виразна, але роман не позбавлений інтересу, і асамблея з сорока академіків не вагалася поставити його на список, на якому фігурують П'єр Вьєна, Франсіс Карко, Франсуа Моріак, Антуан де Сент-Екзюпері, поминаючи ще ряд уславлених імен, слава яких перекрочила кордони Франції.

Премію Феміна дістала Грена Монезі за «Натюрморт перед вікном»; премію Медічі — Марі Кльод Вле за «Один сезон у житті Еммануеля». Про ці два твори буде мова в одному з наступних оглядів.

Міріям ТЕРАЛЬДІ

Дискусія про «національну політику» КІРС

Одним з найбільш кризових питань у Радянському Союзі є безперечно національне питання. На думку багатьох «буржуазних» соціологів, воно ще й досі не розв'язане і далі перебуває в діалектичному процесі протиріч між «тезами» проголошеної теорії і «антитезами» реалізованої практики. За твердженнями ж усіх без винятку радянських ідеологів (або керівних працівників «ідеологічного фронту») це питання знайшло «історично досконалу та зразкову» розв'язку в «геніальних писаннях В. І. Леніна», в трьох програмах компартії — РСДРП (1903 рік), РКП (1919) та КІРС (1961), і в «ленінській національній політиці», на яку посилалися і Сталін, і Хрущов, на яку посилаються також Брежнєв та Косигін. Ця по-

літика практично здійснюється радянською державною системою безперервно впродовж майже 50 років. Але щоб якось зберегти фасад «єдиного потоку», КІРС була примушена після XX з'їзду в 1956 році «здійснити ряд важливих заходів, спрямованих на подолання наслідків культу особи Сталіна в національних відносинах» («Українська радянська енциклопедія», том 10, стор. 13, гасло «Національна програма КІРС»). Називаючи речі властивими їм іменами, треба сказати, що окреслення «культ особи» — це тільки невібажливе евфемістське прикриття для безприкладної в історії людяства терористської системи. Ця до найдрібніших деталей продумана, на марксизмі-ленінізмі базована та ним породжена

система деспотського терору і свавілля була найбільш чітко відчутна саме в ділянці «національних відносин» в СРСР.

Про гострий кризовий характер національного питання, про неподолані суперечності у визначенні «соціалістичної суті» поняття нації і про кризу в «національній політиці КПРС» на теперішньому етапі свідчить ряд статей, що в цьому році появилися на сторінках «центральных» та «республіканських» унапрямлюючих журналів, у тому числі зокрема в радянських українських журналах. Так що можна говорити навіть про широку дискусію з цього питання.

Особливу увагу звертає на себе стаття П. Г. Семенова в лінійно-матричному числі журналу «Вопросы истории» (ч. 7, 1966) п. н. «Нація і національна державність в СРСР». Автор піддає гострій критиці тезу про те, що національна державність є однією з основних ознак «соціалістичної нації». Цю тезу висунув і згідно з принципами марксизму-ленінізму обґрунтував В. В. Руднев у січневому числі «Українського історичного журналу» (ч. 1, 1966, стор. 54-61), у статті «До питання про визначення поняття соціалістичної нації», надрукованій, як говориться в редакційній примітці, «в порядку постановки питання». Руднев твердить, між іншим, що вже «назріла потреба дати визначення» поняття нації, «яке відповідало б новим досягненням марксистсько-ленінської теорії», при чому для забезпечення себе він цитує академіка Є. М. Жукова, який прийшов до «правильного висновку», що «даний у свій час Сталіном перелік чотирьох ознак нації не можна без істотних застережень застосовувати до сьогоднішніх соціалістичних націй Радянського Союзу» (передова стаття «ВИ», ч. 12, 1961, стор. 8). У праці «Марксизм і національне питання» (1913), останнє українське видання якої появилася в Києві в 1953 році, Сталін визначив такі чотири основні критерії для нації: спільність внутрішніх економічних зв'язків, спільність мови, спільність те-

риторії і спільність певних рис культури та характеру. Як показавла дискусія в редакції «ВИ» (ч. 2, 1966, стор. 169), сталінське визначення поняття нації далі дійсно в СРСР як «визначення наукове та марксистське», «в яке належить внести деякі доповнення» (П. В. Милоградов), як «визначення в загальному правильне», що не вимагає перегляду, а тільки «боротьби за те, щоб до нього не ставилися по-догматичному» (С. І. Якубовська).

Власне Руднев належить до тих, хто хоче «внести деякі доповнення» і «не ставиться по-догматичному» до сталінського визначення поняття нації. Він каже: «Те, що соціалістичні нації поза державністю (в тій або іншій формі) не існують... є підставою визнати національну державність не тільки однією з обов'язкових умов консолідації будь-якої соціалістичної нації, а й однією з її основних ознак». А на іншому місці: «Тільки в результаті встановлення... національної державності в найрізноманітніших формах — радянської федерації і автономії — виникли умови для повної консолідації соціалістичних націй. Без створення такої державності цей процес був би неможливий». Він доходить до висновку: «Національна державність, не обов'язкова для консолідації буржуазних націй, є невід'ємною ознакою націй соціалістичних».

Іншими словами, він кваліфікує всілякі спроби російських великодержавних шовіністів у партії обмежити права республік, а то й ліквідувати їх, як не згідні з марксистсько-ленінською теорією. Навпаки, він вважає, що дальший розвиток національних державних утворень в СРСР повинен б йти по висхідній лінії, тобто повинна б існувати тенденція переходу від нижчої форми державности до вищої, бо такий процес ще більше сприяв би консолідації «соціалістичних націй».

Це аж ніяк не подобається Семєнову, якого на підставі його статті у «ВИ» треба зарахувати до вели-

кодержавних шовіністів та догматиків. Він уважає, що «виникнення в рамках СРСР національно-територіальної державности, яка існує в теперішню пору», склалося тільки «в наслідок історичних обставин». При цьому він посилається на Леніна, який писав: «Що стосується підтримки вимог національної автономії, то ця підтримка аж ніяк не являє собою постійного програмового зобов'язання пролетаріату. Ця підтримка може стаття для нього кончею тільки в окремих, виняткових випадках» (Ленін, том 7, стор. 105). Озброївшись так «ленінським вченням», Семенов проголошує, що «в період прискороного руху до програмової мети партії — до повної єдності радянських націй та народностей, коли колишне значення національно-державних кордонів в СРСР (а вони являють собою неодмінну ознаку національної державности) щораз більше послаблюватиметься, — у цих умовах перетворення згаданого типу (тобто переходу від нижчої форми державности до вищої — В. П. С.) ледве чи залишиться генеральною лінією для розвитку радянської національної державности». Він солідаризується з С. З. Зимановим, який виразно пропагує «злиття націй»: «Після досягнення вирішальних успіхів у зближенні націй ледве чи існуватиме окрема потреба зберігати національну радянську державність. Цей процес відбудеться, мабуть, до часу, заки відомре взагалі соціалістична державність» («Матеріали для обговорення на Всесоюзній науковій сесії», Алма-Ата, 1962, стор. 20). Все ж таки Семенов свідомий, що це буде «тривалий процес», який однак «у кінцевих наслідках повинен довести до цілковитого злиття націй», і що цього процесу «не вільно ні форсувати в адміністративному порядку (чим можна тільки викликати речидиви націоналізму), ні будувати штучних перепород на цьому шляху».

У своїй статті Семенов полемізує також з тезами П. М. Рогачева та М. А. Свердлина, який в спільній статті п. н. «Про поняття „нація”

(«ВИ», ч. 1, 1966) поставили вимогу переглянути застарілі та неактуальні визначення цього поняття, бо сталінське визначення «було створене на історично обмежених матеріалах, в основному на житті європейських націй». Тому це визначення вимагає тепер «серйозних уточнень (окремо про так званий психічний склад нації) і доповнень при врахуванні нового в розвитку соціалістичних націй та національних процесів, пов'язаних з розпадом колоніальної системи імперіалізму». Вони висуюють тезу що однією з основних ознак нації є «самосвідомість етнічної приналежності», про що ні словом не згадує Сталін у праці «Марксизм і національне питання». Обидва автори також обстоюють погляд, що «національна державність є однією з ознак соціалістичної нації». В останньому їхня теза висунена незалежно від такої ж тези Руднева, доказом чого є одночасність появи обох статей — однієї в московських «ВИ», другої в київському «УІЖ». Виходило б недвозначно, що окрема в колах істориків жваво обговорюються справи «національного питання в СРСР» і «національної політики КПРС». Відкрито залишається відповідь, чи ця дискусія аранжована самою партією, щоб внести уточнення в цю ділянку, чи може, деякі наукові кола прагнуть спрямувати КПРС на більш «ліберальні» позиції в національному питанні. Сьогодні існує ще замало елементів, щоб дати перевагу тій чи тій версії. Хоч одночасно не можна відкидати можливості рівнобіжності обох заходів — партійного аранжування, з одного боку, і дискусійних пропозицій науковців — з другого.

У світлі цієї дискусії зрозумілишими можуть стати статті на тему «буржуазної фальсифікації національної політики комуністичної партії на Україні», які за останні місяці були опубліковані на сторінках київських місячників «Комуніст України» та «Український історичний журнал». До цих статей належить:

Л. П. Нагорна, Проти сучасної буржуазної фальсифікації національної політики Комуністичної партії на Україні в період Жовтневої революції («УІЖ», ч. 11, 1965, стор. 12-25);

В. Сарбей, Буржуазно-націоналістичні фальсифікатори української радянської історіографії («КУ», ч. 8, 1966, стор. 22-31);

Н. С. Гурладі, Про деякі тенденції буржуазної фальсифікації національної політики КПРС на Україні («УІЖ», ч. 8, 1966, стор. 81-88);

Л. Нагорна, З приводу деяких сучасних фальсифікацій національної програми більшовизму («КУ», ч. 9, 1966, стор. 26-34).

Тут треба нагадати, що Нагорна — заступник головного редактора «УІЖ» — опрацювала монографію на тему «Проти сучасної буржуазної і буржуазно-націоналістичної фальсифікації Жовтня на Україні» («УІ-

Ж», ч. 5, 1966, стор. 150); її обидві статті є, мабуть, «публіцистичним резюме» відповідних розділів згаданої монографії. Сарбей, кандидат історичних наук, працює як науковий співробітник Інституту історії АН УРСР («УІЖ», ч. 3, 1966, стор. 151).

Принцип «партійности і народности» в усіх чотирьох статтях витриманий до верхів абсолютної досконалости. Цей факт вказує, що широким колам української інтелігенції аж надто добре відоме, що «національна політика КПРС» на Україні опинилася в діалектичному процесі протиріч між проголошеною теорією і послідовно реалізованою русифікаторською практикою. Згадані статті призначені передусім для внутрішнього читача. Зовнішній читач ознайомлюється з їхнім змістом тільки випадково.

В. П. С.

У видавництві ПРОЛОГ вийшло з друку

друге видання

збірки поезій

Василь Симоненко

БЕРЕГ ЧЕКАНЬ.

Упорядкував і вступну статтю написав Іван Кошелівець.

У збірці поезії, заборонені в Українській РСР та Радянському Союзі або спотворені цензурою КПРС.

Збірка має 220 стор. Ціна — 2,50 дол. або відповідна сума в перерахуванні на іншу валюту. Замовляти безпосередньо у вид-ві ПРОЛОГ та у видавництві нашого журналу. Книжку можна купити також в українських книгарнях.

ЗМІСТ ЖУРНАЛА «СУЧАСНІСТЬ» ЗА 1966 РІК

ПОЕЗІЯ

- АНДІЄВСЬКА Емма: Крива з базарів страшного суду (10).
БОЙЧУК Богдан: Над океаном; Жертва біля криниці; Віншування; Родження II (1).
ВОВК Віра: Любовні листи княжни Вероніки до кардинала Джованні-баттісти (8, 12).
ГОЛОВОРОДЬКО Василь: Золота пtiця; Квітка, яка розцвіла на воді; Хлопчик на гармошці грав; Руче, руче; Грушка; Піч; Улітку; Несла мати воду; Розлучаюсь із братом; Вачити тебе... (6).
ЗУЄВСЬКИЙ Олег: Первісні турботи; У манері Руссо (7).
КАЛИТОВСЬКА Марта: Після однієї зустрічі; Розмови під вежею Ейфеля (3).
КОВАЛЬ Федір: Кипариси Гранади (2).
КОВЕРКО Олег: Піраміди рук; Камера обскура II (9).
КОЛОМИЄЦЬ Юрій: З чорнозему зліплений; Твій вечір; Страсті; Роздум очима; Голосіння святого Августина; Для годиться (5).
ПЕРВОМАЙСЬКИЙ Леонид: З книги «Уроки поезії» (3).
ПРИХОДЬКО Марія: Поезії (11).
РУВЧАК Богдан: Малий концерт (4).
СЛАВУТИЧ Яр: Спарта (1).

ПЕРЕКЛАДНА ПОЕЗІЯ

- БОРХЕС Хорхе Л.: Одиссея, книга двадцять третя (4); Таємниці; До маленького поета з антології (9), перекл. І. Качуровського.
ВІЛЬБУР Річард: Дерево плавника (5), перекл. Б. Рубчака.
ГЕОРГЕ Стефан: Не пізнав (2), перекл. Ю. Клена.
КАМЕН Альбер: Осінь (2), перекл. Ю. Клена.
НЕРУДА Пабльо: Казка про русалку і п'яниць (10), перекл. Б. Олександрова; В вечори перехилений; Соната і нищівності; Заклик; Кортес; До Еміліяно Салати, на музику Тата Начо; Диктатори; Великий океан; Дощ; Як тебе я згадаю; Ода до цибулі; Ода до пахоців дерева; Тепер полишій мені спокій (11), перекл. І. Костецького.
РІЛЬКЕ Райнер Марія: Вправа на фортепіяні (2), перекл. Ю. Клена.
Старовинне віщування індіанського племені майя (10), перекл. Б. Олександрова.
Сто поетів — сто пісень (6), японські танки в перекл. І. Шанковського.
ШЕЛЛІ Персі В.: Станси (2), перекл. Ю. Клена.

ПРОЗА

- БЕЗРУДЬКО Віктор: Нейтрино залишається в серці (10, 11, 12).
 ДЕРЖАВИН Володимир: Афоризми (10).
 ЗБАНАЦЬКИЙ Юрій: Максимові штани (5).
 НЕЧИТАЙЛО-АНДРІЄНКО Михайло: Сальон мадам Т. (10).
 СТРУТИНСЬКА Марія: Шлях (6).

ПЕРЕКЛАДНА ПРОЗА І ДРАМА

- БИКАВ Василь: Мертвим не болять (6, 7, 8, 9).
 ГЛАСКО Марек: Кладовища (2, 3, 4), перекл. В. П. Стахова.
 З антології єгипетської літератури: Про приреченого принца (8); Про
 двох братів (9); Листи до мерців; Напис з гробниці Уні; Спір душі з
 тілом (12), перекл. М. Антоновича.
 ШЕКСПІР Вільям: Король Лір (5), перекл. В. Барки.

ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ, КРИТИКА, МИСТЕЦТВО, КУЛЬТУРА

- БИКАВ Василь: Проти літературних наглядців (12).
 ВОВК Віра: ХХХІІІ міжнародний з'їзд ПЕН-клубів у Бледі (2).
 ГАН Йозеф: Знову трактатики і брошури (5); До постання збірника
 «Поетична Україна» Ф. Боденштедта (11).
 КОВАЛЕНКО Людмила: Монолог на два боки (9).
 КОСТЕЦЬКИЙ Ігор: Фрагменти творчої особистості (3); Мій Юрій Клен
 (7); Про Пабльо Неруду та те, що навколо (11).
 КОТТ Ян: Король Лір, або Прикінцева гра (5).
 КОШЕЛІВЕЦЬ Іван: Повість Василя Бикава (6).
 КРАВЦІВ Богдан: Протуберанці серця і кредо Івана Драча (1); Свобода
 в обрубванні крил (5); Суспільно-політичні погляди Івана Франка
 і радянське літературознавство (5).
 НЕЧИТАЙЛО-АНДРІЄНКО Михайло: Нотатки про сучасне мистецтво (4).
 ОЛЕНСЬКА-ПЕТРИШИН Аркадія: Значення форми (1).
 РАЙС Емануїл: Присмерк інтелігенції (1, 2); Проблема особи в творчості (4).
 РУБЧАК Богдан: Мистецтво холодного бачення (3); Письменник як ко-
 мерсант (6, 7).
 ТАРНАВСЬКИЙ Остап: Поезія в шуканні реальності (8).
 ЧОРНИШ Сидір: Божественні пастки (10).

СУСПІЛЬСТВО, ІСТОРІЯ, ПОЛІТИКА, ЕКОНОМІКА

- ВИНАР Богдан: Матеріяли до історії економічних дослідів на еміграції
 — V, VI (7, 10).
 КАРИЙ Андрій: Постачання й обслуговування населення України (10);

- Проблеми міст України і Радянського Союзу (11, 12).
 КОВАЛІВ Пантелеймон: Теорії виникнення націй і національних мов (4).
 КУЛЬЧИЦЬКИЙ Олександр: Вчителі життя (6).
 ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ Іван: Роля України в новітній історії (1, 2); Довкола міжнародного історичного конгресу у Відні (3).
 МАЙСТРЕНКО Іван: Сторінки з історії Комуністичної партії України — V (7).
 МИТРОВИЧ Кирило: Чи генерал де Голль відкриває залізну завісу? (10).
 ОСАДЧУК Богдан: «Вам життя капає з пера» (1); Консолідація чи «російський шлях» до соціалізму? (5).
 ПИЗЮР Євген: Як падіння Хрущова навітлює політичну кризу Кремлю (4).
 ПРОКОП Мирослав: Страх перед історичною правдою (3); Про зовнішню політику Українського конгресового комітету Америки (8).
 «ПРОЛОГ»: Нові інформації про арешти на Україні (12).
 РАХМАННИЙ Роман: Будівничий першої Української Народної Республіки (1); Самітна радянська людина (8).
 СЕМЕНКО Юрій: Журналістична діяльність Івана Франка (11, 12).
 СОЛОВЕЙ Дмитро: Національне питання в ленінській теорії і практиці (9, 10).
 СТАХІВ Володимир П.: Заповідають загострений курс на «ідеологічному фронті» (4); Стабілізація диктатури партійного апарату? (5); Румунський «деґоллізм» (7).
 ЧАЙКІВСЬКИЙ Богдан: Куди йде Радянський Союз після реорганізації своєї економіки? (1).
 ЧЕРНОВ Павло: Чи є в нас столиця? (9).

СПОГАДИ

- ВЕЛИКОХАТЬКО Федір: Захист дисертації в країні соціалізму (5).
 ПОКУТСЬКИЙ Павло: Кам'янець-Подільський сільсько-господарський інститут (6).
 РУДНИЦЬКИЙ Володимир: На службі у французької юстиції (2, 3).

ПОДОРОЖНІ НОТАТКИ

- КОШЕЛІВЕЦЬ Іван: По центральному масиву (12).
 ОСАДЧУК Богдан: Югославія зблизька і здалека (10).
 РУДНИЦЬКИЙ Ярослав: З подорожі на Ямайку (2); Мессіна після Коцубинського (8).

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

- А. Г. Г.: «Чотири шаблі» чеською мовою (7).
 АНТОНІЧ Богдан Ігор: Перстені молодості. Словацьке педагогічне видавництво, Відділ української літератури в Пряшеві, 1966, 370 стор. — А. Г. Г.

- АРТЮШЕНКО Юрій: Події і люди (На моєму шляху боротьби за державу — 1917-1966). На чужині 1966, 222 стор. — Стахів В. П. (7).
- ВИНАР Любомир: Потрібна бібліографія творів Михайла Грушевського (7).
- ВИТВИЦЬКИЙ Василь: Українська тематика в журналі «Советская музыка» (4).
- HAHN Josef: Die Ucrainica in Krumbachers Nachlass. „Mitteilungen“ Nr. 3, Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der ukrainischen Wissenschaften, München 1966, 48 S. — В. П. С. (8).
- GRZYBOWSKI Kazimierz: The Socialist Commonwealth of Nation. Yale University Press, New Haven & London 1964. XVII + 300 pp. — Галайчук Богдан (5).
- ДАЛЬНИЙ Мар'ян: Україніка в сучасних англomовних енциклопедіях (6).
- ІЗАРСЬКИЙ Олекса: Віктор і Ляля (повість). Бібліотека «Сучасности», Мюнхен, 1965. — Іван К-ий; А. Г. Г. (2).
- ЈАНОВСКИ Јуриј: Коньяници. Београд, 1965. — А. Г. Г. (12).
- КОВАЛІВ Пантелеймон: Нове видання збірки праць Степана Смаль-Стоцького (3); Нова праця з праслов'янської фонології (6); Про третє число журналу «Слово на сторожі» (8); Про новий збірник НТШ «Шевченко і ми» (11).
- КОСАЧЕВСКАЯ Евдокия: Восточная Галиция накануне и в период революции 1848 г. Вид-во Львівського університету, Львів, 1965, 150 стор. — Богачевська Марта (7).
- КОШЕЛІВЕЦЬ Іван: Літературні журнали в першому кварталі 1966 (5); Літературні журнали в 1966 році (7).
- КРИМСЬКИЙ Агатангел: Вибрані твори. Вид-во «Дніпро», Київ, 1965, 660 стор. — Антонович М. (1).
- THE CRITICAL MOMENT. Literary criticism in the 1960s. McGraw Hill, New York, 1964, 164 pp. — Царинник М. (9).
- КУНДЗІЧ Олексій: Слово і образ. Літературно-критичні статті. Вид-во «Радянський письменник», Київ, 1966, 329 стор. — Царинник М. (9).
- LEWICKYJ Borys: Polityka narodowościowa w ZSSR w okresie Chruszczowa. Biblioteka „Kultury“, tom CXXIX, seria „Archiwum Rewolucji“, wyd. Instytut Literacki, Paryż, 1966, 312 str. — Врещона Євген (11).
- ЛУЦІВ д-р Лука: Ольга Кобилянська. Вид-во «Свобода», Нью-Йорк — Джерсі Сіті, 1965, 72 стор. — Царинник М. (10).
- PENKOVSKIY Oleg: The Penkovskiy papers. Introduction and commentary by Frank Gibney. Foreword by Edward Crankshaw. Doubleday, Garden City, N. Y., 1965, 411 pp. — Дальний М. (11).
- О. О. ПОТЕБНЯ І ДЕЯКІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ СЛАВІСТИКИ. Збірник Українського комітету славістів при Академії наук УРСР. Вид-во Харківського державного університету, Харків, 1962, 364 стор. — Ган Йозеф (4).
- RUGE Gerd: Gespräche in Moskau. Deutsche Buchgemeinschaft — Berlin-Darmstadt-Wien, C. A. Koch's Verlag Nachf., Darmstadt, 1962, 328 S. — Стахів В. П. (8).
- СТАХІВ В. П.: «Зовнішня політика» у невибагливих брошурках (6).
- THE SOVIET EMPIRE. A Study in Discrimination and Abuse of Power. Library of Congress, Washington, 1965, 197 pp. — Прокоп М. (1).
- УКРАЇНСЬКА РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 січня 1962, Київ, 1962, 417 стор. — Горбач Олекса (7).
- УКРАЇНЦІ В АВСТРАЛІЇ. Матеріали до історії поселення українців. Наукове товариство ім. Шевченка в Австралії. Бібліотека українознавства ч. 15, Мелборн, 1966. — Кубійович Володимир (9).
- УЛЬЯНОВА Ніна М.: Міжнародна організація праці та її конвенції. Вид-во «Наукова думка», Київ, 1964, 112 стор. — Стахів В. П. (10).
- FONTAINE André: Histoire de la guerre froide. Tome I — De la Révolution d'Octobre à la Guerre de Corée, 1917-1950. Ed. Fayard, Paris, 1965, 501 pp. — Митрович Кирило (12).

ШУМОВСЬКИЙ Петро: Остріг. Інститут дослідів Волині, Вінніпер, 1964, 122 стор. — Полонська-Василенко Наталія (1).

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

- Виставка Романа Пачовського в Нью-Йорку (4).
В. П. С.: На маргінесі восьмої сесії ВР УРСР (2); Нарешті гора народила мишу (5); Диспонують, не питаючи Києва (5); Новий засіб русифікації: «об'єднані школи» (6); Дискусія про «національну політику КПРС» (12).
До процесу Синявського і Даниеля (2).
К. М.: Піддуклянський ансамбль у Франції (5).
КОВАЛІВ Пантелеймон: Мова української преси (8, 9, 11, 12).
Лист з Києва (2).
МАРКУСЬ Дарія: Г. Чухрай про себе і про радянські фільми (4).
М. Б.: Ансамбль Павла Вірського в Латинській Америці (1).
Письменник відкидає радянське запрошення (5).
Повідомлення «Прологу» в справі арештів на Україні (5).
Повідомлення «Прологу» про арешти і процеси на Україні (11).
«Реабілітація авангарду» (6).
«Розвидняється» (3).
СЕМЕНКО Юрій: Шахи на Україні (2).
СТАХІВ Володимир П.: Перед новим «примірним статутом» (2); Перед з'їздами КПУ і КПРС (3).
СТРУТИНСЬКА Марія: Романтика чи «внутрішня катастрофа». До генези «Зів'ялого листя» (7).
ТЕРАЛЬДІ Міріам: Так іде літературне життя Франції (12).
«Тіні забутих предків» у Нью-Йорку. — В. С. Г.; Ростислав Л. Хом'як (2);
«Тіні забутих предків» у Парижі (4).
Українські письменники на еміграції вимагають звільнення Світличного (6).
ХОМ'ЯК Ростислав Л.: Андрій Вознесенський у Нью-Йорку (4); Про пост високого комісара для прав людини (6); «Пост скриптум» до двох кінорецензій (11); Невдалих виступ нового шефа МЗС УРСР (11).

ЛИСТ ДО РЕДАКЦІЇ

КОВАЛЕНКО Людмила (2).

ПОСМЕРТНА ЗГАДКА

ШЛЕМКЕВИЧ Микола (3).

З М І С Т

Віра Вовк. Любовні листи княжни Вероніки до кардинала Джованнібаттісти	3
Віктор Безрудько. Нейтрино залишається в серці	15
З антології єгипетської літератури	44
В. Бикав проти політичних наглядців	60
Нові інформації про арешти на Україні	64
Андрій Карий. Проблеми міст України і Радянського Союзу	70
Юрій Семенко. Журналістична діяльність І. Франка	88
Іван Кошелівець. По Центральному масиву	94
Критика і бібліографія. Про добу дрібного макіявеллізму і глибокого трагізму (Кирило Митрович) — «Вершники» Юрія Яновського сербською мовою (А. Г. Г.)	102
Огляди, нотатки. Мова української преси (Пантелеймон Ковалів) — Так іде літературне життя Франції... (Міріям Теральді) — Дискусія про «національну політику КПРС» (В. П. С.)	106
Зміст журналу «Сучасність» за 1966 рік	123

Адреси наших представників

Австралія: „Library & Book Supply“
16 a Prospect Street
Glenroy, W. 9, Vic.

Аргентина: Cooperativa de Credito
„Renacimiento“
(para „Suchasnist“)
Maza 150
Buenos Aires

**Велико-
британія:** S. Wasylo
52, Johnson Road
Lenton, Nottingham

Канада: I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto 9, Ont.

США: G. Lopatynski
875 West End Ave.
Apt. 14b
New York, N. Y. 10025

Франція: M. Soroczak
Cité Pierre Courant
Bel—Horizon
St. Etienne, Loire

Швейцарія: Dr. R. Prokop
Dufourstrasse 15
Burgdorf, Schweiz

Швеція: Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн
просимо надсилати безпосередньо
на адресу видавництва.

Адреси для вplat:

Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.
München 2, Karlsplatz 8/III

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.
München 2, Lenbachplatz
Kto Nr.: 22/20457

Postscheckkonto: PSchA München
Kto Nr.: 22278

Приємно робити подарунки.

Чи не бажаєте Ви також надіслати своїм рідним на батьківщині пакунок з нагоди свят?

Фірма ЛІНДЕКС — ВИСИЛКА кожночасно радо виконає Ваше замовлення в усі республіки Радянського Союзу.

В И можете послати пакунки з власним або замовленим чи вибраним у нас товаром як дарові пакунки з наперед оплаченим митом.

В И можете негайно надіслати високоякісні радянські товари та харчові продукти на адресу своїх родичів.

В И можете переказати гроші через ЛІНДЕКС для вигідної закупівлі експортних товарів у спеціальних крамницях «Внешсильторгу» — «Березка».

В И можете подарувати своїм рідним в СРСР талони (ордери, боги) для відпусткової подорожі в СРСР («путевка»).

Одержувач не платить жадних додаткових коштів.

Про сумлінне та швидке виконання дбас

Ваша фірма:

LINDEX — Versand — Reisen
8 München 27 — Rauchstr. 5
Tel.: 48 16 27, 48 13 75, 48 20 38
Fernschreiber: 05-23173

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ

на місячник «СУЧАСНІСТЬ»
на 1966 рік

одно число річно

Австралія	0,70	7,—	дол.
Австрія	20,—	200,—	шил.
Англія	0:6:0	3:0:0	фун.
Аргентина	40,—	400,—	пез.
Бельгія	40,—	400,—	бфр.
Бразилія	80,—	800,—	круз.
Венесуела	3,—	30,—	бол.
Голляндія	3,—	30,—	гул.
Канада	1,—	10,—	дол.
Німеччина	3,—	30,—	нм.
США	1,—	10,—	дол.
Франція	3,80	38,—	ффр.
Швейцарія	3,20	32,—	шфр.
Швеція	4,—	40,—	кор.

